

08

05 (с 47.743А)
06

ТОВАРИШ

Письмо літературно-наукове.

Ч. 1. (Видане 10. н. с. липня 1888). Рік I.

Від 1-го жовтня виходити буде два рази на місяць, кожного 1-го і 15-го н. с. Ціна пренумераційна до кінця 1888 року 1 зр. 50 кр. в Австрії, 3 рублі в Росії.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Від давна вже почуваєсь у нас загально брак часописі, котра би, стоячи на щиро-національному ґрунті, рівночасно старалась заповнювати рамки національні змістом сучасної європейської освіти і науки, і з того становища зумілаб також критично відносити ся до всего, що появляє ся у нас на полі духового і літературного розвою. А тимчасом всі ми чуємо, особливо чує се молодіж, що тільки на ґрунті науковім з одного боку і на ґрунті проясненої наукою практичної роботи для громадського й духового піддвиження народу з другого боку можливе поєднанє всіх щирійших людей нашої інтелігенції без ріжниць нинішних партій, ба навіть полагодженє спорів між поодинокими на-родностями живучими поруч на широких просторах нашого краю.

Своїм письмом ми бажали би зробити хоч не-величкий крок на тій, по нашій думці, єдино пожи-

Ф V III
Т-502 1888

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ ИП. 26556

точній дорозі. Не зходячи ані на хвилю з ґрунту на-
родного русько-українського, ми бажаємо по змозі при-
кладати до пізнання того ґрунту сучасні європейські
методи наукові і літературні, а заразom прояснювати
дальшу нашу роботу показом на ті дороги, якими йде
тепер наука і література в других, освіченіших краях
Європи. Особливо краї і народи сумежні з нашим, а
головно словянські, будуть зараз в другім ряді після
нашого власного займати нашу увагу.

Розпочинаючи видавництво „Товариша“ власними
силами, ми нащо все цінити будемо свободу переконань
і вільної обміни думок. Від прихильників тої свободи
і того напрямку в нашій Руси-Україні залежати буде,
чи письмо наше здужає хоч в частині сповнити свою
ціль. Ми совістно зробимо, що можемо.

Оказове число „Товариша“ видаємо в надзви-
чайнім об'ємі. Дальші числа виходити будуть
починаючи з 1 н. с. жовтня, два рази на місяць,
кожде в об'ємі що найменше двох аркушів. Від числа
пренумерантів залежати буде побільшенє об'єму по-
одиноких чисел. Ціна предплатна до кінця сего року
(6 чисел крім сего оказового) виносить 1 зр. 50 кр.
для Австрії, 3 рублі для Росії (з пересилкою). —
Листи і гроші просимо присилати до редакції „То-
вариша“ у Львові, ул. Зиблицевича, ч. 10.

Листопад 1944
279 фот

Листопад 1944
11-4-111 11-111

конт. 11. 11. 1944
24

ДОМАШНИЙ ПРОМИСЛ.

Оповіданє.

Вичитав отсе я в газетах — бо я письменний троха — що Бог дав нашому краєви такого доброго маршалка, що каже: „Всіх сил доложу, щоб тільки домашний промисл в Галичині піддвигнути. Вже нехай собі там що хоче паде, а що хоче пропадає, а домашний промисл мусить піднести ся!“ Читав я також, як то дуже вихваляють той наш домашний промисл такі великі панове, як гр. Дідушицький, п. Вержбіцький і др., як то вони за дорогі гроші скуповують гуцульське череπε, шмате та деревляні вироби, і не тільки виставляють їх на показ усеу світу, а ще й портрети з них малювати кажуть і книжки о них пишуть. Ну, думаю собі, хвала-ж тобі Господи! Прецінь раз і в наше віконце засвітить сонце. Чень може й міні всміхне ся година. А треба вам знати, що й я, хоч ніби заможний і господар на ґрунті, таки дещо тим домашним промислом займаю ся. Правда, промисл не Бог зна який: виробляю ложки, нецки й кропила з дерева. Се вже в нас в роді держить ся, з діда-прадіда. Маємо з давен давна свій лісок, самі берези, липи та ясені, і така вже в нас установа, що кілька котрий в родині старих дерев зрубає, то має два рази тільки молодих засадити. А середних зовсім рубати не вільно.

Як кажу, промисл не Бог зна який. Зрубаю три старі дерева, то вистане матеріалу на рік або й на два. Робить чоловік по більшій частині „на уряд“, на замову, а на продаж хіба де раз в рік вивезу те, що полишаєся, що люде просто з хати не розберуть. Хіба що кропила два рази до року вожу на Кальварію на відпусти, та до Самбора на Матки, та до Дрогобича на святої Трійці. А ложок мойіх на ярмарках ніде не побачите. За ложками до мене люде з за двадцятої границі ходять, і що тільки нароблю, зараз розхапують. Не буду хвалити ся, але то тільки скажу, що люде кажуть: нема над мойі ложки. І легкі, і зручні, і тривкі. Не знаю, чи знаєте ви, що у нас по селах кождий ложкар має свій осібний спосіб, свою форму ложок: оден робить такі незграбні, як копачі, другий занадто повигинані, так що як йіси, то все мусиш перед самим ротом розлити, а інший знов і добрі робить, та що, коли так якось деревляне пасмо поперетинає, що нехай тільки ложка вигляне троха на сонце, або й так від кухонної жары — зараз тріскає. Ніби то не велика штука деревляну ложку зробити, а все таки треба мати свої способи, знати ся на матерії, вміти йійі як слід порізати, вміти висушити, ну, і пропорцію відповідну при самій роботі потрафити. І не з кожного дерева добрий виріб буде, треба й дерева дібрати.

У мене, як вам кажу, вже з діда-прадіда той промисл веде ся. Так от звичайпо, коли з своїм найстаршим сином засяду ложки робити, то в нашій хаті правдивий ярмарок. Блискавкою вість по селах розлетить ся: Ого, Яць Яремишин засів ложки робити! І зараз на другий день починають напливати людонькове, а поперед усього з свого села. Ті мають перше місце і дешевшу ціну — така вже від давна угода між нами,

а се бачите за те, що мені мій лісок шанують. В камеральнім чи в панському, то крадуть що хто може захопити, а в мойім ані прутика не ткнуть, хоч се туй під носом. Ну, давний звичай, і всі вже того держимося. А поки своїх уконтетую, то вже гляди, і з других сіл як на свячену воду за чергою чекають. — А для мене, куме, копу! — А для мене пів копи! — А для мене на-спів з Олексою копу! — Позаписую собі всіх; визначу, на коли будуть готові, і вони собі йдуть. Але вже котрі з далека, з над Дністра, з долів поприходять, тих ніяково з нічим відправляти: чекають, поки не нароблю тільки, кілька їм треба. Нераз по пятеро й по десятеро ночує в мене, то під шопою, то на тоці в столі. А вечером, видима річ, треба потракувати людей чим Бог дав. Ми з сином робимо на вісних стільцях, каганець бувало світить ся, а чужі люде позасідають на лаві, розмовляють, оповідають як їм жиє ся, що у них нового, а кожний при тім очима пасе мою роботу, чи швидко відійде той, що перед ним стоїть.

Такий то був той наш промисл домашний від давних часів, від коли затирили люде. Пожитку з того не много, бо ціна ложки — дрібниця, а напипнати ся коло неї чимало, ну, але бодай чоловік з людьми жив, здібав ся, мав знайомих, мав пошановок по чужих селах, де тільки було показати ся, — ну, і не без того, щоб часом дещо і до господарства не докапнуло.

Так от вичитавши, що там у Львові настав такий добрий маршалок, що хоче бути опікуном нашому промислови домашньому, я аж Богу подякував на радощах. Правда, не міг я того дочитати ся, яким то способом хоче пан маршалок підносити той промисл, але владу вала мене сама добра воля. Вже то, думаю собі, такий пан мудрий і вельможний винайде собі способи, о яких

нам, простим хлопам, і не сніло ся. А на разі хоч те добре, що звернув на нас своє око; допоможе — не допоможе, а хоч оборонить нас від жидів, що то кількох знайомих міні ложкарів так хитро взяли в своїї руки, що бідолахи днями й ночами усею хатою сидять і роблять ложки для жидів по 10 кр. від копи. Матерія жидівська, се так, але за роботу такий бідолаха ледви тільки дістає, що з тяжкою бідою видихати може. Пробували жиди й до мене підійти, але не вдало ся: у мене свій ґрунт і своя матерія, тай не такий я, щоб мене зловити. Давали навіть гроші в позику і до спілки напирали ся. Давайте, кажуть, до спілки фабрику деревляних виробів заложимо. І тим мене не підійхали. Дайте ви міні спокій — сказав я їм, — шукайте собі своїх жидівських спільників, а я собі буду по старому свою роботу робити. Від того часу почали рити підімною. Під-юдили комісаря податкового, щоб наложив на мене податок зарібковий. Але комісар був чесний чоловік, жидам на слово не повірив, зійхав до мене, оглянувши мої струменти, мій лісок, мій склад сухого дерева, переслухав людей, а переконавши ся, що займаю ся роботою тільки в хвилях вільних від господарства і на малий розмір, дав міні спокій, а жидів відправив з нічим.

— Певно то поперед усього йде о те, щоб охоронити наш домашній промисл від таких непрошених опікунів — подумав я собі, вичитавши о щирій для нас охоті пана маршалка. — Го, го, — говорю врадуваний до всіх знайомих, — а видите, прецінь то раз і з нашого Підгір'я на всю Галичину світло плине! Адже-ж пан маршалок з нашого близького сусідства, з Старого міста! Сміло сказати можу, що мої й мого батька ложки вигодували його на чоловіка. Старомійські всі тільки від нас з давен давна ложки купують. А вже пев-

нісінько, що в наших нецках його дитиною купали і нашим кропилом кропили! Ну, то й не диво, що собі о нас пригадав тепер, коли таким паном зробився. Чекайте лишень, яку то він для нас поміч придумає!

А людонькове слухають тойї мови, тай собі-ж радіють.

— Ну, що-ж, дай Боже, дай Боже, щоби то й з нашого простого стану вийшов для цілого краю пожиток!

Оден тільки невірний Хома найшов ся в селі — так навіть і звав ся Хома Губатий.

— Е, каже, куме Яцю, не маєте ви й доси чого нарікати на свою долю, а на панську поміч не спускайте ся! Я там панів не суджу, але то вам кажу як старий: ніколи якось панська ласка хлопови на здоров'я не виходить. Не дармо то старі люде й приповідку зложили: не мірай свого носа з панами, бо як твій буде довший, то тобі вріжуть, а як буде коротший, то тобі-ж натягнуть. Панська ласка бистрим конем їздить.

— Я вам тому, куме Хомо, не перечу — сказав я, — і на жадну панську ласку не спускаю ся, але думаю, що як буде людям ліпше, то й міні буде ліпше, і що прецінь пан маршалок слів на вітер не мече.

Так то ми собі балакаємо сюди-не-туди, аж ось приходить новий нумер газетини тойї, що то йїї з кумом дяком до спілки пренумеруємо. Пише там щось довго і широко про якісь „корпорації примусові“. Що за чорт? Читаю я, читаю, з разу нічогосінько не розумію, а далі нахожду, що то о цехах мова. Давні цехи мають бути відновлені, з самого Відня наказ прийшов. Е, думаю собі, се не про нас писано. Цехи то для міст, для ремісників, а у нас по селах як світ світом цехів ніяких не бувало тай не буде.

Було то якось в пущіне, зимою, а от так коло середопістя забираю ся я з сином до ложок. Робимо день, робимо другий, третій, народу збирає ся чим раз більше, балакаємо. Аж ту шандар надходить.

— Добрий день!

— Добрий день!

— Дай Боже щастє!

— Дай пане Боже! Дякувати за слово добре.

Сів він на лаві край вікна, дивить ся на нашу роботу, а далі каже:

— А що се у вас, господарю, тільки людей?

— Та так, за ложками поприходили.

— То ви ложки робите?

— А вже-ж роблю, от так часами, як хто замовить.

Взяв він одну готову ложку, оглянув. — Гарна робота — каже. — А де то ви вчили ся того ремісла?

— Ніде. То у нас в роді, з батька на сина переходить.

— А, так. А маєте ви свідоцтво здатности?

Я видивив ся на него, як, не при вас кажучи, теля на нові ворота.

— І чого-ж ви так на мене витріщили ся? — каже шандар усміхаючись. — Чи не розумієте мене, чи що?

— Тай справді не розумію — відказав я.

— Як то, хіба-ж не знаєте, що вийшло таке право, щоби ніхто не смів займати ся ніяким ремеслом, хто від свого цеху не має свідоцтва здатности?

Я остовпів на таку бесіду.

— Ремеслом?... — пробовкнув я. — А хібаж се ремесло?

— А що-ж таке?

— Се... се прецінь домашний промисл.

— Ха, ха, ха! — розсміяв ся шандар. — Добрий то міні домашний промисл, коли ви товар на продаж робите. Як би ви тільки для свого дому робили, то се був би домашний промисл, а так то воно ремесло.

— Але як же я маю з цеху свідоцтво брати, коли я до цеху не належу?

— То нічого не значить. Коли узнають, що ви здатні, то вам свідоцтво дадуть. А поки такого свідоцтва не маєте, то й робити для других не маєте права.

З тим шандар і пішов, лишаючи нас мов окропом облитих.

Що ту на світочку робити? Запрягаю я коні, йїду до міста, а сина лишаю при роботі: не можна-ж тільки чужих людей ні з чим відправляти. Беру з собою на всякий кінець кілька срібних, і вїю! Аж по дорозі приходить мені на думку: ба, до якого то цеху міг би я належати? Який майстер може видати міні свідоцтво здатности, коли в місті ні оден ремісник виробом ложок і кропил не займає ся? Га, що робити, міркую собі, треба буде йти до всіх, хто тільки займає ся виробами з дерева, може таки котрий дасть міні те прокляте свідоцтво.

Прийїхав я до міста, йду поперед усього до знайомого стельмаха. Розповідаю єму всю річ: так і так, де ту шукати поради? Той зразу розсміяв ся, а далі, коли я єму вияснив, що в наших селах шандарі не жартують, задумав ся.

— Щож, пане Яремишин, — каже, — коли так, то треба щось міркувати. Знаєте, у нас є лиш два цехи, що займають ся деревляними роботами: стельмахи й столярі. Маємо ту одного теслю, то той пристав до столярів, і одного боднаря — той у стельмаськім цеху

сидить. А куди би вас припутати, сего я зовсім не знаю. Ходімо — я піду з вами — насамперед до нашого цехмістра, поговоримо з ним, а як з ним нічого не буде можна зробити, то підемо до столярського.

— О, Біг-заплать вам пане майстер за вашу прислугу! — сказав я.

Пішли ми. Стельмаський цехмістр наморщив чоло, зарушав вусами, коли я розказав йому свою справу.

— Виріб ложок до нас не належить, — відказав коротко.

— А до кого-ж належить? — питаю його.

— Або я знаю? Се вже ваша річ, не моя.

Вийшли ми, йдемо до столярського цехмістра. Сей політурував якийсь стіл і весь був замазаний терпентиною. Просив нас сісти на якихось дошках, сам спер ся на столі і покликав хлопця, щоб йому сухими руками напхав до носа табаки, чихнув разів зо три, і вислухавши моєї просьби крикнув:

— Там до біса! А якже я вам дам свідоцтво здатности, що ви вмієте ложки робити, коли я сам на тій роботі не розумію ся? Адить, у мене самого ложки куповані.

— А куди-ж би то подати ся за таким свідоцтвом?

— Не знаю, любі мої. Найліпше підіть до староства, там вам уже вияснять.

Думаю собі: щож, коли до староства, то до староства. І справді, є в тім рація. У нас у всякому ділі найліпше до староства вдати ся. Чи то податок, чи хвороба заразлива, чи справа церковна, чи пожар, чи школа, чи дорога або міст, чи скарга на війта — з усім іди до староства як в дим.

Іду, попрощавши ся з моїм знайомим стельмахом,

але ледви що я на ринок, до ратуша простую (староство в ратуші), аж ту мій цехмістр стельмаський сіп мене за полу.

— Слухайте пане господарю, — говорить, — а ви при своїй роботі вживаєте токарні?

— Ні, не вживаю.

— А яких же струментів уживаєте?

— Та яких би? Крім сокири і пилки хіба теслиці, різця і ножа вісного.

— Ну, так же й кажіть! — скрикнув він радісно. — В таких разі вас очевидно треба приписати до боднарів. А що у нас осібного цеху боднарського нема, а одинокий тутешній боднар належить до нашого цеху, то й вам прийде ся до нас приступити.

— А Бог би з вас говорив, пане цехмістру! — скрикнув я з дуру врадувавшись. — Значить, буду міг у вас дістати тоту нещасну карту?

— Ну, то ще побачимо. Порядок вимагає, щоби цехової карти не видавати нікому, хто у цехового майстра не витермінував і не визволив ся.

— Але-ж бійте ся Бога, — скрикнув я, — пане цехмістру! Ченьже не скажете міні йти тепер до терміну до стельмаха або до боднаря вчити ся ложки робити, коли й так ніякий стельмах ані боднар їх робити не вміє?

— Ну, ну, — сказав цехмістр усміхаючись, — того я вам не кажу, але цехові приписи мусите сповнити.

— Якій то приписи?

— Майстерштік зробити, се перша річ.

— Майстерштік? Який же я вам майстерштік зроблю?

— А що? Кожному цеховому по пів тузина ложок, а міні зо два тузини, от вам і майстерштік буде.

— Ну, се би ще можна.

— Але се ще нічого. Треба дати вписового п'ять ринських, на світло цехове других п'ять, ну, а за те, що вам без термінованя карту видамо, мусите зложити таксу 40 ринських, і на послідок, розуміє ся, трактament для цехових братей. В такім разі видамо вам карту, з нею підете до уряду податкового, дістанете аркушик зарібковий, з аркушиком зголосите ся до мене, впишу вас до спису майстрів цехових....

І викладав се так спокійно і розсудливо, немов би вже поряdkував на столі трактament для цехових братей. Злість мене взяла, не дослухав я єго роздебендування.

— Бувайте здорові, пане цехмістру! — крикнув я.

— Ну, що-ж се, куди ви?

— До дому.

— Ну, а карта цехова?

— Спасибі, вже не потребую.

— А то чому?

— Бо від нині закидаю увесь свій промисл. Знаєте, пане цехмістру, всего того, що ви міні-ту вилічили платити, я й за десять літ не зароблю, не рахуючи вже свої матерії. Сховайте собі свою карту і свій гонор цеховий! Обійде ся циганське весіле без марципанів.

І пішов я, натиснувши шапку на уха, щоб не чути, як кликав за мною пан цехмістер.

Прийїхавши до дому, я як стій повідправляв чужих людей, кажучи їм, що вже більше ложок не буду робити, а струменти всі запакував до скриньки, під замок і до комори, нехай лежать аж до ліпшого часу.

За кілька день знов шандар рип до хати.

— А що, маєте карту здатности?

Я рукою махнув.

— Бог з нею — кажу, — на що вона міні тепер! Від тепер я не думаю й доторкнути ся до ложки, хіба при йїді.

— Ну! памятайте собі! Бо як вас зловимо на продаваню, то прилади всі заберемо, й ще 50 ринських кари заплатите!

— Чи так? Ну, сю пересторогу справді варто собі зятимити.

Так то я розстав ся з своїм промислом. Почув ся чоловік нараз як без рук. Хожу, нужу ся, а далі з нуди думаю собі: чекай же ти! Напишу хоть лист до самого пана маршалка! І написав. Все йому виложив. Як нашої роботи ложками єго екскеленція в дитинстві годував ся, як тепер ми від него ждали опіки й підмоги, і як нас раптом отся цехова устава підрізала — все по порядку. Виписав я єму також, кілько то в наших сторонах ковалів, шевців, ткачів, теслів та других ремісників через ті цехи хліб потратило, а на остатку, як то ціла та хісторія з цехами тільки жидам на добре вийшла, бо жид таких збанкретованих ремісників бере до себе ніби на службу, вироблює для себе аркушик зарібковий, і каже бідолахам робити на себе. Жид збогачує ся, а вони ледве дишуть.... Виписав я се все і післав ді Львова, до рук самого пана маршалка. Отже-ж підіть ви — як післав, так і до нинішного дня ніякісінької відповіді нема. Ну, та воно й видима річ: де би там такий великий пан хотів відповідати на базгранину простого хлопа! Тільки то мене дивує: по що в такім разі гомоніти так голосно о піднесеню промислу домашнього?....

Січень 1887.

Ів. Франко.

НА ВКРАЇНІ.

Ой коли б з тісної хати
Повставали ви, чубаті,
Та зирнули геть навколо —
В вас би серце похололо....
Не пізнали б навіть мами —
За панами, за жидами.

Де ліси були темряві,
Там тепер пеньки коряві —
Все порубано купцями,
Мов руїна на пожежі,
Без зеленої одежі —
За панами за жидами.

Де паслі ся ваші коні
По зеленій оболоні
Геть оточеній лугами,
Там тепер жидівські кози
Обїдають хирні лози —
За панами, за жидами.

Де родючих нив по полю
Хліборобу було в волю,
Аби впорав їх руками!
Там тепер такі напасти,
Що й скотини ніде пасти —
За панами, за жидами.

Де плесá ясні, чималі
З очерету виглядали,
Мов дзеркала з тії рями,

Там тепер по кочковині
 Шпацірують тільки свині
 За панами, за жидами.

Де в садочках мов віночках
 Всюди мріли хуторочки
 З островерхими хатами,
 Там смердять тепера тільки
 Ті крамниці від горілки —
 За панами, за жидами.

Де Дніпра рідного хвилі
 Наші предки непохилі
 Рвали вільними чайками,
 Там усе тепер за плату,
 І рибалка дає рату —
 За панами, за жидами.

Де народ був рослий, сильний,
 І моторний і прихильний,
 З щирим сміхом та піснями,
 Там тепер слабі, понурі
 Люде ледве носять шкури —
 За панами, за жидами.

1876 р.

Гетьманець.

Науковий метод в етнографії.

(Етнографія Славянщини. Написавъ О. Стодольскій. Передрукъ зъ „Школьной Часописи“, у Львовѣ 1887. 68 ст.).

Маленька книжка ця належить власне до літератури популяризаційної, але позаяк в Галичині дуже мало звісні

справи, про котрі вона говорить, (Великоруси й Білоруси), і позаяк автор показує деяку знайомість з жерелами спеціальними, то може хто візьме її й за наукову.

Власне зміст книжки не відповідає заголовку, бо в книжці говорить ся з усіх Славян про самих Великорусів та Білорусів. Замір автора був, подати етнографічний нарис тих народів, — і по скільки він подає факти, почерпнуті з деяких подрібніщих діл, напечатаних в Росії, ціль та більше або менше досягнута. Але автор на тому не став: він хотів додати до свого нарису філософію, а надто в першій статті, й ми мусимо остерегти читача-неспеціаліста, що філософію ту треба брати більш ніж обережно.

Філософія та вийшла з тієї ідеї, котра од недавня запанувала в певних галицько-руських національних кружках. Як звісно, ті кружки переважно ділять ся на такі, котрі всяко хотять довести єдність галицьких Русинів з Великорусами, а при тому поставити остатніх в як найліпшому світлі, — і на такі, котрі держать ся противних думок і особливо налягають на самостійність Русинів. Ті два гурти звуть ся звичайно в Галичині, — хоч по нашому не зовсім точно, — москвофілами й українофілами. На лихо, обидва гурти вживають всього менше наукового методу для доводу своїх принципів. Найбільше шкоди така ненауковість може зробитися власне в популяризаційних виданнях, серед публіки, котра не має можливости критикувати самі підстави ідей авторів.

До остатнього часу в таку ненаукову, тенденційну популяризацію пускались в галицькій Русі більше москвофіли, але од недавня зайнялись нею й українофіли. Примір показав пр. Ом. Огоновський в своїй брошурі про Маркіяна Шашкевича, виданій в 1886 р. В цій, — що

до головного сюжету доволі добрій брошурі автор допустивсь навіть до того, що написав, буцим то ще в XII ст. „против назви Русь станула назва Москва“ і що московські царі аж тільки в XVII. в. прозвали Руссю свої землі а також Україну „по лѣвому берегу Днѣпра“!!! Автор, — університетський професор, — не може не знати, що все це противне таким пам'ятникам, як літописі, грамоти, монети, і певно не написав би такого для публіки більш критичної, — але для „народу“ можна, навіть треба. *Pia fraus!*

Книжка д. О. Стодольського, хоч і написана для публіки більш освіченої, вся збудована по методу, показаному в відповідних уступах брошури д. Огоновського. Книжка та очевидно написана з ціллю настрахати Галичан картиною того народу, котрий певний гурт в Галичині видає за „один народ“ з Русинами.

Д. Стодольський вже в початку книги виступає а рїорї проти ідеї, щоб на таким великім обшарі міг бути один народ: і в Архангельску і в Екатеринодарі, в Перемишлі, Москві й Камчатці! Природа б цього не потерпіла, — каже він, — і дума, що такий аргумент хоч кого, то перекона. Ми-ж думаємо, що такого аргумента мало, бо далеко не одна природа виробляє національності, а окрім того, при всіх одмінах в частинах „великої Сарматської площини“, — як кажуть географи, — в усіх їх багато й спільного. Ми на пр. і самі знаємо, що під Перемишлем а в Москві живе не один народ, та знаємо це з факту а не з апріорної аргументації автора. Аже-ж у Архангельску й у Моздоку на Тереку живе один народ — Великоруси, на Карпатах і в степу над Кубанню один народ — Русини, то певно нема апріорного резону, чому б не бути одному народові в Архангельску й у Екатеринодарі, в Жабьому

279 ф.ж

Львівська обласна бібліотека ім. Я. Галани

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ ІП. 26556

й у Моздоку! Ось Турків як історія рознесла од Сибіру до Босфору й Арабії — а все один народ, один язик! Та чи одних Турків?! Очевидно, що національні одрубности треба показувати фактичним аналізом, — як і права на культурну одрубність фактичним розвитком національності, а не апіорними деклямаціями: що „не люде“, а климат і т. і. виробляють національності, — та що „марна праця, суцця нісенітниця усякі обєднинительні і ассіміляторські заходи!“ „Проти Бога и природы нічого не вдѣєшь“ і т. д.

Д. Стодольський і сам приступа до того, щоб фактично показати особности національні Великорусів. Ці особности він зводить в кінці так: „помѣжь сего народу скрѣзь панує темнота, бракъ моральности, забобоны, щось нехристіянське, хижацьке.... Не виноватимо мы за се народу, хоть и не выправдимо лихихъ бокѣвъ его житя самими тѣлько убожествами.“ — По всьому тому й по деяким прямим виразам автора виходить, що така вже раса Великорусів, котру зробив „Богъ и природа.“ Дивненько після цього, навіщо автор все таки пише: „тѣлько свѣтъ и воля спрможуть ся колись перетворити великорускій нарѣдъ и выплєкати зъ него нарѣдъ Европы и христіанства.“ Щоб оперти на чому небудь твердому свої погляди на расу великоруську, Д. Стодольському слід би було докладно описати природу Великороссії і єї вплив, — але він цього не робить, може через те, що тоді-б показалось, що природа ця де в чому доволі ріжна од Білого моря до Кавказу, а в другому дуже подібна до природи тих країв, котрі заселені невеликоруськими народами. Д. Стодольський почина од помішання предків Великорусів (колоністів славянських і між ними в добрій долі Русинів) з „хижими фінськими народами.“ Жаль тільки, що та хижість

Фіннів науково не доказана. Читаючи тепер етнографічні описи народів, з котрими безспорно перемішувались ті предки (Мордва, Череміси і др.) часто надibuєш, що де в чому: то в рільництві, то в вихованню скота, то в пчільництві а то й у ковальстві — вони іноді навіть вище теперішніх Великорусів. Також бачиш, що іноді хвалять їх за добродушіє, чесноту й т. і. Далі пригадуєш собі, що на Уралі й Алтаю у Фінно-татар була доволі висока металічна культура, котра навіть звідти йшла й на захід, — потім споминаєш, що по Волзі і єї притокам, власне там, де мусіли з 1-го ст. змішуватись Славяне з Фінно-татарами, йшла кілька сотень років чимала культура персідських Сассанідів (нагадаєм, що тепер Вамбері з тієї культури виводить деякі причини переваги Малярів) а потім мусульман Арабopersів, і що напр. і доси на руїнах старих Болгар над Волгою бачиш сліди таких будинків, котрі не зробили-б сорому ні в Москві, ні навіть у Перемишлі. Звісно всім, що напр. релігійна культура Фіннів явно впливала на славянські народи так, що й доси навіть в церковно-славянській мові zostались фінські слова: капище, кумир, кудесник і др. Як згадаєш про се все, то приходиш до думки, що тезу про „хижацтво“ фінських народів, пославянених потім у Росії, треба ще дуже пильно перевірити. Початок до такої перевірки вже зроблено Фінляндцями, як Кастрен, Альквіст (котрого недавня праця про сліди культури старих Фіннів в мові різних фінських народів переложена й по російському) і др. Але треба-б, щоби і словянські вчені перестали бавитись загальниками, котрі виходять тільки з апіорного погляду, що, мовляв, коли Славяне в Росії взяли перевагу над Фіннами, то певно остатні були хижіші (дикші). Пригадую собі курьоз, який ставсь у німецькій науці. Там

панували погляди на Славян подібні тим, які кружать в нас про Фіннів. Аж ось славний французський антрополог Катрфаж (Quatrefages) розсердившись на Прусаків, як патріот, після 1870—71 р. видав книжку „La rasse prussienne“, котра дуже нагадує деякі трактати про расу Великорусів. У Катрфажа виходило, що Прусаци не Німці, навіть і не Арійці (!), бо вони походять од Славян, Литвинів, Фіннів; через те вони й хижі. Як почали німецькі критики розбирати книгу Катрфажа, то дописались і до такого, що напр. полабські та поодерські Славяне, з котрими змішались німецькі колоністи, були де в чому навіть культурніші од тих колоністів.

Всім написаним зараз я хотів тільки сказати, що такі справи, як походження Великорусів і інших рас і вплив того походження на психічні ознаки їх ще дуже мало розібрані науково, щоб їх можна було так скоро трактувати та ще й з практично-політичними цілями, як це роблять д. Стодольський і інші.

Д. Стодольський не тільки не придержується такого єдиноспасенного, наукового скептицизму, — а навіть сміливо перескакує через всім звістні й тепер історично-етнологічні факти. Для нього в противність Великорусам — цій мішанині Славян з Фіннами, коли не чистим Фіннам — „українсько-руська народність и національність“ (?) як польська й сербська, „складалися зь поконъ вѣку самостійно“, — з чого далше автор виводить між інчим і різниці в одежі Великорусів і Українців. Що в Великій Русі була змісь Славян з Фіннами, і прибавим, Татарами, це безспорно, — хоч довго ще треба працювати антропологам, археологам і т. і. поки вилічать проценти кожного елементу в тій мішанині. Алеж не менше безспорно, що й в Україні була велика примішка народів татарських і навіть трохи фінських.

Недавно харківський професор Безсонов написав довгу розправу, в котрій обернув методу, котра доказує, що Великоруси — Фінни, а Українці — чисті Славяне, як раз противно, й доводить, що Великоруси — чисті Славяне, а Українці Турко-Татаре. Такі розправи мусіли-б бути пересторогою патріотам в роді д. Стодольського, щоб обережніше трактували етнологічні справи. А в нашого автора необережність доходить до того, що він не тільки робить відкриття — славянський стрій в одежі, котрий би то стратили Великоруси — а навіть до того, що вписує в спеціальні, неславянські слова великоруські: рубаха (див. сербське рубина, галицьке у Желехівського рубашка, рубаха і т. д.) зипун, малоруське і польське жупан, — і що він говорючи про те, як багато переняв Великорус в одежі у Татар, — і слова не говорить про те, як відносить ся до татарської одежі й єї назв українсько-козацька!

При такому методу, або ліпше при такому браку всякого наукового методу, наш автор не зміг виправитись навіть з матеріяльними боками великоруської етнографії (вилічувати всі помилки єго булоб довго), — а він ще взявсь за національну психологію. Діло це страшенно трудне, а надто тепер. Років 40 тому назад було воно далеко легше. Тоді вірили, що Бог, сотворяючи народи, дав кожному осібного духа. Який то був дух, — кожний національний мудрець писав, що хотів, — од чого виходило, що коли взяти напр. старих, навіть досить вчених кельтофілів, германофілів, славянофілів, — то кожний з них записав в спеціальні одміни свої раси теж саме, що другі записали в свої (напр. почуття побожні, християнські, або раціоналізм, як до тенденції філософа) а поряд з тим записав в свої одміни як раз противні тому, що сусід записав єго расі (напр. миро-

любовство, коли сусід писав його собі а на те місце ставив заборчість і т. д. і т. д.). Коли з годом наука стала більш інтернаціональною і вчені всіх народів порівняли всі такі мудрованья — найшов на них сором. А до того розширивсь і матеріал науковий, дякуючи археології й етнографії й самій історії, котра звернула увагу на акти й подібні документи. Тепер справа національної психології прийшла до того, що коли й справді кожний нарід дістав собі од природи осібний дух, — то перш усього ще той дух треба науково точно определити (а на те ще багато треба праці!) а потім той дух ніколи не державсь в замкнутій шклянці (простіть мені цей дуже може грубий вираз!) а в одчиненій, і через те видихавсь і приймав до себе частини з других шклянок на протягу історії. От через те тепер, навіть тоді, коли вченому здаєть ся, що він справді потрапив на щось характеристичне в психології якого народу, рідко можна напевне сказати, чи тут ми маємо діло з чимсь конституційно-расовим, чи з історичним, перехідним.

Коли ми обернемось з таким, впять таки єдино спасенним скептицизмом навіть до найліпших донедавніх проб цільних національних характеристик, то часто нам прийдесть ся хитати головою. З таких праць славянська наука має в своїм роді *Meisterstück* — Костомарова „Двѣ русскія народности“, де автор характеризує, рівняючи Великорусів і Українців. Але скільки вже мусів би тепер переробити в тій праці сам Костомаров через 30 років після того, як вона написана! Тільки одсталістю галицько-руських вчених не тільки од науки в західній Європі, а й у самій російській Україні можна пояснити те, що писателі „Зорѣ“ (дд. Ом. Огоновський, Гр. Цеглинський) і доси повторяють те, що там написано, напр. про індивідуалізм Українців в порівнянню

з комуналізмом Великорусів. З 1861 р., коли писались „Двѣ русскія народности“, українські етнографи, навіть щирісінькі українофіли, звернули увагу на те, що в цілій половині України, — в Новороссії, як і в Харківщині, існує громадське обладування землею майже таке саме, як і в Московщині, а надто в степах єї; — окрім того знайдено, що подібне обладування було розширено ще в XVIII. ст. по всій Гетьманщині (Полтавщина й Чернигівщина) і застаєть ся де інде й доси (Дивись „Матерьялы объ общинномъ землевладѣніи“, також роботи Руссова і др. в земських статистичних виданнях черниговських і херсонських, праці й акти видані проф. Лучицьким і др.). Поряд з тим описані хліборобські, рибальські й інші спілки серед Українців, котрі іноді навіть більше мають комуністичної барви, ніж великоруські артели. (Див. Руссова в Труд. Черниг. Стат. комітету, а також книгу Щербини „Южнорусскія артели“). Подібне-ж сталося і з справою подільности родин: знайдено напр., що в XVIII. ст. на Україні родини менше ділились ніж тепер, і були, значить, подібніші до великоруських, а з другого боку тепер родини великоруські ділять ся, то-б то стають подібнішими до українських, — окрім того виявилось, що напр. в Лемківщині сім'я й доси застаєть ся подібна до старої великоруської. (Див. працю д. Ольги Франкової в альманаху „Перший вінок“*). Ці факти показують, що ознаки, котрі ще недавно вважались за конституційно-національні, статичні, — дійсно тільки історичні, динамічні. Як же треба бути обережним в таких пробах національних ха-

*) Це не єдиний примір подобенства власне далекої Карпатщини з Великою Руссю в порівнянню з близькою Поділлящиною — хоч напр. по мові, по одежі й по др. Карпатщина більш одмінна.

рактистик, а надто, коли йде діло про зовсім тонкі, духові ознаки, про котрі напр. говорить др. Стодольський!

Вже коли д. Стодольському скептицизм, в роді нашого здається непотрібним, то він би найліпше зробив, як би просто пішов за характеристиками Українців і Велико-русів по Костомарову (котрого праця признана в Росії не тільки українофілами, а навіть шкільними підручниками), або по Реклю.*) Тоді б він хоч би вберіг ся од гру-бих помилок та дуже вже старомодних наївностей. — Д. Ст. хоче оправдати свою характеристику раси великоруської, як „гнобителів, нетолерантних, лукавих, егоїстів,“ і т. д. навіть на всім протягу їх історії, і для того він не тільки записує на кошт раси такі речі, як релігійна нетерпимість, котра на ділі єсть ознака істо-ричної доби культури в усякій расі (замічу, що деякі Великоруси, вбачаючи такі факти, як напр. що Геннадій архієп. Новгородський, побиваючи єретиків, покликався на примір гішпанської інквізиції, проти гуманної ради Ніла Сорського, — претендують, що їх раса толерантна в порівнянню з західно-європейськими). Д. Стод. вибіра з історії Великорусів кроваві факти, котрих купами можна винайти в усякій історії, і всі їх ставить на ра-хунок раси, при чому іноді потрапляє прямо проти себе. Так напр. він докоря великоруську расу Андреем Бого-

*) Вважаю потрібним тут замітити, що я хоч і помагав авторові „Nouvelle Géographie“ укладати его V. том (Європейська Росія), та національні характеристики в цім томі (Литвинів, Поляків, Білорусів, Українців, Великорусів) цілком писані самим д. Реклю. Я вважаю сумарні національні характеристики, при теперішнім стані дослідів ще науково неможливими. Але д. Реклю має окрім наукового, ще надзвичайний поетичний талант. При такому таланті він зміг ся подати образи того вра-жіння, котре тепер, в даний момент робить на чужинця більшість відо-мих йому по книгам і наглядно людей звисних національностей. Такі ха-рактеристики, коли не можуть бути науково точними, то можуть бути не тільки *passables*, але навіть наводити вчених на дальші досліді.

любським (родом Українець!) і руїною Кііва з церквами за часів єго. Але-ж в Іпатській літописі (галицько-волинській) читаємо: „и церкви обнажиша иконами и книгами и ризами, и колоколы изнесоша всѣ, Смоленяне и Суждали и Черниговци“, — тобто в цій пригоді грішні однаково і Білоруси і предки Великорусів і Українці.*)

Скаже може хто, що популяризатор не обов'язаний сам заглядати в старі літописі, йому досить знати, що князь був з Суждаля, де тепер Московщина, а зруйнований город на Україні.... Алеж факти сучасні требаб вже знати! Д. Стод. запевняє, що Великоруси, навіть Тургенев, Пушкін, Білінський не інакше як глумлячись згадували українсько-руську народність, мову й письменство. Ми абсолютно не пригадаємо собі, чим подав повод Пушкін до такого суду. Білінський же негував самостоячість українського письменства, бо державсь гегелівсько-державних поглядів, але про українську народність і народню словесність говорив з горячою симпатією (див. виписки в мойій брошурі „Письмо Бѣлинскаго къ Гоголю съ предисловіємъ Драгоманова“). Тургенев же дав стільки доказів своєї симпатії до Українців, як дай Господи подати хоч четверту долю стільки другим в усяких між-національних справах. Думка про те, що Тургенев глумить ся над Українцями, пішла з того часу, як д. Куліш доволі безтактно виступив з протестом з powodu глумливих слів Пігасова (одного з персонажів в романі „Рудинъ“) над українськими поетами. Ми мусимо признатись, що Пі-

*) В московській історії можна знайти далеко гірші факти, напр. руйнування Іваном IV. Новгорода, — та тільки все таки ті факти треба залічити до характеризуючих політичний уряд а не расу. Та й якої справді раси був Іван IV., по батьку Москаль, по бабці Грек, а по матері Білорусо-Поляк?!

гасов хоч дуже карикатурно, та підхопив все таки справді смішні боки українофільських поетів після-Шевченковської доби, котрі нераз вказували й самі українські критики. А в усякім разі Пігасов — не Тургенев і сам автор виводить його зовсім не симпатичним, і зараз жеклада другому герою, більш симпатичному, репліку Пігасову за Українців. Нарешті Тургенев змлював нам два українські типи пресимпатично (дівчина Маша в „Затишші“ і ідеаліст Михалевич в „Двор. Гнѣздѣ“), переложив Марка Вовчка, написав спомини про Шевченка, поміг французській письменниці Е. Durand написати в *Revue des deux Mondes* статтю про Шевченка, отверто висказавсь за Федьковича (в листі до мене, напечатаному в „Зорѣ“), провів на Парижському літер. конгресі в 1878 р. протест проти заборони укр. літератури в Росії. Не вже нічого з цього не звісно ні Д. Ст—ому, ні редакції „Шкôльнои Часописи“ ?*)

До найбільших наївностей нашого етнографа нале-

*) Коли вже ми згадали про Тургенева, то най нам буде вільно показати на Тургеневу-ж, на скільки неможливо ставити в расові одміни такі речі, як нетолерантність, виключність і т. і. Д. Ст. виписує з старих вандрівників у Москву в XVI—XVII. ст. засуди про нетолерантність і т. і. Москвичів (замітимо, не всіх Великорусів, бо того ніяк не можна сказати про Новгородців і Псковичів, котрих напр. Герберштайн спеціально похваля). Але тепер на Тургеневу, его товаришах і тіпах бачимо примір Москалів-Европейців, котрі не мають нічогоісінько спільного з Москвичами Герберштайна й Олеарія. Сам Тургенев через те й став любимцем усього світу, що він, не перестаючи бути Великорусом, став одним з найширших, найуніверсальніших духів XIX. ст. І в цьому Тургенев єсть тішнічим чоловіком нової російської культури, котра при всіх своїх хибах, може власне через свою новину має в собі багато власне універсального, космополітичного. Ми-б далеко зайшли, коли-б схотіли все сказати, що можна з цього powodu; скажем тільки, що тим з менших народів, котрі хотять оберекти свою індивідуальність перед Великорусами, ліпше-б познакомитись ближче з цією новою європейсько-російською культурою і де в чому взяти йійі за примір, ніж пережовувати старі речі про стару Москву та тішити себе думкою, що ми, мовляв, більші Європейці, коли на самім ділі цього зовсім нема.

жить все те, що він говорить про релігійність у Великорусів і з поводу того. Для нього „вѣра Русина збудовала ся и истнує на чистѣй истотѣ Христового заповѣту“ і т. і., а в релігії Великорусів він бачить байдуність, обрядовий фанатизм, користь, забобони й т. і. Коли пригадаєш, як колись усякі репрезентанти націй і конфесій, — од Ж. де Местра до Хомякова — бачили власне в своїй расі чисту істоту християнства, — то мимоволі всміхнешся читаючи такі характеристики! Де-ж було нашому авторові після цього розібратись в так різнобарвному світі, як великоросійське сектанство од старообрядства до радикального молоканства (про котре єсть така докладна праця українофіла Костомарова), сектантство, котре власне тепер, після того, як переложено евангеліє на мову все таки ближчу до народної великоруської — почало рости з новою силою і при тому не в своїх старообрядських галузях, а в протестантських. На скільки автор наш не здібний оцінювати культурно-історичні прояви, видно з того, що він записує на рахунок Великорусів, — то-б то „об'єдинення“, — і українську штунду, про котру тепер документально звісно, що вона пішла од німецького баптизму! Після цього питаєш, чи не Великоруси були винні й у Цвінглі, Кальвині, Ноксі (Кпох) і т. д., чи не „обрусьніє“ привело було в XVII. ст. на Волинь і соцініянство?!

Щось подібного можна ждати од нашого етнографа, коли він ставить в національну одміну Великорусів такі всесвітні речі, як віру в чортів, домових, водяних, ліших, в ворожбу, щасливі й безталанні дні і т. д. і т. д.

Кінча свою розправу про Великорусів д. Ст—ий оглядом народньої словесности. Тут йому прийшлося признати, що вона богата у Великорусів, що конечно

свідчить про їх духову силу. Такий вивід д. Ст. всилюється застерегти тим, що, мовляв, в тій словесности багато позиченого. Замітивши таке, він пускається в розмови про казки, билини, пісні й т. і. подібні в різних народів, при чому то кидається до колишньої „загальної вітчизни“, з котрої б то винесли різні народи загальні спомини, то каже рішучо, що казку про жарптицю Великоруси взяли прямо од Німців, а про Івана-царевича од Італіянців, — і тут же додає, що д. Веліканов каже, що з усіх казок збірника Афанасьєва тільки шести (!!) він не чув у Кіргізів!!! Очевидно, що наш автор абсолютно не знакомий з теоріями, котрі руководять дослід т. зв. народньої словесности, не тільки з новими (після Бенфея) але й з старими (Грімів), і навіть добре не переглянув збірки Афанасьєва. Не досить він знакомий і з російською навіть шкільною літературою про нар. пісні, — бо він каже на пр., що билини (великоруські) співають(?) „сказителі“, „нѣбы то нашій кобзарѣ“. А тут то й була пригода показати власне важні, культурно-історичні одміни між великоруськими билинами*) і нашими кобзарськими думами чи псалмами, як звуть їх тепер самі кобзарі.

Розправа „Бѣлорусины“ написана ще з меншою студією, і позаяк тут автор не мав навіть і тієї провідної нитки, що мав в попередній розправі (по просту сказати, національної ненависти), то ця розправа вийшла вже зовсім безбарвною й беззвязною. Автор видимо не зна етнографічних трудів Безсонова, Шейна й др. появившихся власне після „найїзду“ з 1863. р. (ст. 51) і характеристично, що він цитує як білоруські ознаки

*) Билина — слово не народне а взите вченими з нашого „Слова о полку Игоревѣ“.

оповідання, котре напечатано і в українських казках (стор. 63, порівн. у Драгоманова „Малорусскія нар. преданія“, 66; варіанти, замітим, єсть і в зах. Європі), і пісні, взяті прямо з України (напр. особливо на стор. 65, пор. в збірці ще Максимовича). „По деякихъ пѣсняхъ бѣлоруськихъ“ — каже д. Ст. — „згадуєть ся ще богъ Рай, про котрого жадной згадки нема въ великоруськихъ або въ українсько-руськихъ пѣсняхъ“. Тим часом в українських веснянках знаходимо Урая або Юрая, котрий одмикає небо і котрий, певно, не хто інший, як весняний св. Юрій (див. напр. Чубінського, „Труди“ і пр. III. 30).

На скільки д. Ст.—ому відома білоруська бувальщина в купі з народньою словесністю, видно з того, що він каже: „Въ поетичныхъ народныхъ творахъ, напр. українсько-руськихъ саякъ чи инакъ, — а вже брало участь національне освѣчене інтелігенції. По Бѣлѣй Руси сего не було й нема; освѣчену верству по Бѣлѣй Руси ніколи не становили самі Бѣлорусини — у нихъ не було й доси нема писаної літератури; тымъ то авторами усѣхъ творѣвъ народної бѣлоруської поезії бувъ и єсть самъ лише народъ“ (стор. 63). А хто-ж були — питаємо ми — Фр. Скорина, Семен Будний, автори Литовських Літописів, Литовського статута, перекладчики таких річей, як Александреїда і т. д.??? І теперішня білоруська народня поезія тим і характеристична, що в ній знаходиш поряд з річами архаїстично-наївними, явно старого дописьменського часу, — речі книжного складу, іноді зі слідами протестантизму, котрий був так розширений по Білій Русі XVI—XVII. ст. Окрім того тепер по Білій Русі кружить чимало віршів рукописних, іноді писаних латинським абетцядом. Вірші ті звичайно ігнорують ся, бо в Поляків їх вважають чу-

жими й хлопськими, а в руських польськими й католицькими. А тим часом між тими віршами єсть такі інтересні речі, як недавно напечатана д. Шейном вірша про еманципацію крестян в 1861 р. (Русская Старина, 1886, н-р III.).

Багато інтересного й поучаючого для громади української, польської й великоруської показав би той, хтоб навіть тільки зрезюмував хоч ті матеріали з етнографії Білої Русі, котрі вже напечатані. Та для такої праці треба перш усього об'єктивно-наукового методу, котрого на лихо не так то часто здibuєш у нас навіть і в людей більш компетентних, ніж д. Стодольський.

М. Драгоманов.

Із „Епіграм“ Карла Гавлічка-Боровського*)

І. Пророк Йона.

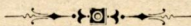
Питаєш, чи Йона пророк ніневітський,
 Не був то часом місіонар єзуїтський?
 В жаден спосіб! Ось в чім хиба:
 Проковтнула Йону риба!
 Єзуїт же, ручу вам,
 Проковтнув би рибу сам.
 Не був Єзуїт, бо та риба безвісна
 Три дни його мала в-нутрі — і не трісла.

*) Sebrané spisy Karla Havlíčka. Vydány nakládem Svato-
 toboru. Svazek I. V Praze, 1870.

II. Осторога.

Не йди, Грицю, на лід з паном,
Знай се в осторогу:
Пан поховзнесь, а за него
Хлоп зломає ногу.

*З чеського переклав Мирон.****

Русини в Америці*).

Русько-українського мужика в загалі мають за тяжкого до всякого новаторства економічного, особливо як би з ним мало вязати ся хоть невеличке віддалене від рідного гнізда. Не маючи поняття про фактичний стан справи на Україні, про ту, як мітко виразивсь один літерат російський, „вандрівку економічну“ тамошньої руської людности — загал галицько-руської інтелігенції до недавна був глибоко переконаний про нерухомість свого мужицтва. Ледви кілька одиниць руських, що більше інтересують ся ґрунтовими справами люду, завважало що-річну вандрівку галицько-руського хлопа для зарібку на схід, до Росії і Волощини, та зовсім уже нікому з нас навіть на гадку не прийшло, щоби мужик наш міг коли рушити на захід, та ще й за море. Коли се в 1884 р. з одного „богом забутого“ закутка сільського доходить до „Дѣла“ коротенька звістка, що на пошті пропадають гроші, що присилають (у звичайних листах!) руські мужики з Америки до свояків у Галичині. По дуже значній, як на наші обстани, сумі тих грошей, що виносила нераз і по

*) Статя ся, докінчена серед праці про читальні 17-ого серпня 1887 р., була надрукована в 36—38 чч. варшавського „Głosu“ з 1837 п. з. *Chłopi na obczyźnie*. Доповнивши її новійшими даними ми подаємо її отсе й ширший русько-українській громаді, переконані, що іменно для неї не безкористна буде цільна (на кілька позволяє матеріал) та безпристрасна історія того руху. — *Автор*.

кілька сот доларів, треба було думати, що мужики наші му-
сили вже від довшого часу працювати в Америці.

Зачудувала ся руська інтелігенція, та сим разом не
збила ся з толку. Замісто проповідей протів еміграції, які
від давна гукала в Галичині польська інтелігенція супротів
Мазурів, або навіть замісто ставлення тій еміграції всяких
перешкод, як се доси робить галицька „старшина суспільна“,
— загал нашої інтелігенції став щільно інформувати ся про
фактичний стан справи, а рівночасно немов інстинктивно впав
на гадку про доконечність організації руської емі-
грації та про скріплене єї звязку з краєм.

Від тоді газети руські нотували найменші подробиці
про Русинів в Америці, про поступ їх організації, і після
тих даних, котрі я зібрав у купу та доповнив деякими ува-
гами про галицько-руський рух людський, справа виходить
ось-як:

Показує ся найперше, що з Русинів емігрують майже
виключно жителі західної частини руських Карпат, на боці
угорським і галицьким, т. назв. Лемки, що мають ся як
найгірше. Велика частина землі там пустує або вживає ся
на пасовиско, менша-ж родить виключно овес і то тільки так,
що вертає ся насіне. Однісінька користь при тім паша і со-
лома, дуже дорогі в тих сторонах через те, що там займа-
ють ся годівлею худоби. Задля неродючости землі, Лемки
ділять ґрунти дуже мало. На господарстві лишає ся звичайно
один член сім'ї, другі дістають сплату. Ті з видідичених,
котрим повело ся чи так чи з заробку зібрати трохи більші
гроші, беруть ся годувати худобу та торгувати нею, або до
ремісла. Та таких дуже мало. Більшість Лемків чинить про-
летаріят сільський, котрий має ся тим гірше, що в тих сто-
ронах нема фабрик, ані таких господарств, котрим би треба
більшої наємної робітної сили. Однісінький заробок чинять
там жнива на Угорщині, куди з Лемків галицьких має вда-
вати ся на заробок 75 людей на 100 !*)

Коли до повисшого образу лемківської бідности додамо,
що вони сусіди Мазурів та Словаків, котрі далеко скорше

*) Дивись у „Дзвѣ“ 1886. р., ч. 123, допись із Буківська, повіту
сандецького, п. з. Еміграція Лемків до Америки.

мали емігрувати до Америки, та що в школі бідности власне Лемко набув залізну видержку, якої треба до праці в Америці, то матимемо всі дані для порозуміння, чому еміграція руська почала ся власне від того найдалі на захід висунутого закутка руської частини Галичини.

Зараз на першу звістку про істнуванє в Америці мужиків руських, галицько-руська інтелігенція постарала ся зіткнути ся з ними ближе, що їй прийшло тим лекше, що й американські Русини почули потребу сего. Через д. Райса, про котрого сказано буде понизше, більше скуплена частина мужиків руських, що проживають у повітовім місті Shenandoah, чи як наші люде кажуть, Шенандора в Пенсільванії, зажадала в другій половині 1884. р. від теперішнього львівського митрополита Сильвестра Сембратовича, щоби прислав їм по па гр. к. обряду для основаня руської парохії, обовязуючи ся платити попови по 200 зр. на місяць і в загалі поносити всякі звязані з тим видатки. Сембратович пристав на се, і під кінець того-ж таки року бажаний піп в особі Йвана Волянського був уже в дорозі до Америки, заосмотрений в юрисдикцію, свідоцтва й листи рекомендаційні від митрополита до місцевих властей.

Прийїхавши до Америки, о. Волянський удав ся найперше до Філадельфії — представити ся тамошному латинському архієпископови Ріанови. Не заставши єго дома, пішов до генерального вікарія й секретаря архієпископського, о. Бренана, і вони переглянувши папери о. Волянського, признали їх за достаточні, тільки-ж дізнавши ся серед розмови, що о. Волянський жонатий і прийїхав із жінкою, як стій зірвали з ним розмову, кажучи єму чим скорше виносити ся з Америки, а архієпископ через те саме не схотів єго навіть бачити. Та о. Волянський постановив піти на пролом. Рішивши, що яко піп самостійного обряду не потребує ніякої іншої юрисдикції церковної, окрім юрисдикції зі Львова, вдав ся як стій на місце свого призначеня, до Шенандори, опираючи ся головнo на інструкції о. Сембратовича, котрий єго вислав на місію до Америки. „Не діставши, — як стверджує навіть дописуватель до львівських „Wiadomości Kościelnych“ — дозволу від о. Ленаркевича відправляти службу божу в польскім костелі, наняв собі якусь салю,

зібрав своїх Русинів, відправив службу з усіми церемоніями свого обряду, і гарне „Господи помилуй“ та „Многая літа“ у-перше роздало ся на вільній землі Америки“. На се набоженство прийїхали залізницею також деякі мужики з дальших сторін. „Серця наші, — пише з того поводу один із них до своїх родичів у Галичині — були наповнені великою радостею, мало що не кождий плакав з радости“ („Дѣло“, 1885, ч. 6). Та важнійше те, що сим дано перший організаційний завязок пробуваючих в Америці Русинів. Той любий для загалу австрійсько-руської інтелігенції організаційний спосіб для люду — гр. к. церков — на перший погляд чудний, як на Америку. Протів руської церкви яко культурного осередка для люду йде на цілині Руси-України і теорія й практика, тепер бо в галицько-буковинській Руси ввесь культурний руський рух народний купить ся в читальнях, зовсім осібних від церкви, а в своім напрямку навіть ворожих їй на тільки, на кілька вона причиняє ся до здирства й темноти народної. Ба, на Буковині руські народні читальні і ввесь руський рух навіть в отвертій війні з тамошною руською церквою — православною. Натомісць на окраїнах галицької Руси від Мазурів коло тутешньої руської церкви гр. к. дуже щиро тулить ся вся руська людність і тамошні руські читальні та інші культурні товариства звязані з церквою. *) Тепер же, коли зважимо низький ступінь просвіти Лемків, найнижший може на цілу галицьку Русь, із котрих навіть емігранти в Америці не вміють читати й писати, не знають мови англійської, і вже через те відтяти на разі від висших американських способів культури; коли, далі, зва-

*) Про причини розладу між теперішнім культурним рухом серед люду а церквою руською на цілині австрійської Руси я вже сказав у першій частині своєї праці „Про русько-українські народні читальні“. Про окраїни тої Руси думаю докладно сказати в II. ч., тут же завважаю тільки, як невірно оцінюють рух руський ті, що з гори дивлять ся на него після сяких чи таких, консервативних чи радикальних схем, в роді напр. одної з многих схем о. Ом. Огоновського в его „Історії руської літератури“, що мовляв, „сі писателі зберігають святощі народні, люблять свою рідну батьківщину, а ті ні“. А тимчасом про галицькі партії можна тут сказати як-раз те, що говорить про партії літературні великоруські російський учений Пипін, про котрого д. Огоновський каже, що він

жимо глибоко ще відчувану серед народу руського моральну потребу релігії та обрядів а до того всего додамо ще й факт, що чим далі від рідного краю, тим дорожше стає людям навіть те, на що вони дома мало звертали уваги; коли зважимо все те, то признати мусимо, що на-разі годі було придумати відповіднійшого та сильнішого способу концентраційного для проживаючих в Америці Русинів, розкинених надто на просторі соток миль англійських. Своєю дорогою, як то зараз побачимо, церков руська в Америці до-разу мусіла бути прибрана ві всі світські культурні прикраси, практиковані в Америці і в руських читальнях у Галичині, до того, що годі йійі навіть рівнати з якою-небудь церквою на цілині Руси-Україні.

А про те, тільки для своєї сути, гр. к. церков наткнула ся на такий відпір з боку латинського попівства Америки, котрий дасть ся витолкувати тільки тим, що попівство те крайне нетерпиме та що не знало руських обставов. Поки приїхав о. Волянський, то в Америці навіть не знали про те, що на світі є якісь Русини. Тамошних Русинів називано доти „Гунгарами“, через те, що, як ми казали, вони були виключно з над угорської границі, переважно з повіту горлицького. Так само, видно, не мали й поняття про істноване такого обряду, що дозволяє попови женити ся. Факт появи в Америці попа з жінкою викликав у загалі зачудоване, а серед попівства католицького ще й „соблазнъ.“ Не дивниця, що на передставу католицьких поців Шенандори, архієпископ Ріян післяв лист пастирський, що був потім відчитаний з проповідниць трох місцевих католицьких костелів і забороняв вірним під угрозю виключеня ходити на руське

„побиває славянофілів своїми статями, мов тяженьким тараном“: „Славянофили“, и „западники“ насколько въ нихъ дѣйствовала критическая мысль и стремленіе къ самосознанію, всё они были равно друзьями народа, одинаково служили народному интересу; нельзя было бы дѣлить ихъ на партіи „народную“ и „ненародную“ („зберігаючи й не зберігаючи святощі народні“ по термінології д. Огоновського). Врагами истинно „народнаго“ были только люди одной категоріи — обскуранты, притѣснители критической мысли, хотя они также часто прикрывались „народностью“, искусственно натянутой изъ официальной жизни и наивныхъ преданій массы.“ Характеристики литературныхъ мѣтій, отъ 20-ыхъ до 50-ыхъ годовъ. (Сиб. 1873, стор. 9—10).

набоженство. Так само заборонено о. Волянському бувати в костелах, а попи сих остатних обходили ся з ним яко з відступником або й ошуканцем. Католицькі церковні власти не хотіли зразу й чути про те, щоби там завести гр. к. церков, та пізнійше мусіли на се пристати, тільки-ж домагали ся енергично, щоби о. Волянського, яко жонатого відкликати, а прислати попа нежонатого. Яка велика нетерпимість латинського попівства в Америці, видно найкрасше з того, що навіть пізнійше, коли справа вияснила ся, латинські парохі не хотіли ховати Русинів, яко греко-католиків, а навіть сі остатні не можуть дістати місця на цвинтарях католицьких, так що нераз навіть із віддалі 400 миль англійських (поверх 80 миль австрійських) мусять провадити трупа до Шенандори, де від початку 1887 р. є вже гр. католицький цвинтар (Дѣло“, 1887, ч. 35).

З великою увагою та побоюванем о долю о. Волянського, а тим самим і колоній руських в Америці, слідила руська інтелігенція за піднятою в тій справі обширною розмовою в газетах американських, котрі раз навіть подали були звістку, що вже рішено відкликати о. Волянського, — та на щастє справа розбилась о рішучість митр. Сембратовича в варованю признаних Римом гр. к. церкві прав і, що важнійше, об американські закони та опінію світської американської публіки. Перед сею бо остатною сам факт появи попа з жінкою зробив, як каже одна місцева газета, як о. Волянського так і его обряд „предметом великої ваги“. Публіка ся скоро прихилила ся на бік о. Волянського, хвалючи его яко „високо образованого джентльмена“, яко чоловіка дуже симпатичного і з великим посвяченем для справи своїх краян. Розуміє ся само собою, що так думала найперше шенандорська публіка, між іншим і Поляки, не згадуючи вже про Русинів, що его полюбили тим більше.

Найшовши сатісфакцію а рівночасно й точку опори в тій загальній прихильности світської американської публіки, о. Волянський, хоть ще з рік який і непризнаний урядово, бере ся на добре до діла. Треба було найперше побудувати церков у Шенандорі. З добровільних складок о. Волянський купує на одній з побічних улиць міста за 700 долярів грунт і розпочинає будову церкви, котру до 6 грудня того-ж року

доводить до того, що того дня могла бути поблагословлена. Будова тривала, як на бажане вірних, досить довго, а то між іншими через те, що головний будівничий, о. Волянський*) мусів часто відривати ся від роботи та обійжджати свою величезну парохію задля церковних треб, причім збирав від своїх вірних складки на докінчене церкви в Шенандорі та на інше. В першій половині 1886 р. була вона вже зовсім и скінчена. Церков руська в Шенандорі знаходиться, по звичаю американському, на першій поверсі — в партері містяться всі ті заклади, про котрі скажемо зараз.

На звістку про істнуванє в Шенандорі руської парохії, розширену між американськими Русинами головнo самим о. Волянським, що відправляв „місії“ на цілїм занятїм ними просторі, церков та стала скоро руською Меккою, до котрої на торжественні набоженства або в важнійших хвилях житя, напр. для сльобу прийїжджали наші селяне з найдальших закутків Америки. Таким чином зросла в тамошних Русинах потреба руського обряду, а що рівночасно й наплив свіжих сил із Галичини ставав чим раз більший, то зачато і в інших місцях, як напр. в Jersey-City, Kingston, Freeland, Shamskin і Mineapolis будувати руські церкви, котрі мають учинити осередки для околичних Русинів, на взір Шенандорської церкви. Будову тих церков провадить також сам о. Волянський, котрому, на єго бажанє прислано з Галичини до помочи о. Зенона Ляховича (нежонатого), зразу яко сотрудника, а також д. Володимира Сіменовича, студента університету зі Львова, члена „Академічного Братства“. Стали вони в Америці дня 31 марта 1887 р. і заняли ся дальшою організацією Русинів американських, а найперше піддержанєм та піднесенєм тих закладів у Шенандорі, що оснував вже був сам о. Волянський. А заклади ті ось-які:

При Шенандорській церкві істнує найперше братство церковне ім. св. Николая. Вибираний вірними тої церкви місцевий уряд того братства, що чинить раду церковну і складає ся з 12-ти членів, сльобує: 1) що через цілий час свого

*) О. Волянський ще дома, в Настасові, щиро займав ся не тільки просвітою народною, а й ремеслом, і вже з того видко, що він незвичайний піп.

урядованя не будуть пити в коршмах, чи, по тамошному, сальонах, горячих напиктів. Вільно їм до міри напикти ся в домі приватнім, в сальонах же можуть уживати тільки води содової або напикту грушевого, і 2) що без важних поводів не будуть пропускати засідань ради. Братство се мало чим похуже на наші церковні братства в Галичині; се — перше всего товариство для обоїльної запомоги членів; воно в загалі не має виключного церковного характеру, — противно, бере участь і в світських справах вільної Америки. Так напр. 4-го липня 1887 р., після набоженства в церкві руській по поводу столітя американської свободи, воно брало також участь у міській параді, а потім давало великий пікнік у парку міським на ціли публичні. („Америка“, 1887 р. ч. 10).

Далі є зорганізований до-решти і ведений д. Сіменовичем хор церковний, що співає з нот. У-перше виступив він підчас набоженства на Великдень 1887 р., з дуже доброю, як на початок, удачею. В сопрані співали пані: Волянська, Райс і панна Зборай, в альті: панна Райс і пані Віслоцька, в тенорі д. Ліпковський і дяк Г. Дольний, в басі обиватель Дедла і д. Сіменович („Америка“, 1887, ч. 6). І в Галичині, як звісно, жінки співають у хорах міщанських та мужицьких, котрих тепер буде вже поверх 300; та доси ми не знаємо ні одного случаю, де би жінка місцевого пона співала в церкві в однім хорі з своїми парафіянами, як то робить д. Волянська. Пані-матка у нас і доси королева в своїм селі, і щось такого значило би для неї крайне понизити ся*). Очевидячки вільний дух американський, дух демократизму, повіває своїми крилами над усіма тамошними Русинами, що-до-одного, і ми ще побачимо, що й наші тамошні панотці беруть ся навіть до такого, що би просто перелякало нашу ходачкову шляхту, — так нехай вільно нам буде назвати всіх наших „арістократів“ та „консерватистів“.

*) У нас попаді роблять так, звісно, не для того, щоби не вірили (в такім разі їм би й не слід інакше робити), а для того, що їм сором гуртувати ся з мужиками! Тільки-ж справедливість велить нам сконстатувати, що по-за церквою, на вечерах і т. і. стрічаємо вже й деякі попаді, що співають у хорах разом з мужиками, і в загалі займають ся народною просвітою.

Затим є в Шенандорі руська читальня народна, до котрої спроваджено з Галичини за кілька сот гульденів книжок релігійного й світського змісту; а крім того поставлено завести в тім місті бібліотеку для руської „інтелігенції“ в Америці в загалі. Для тої читальні та бібліотеки подарувала „Просвіта“ всі свої видання („Америка“, 1887, ч. 4). Для люду є в Шенандорі також руська школа, котру веде д. Сіменович і вчить у ній по найновійшій методі, так що за 6 тижнів обов'язує ся вивчити дітей і старших читати, писати й числити („Америка“, 1887, ч. 4). Се немов недільна школа, котра небавом має перемінити ся в звичайну школу народну. Всі руські шкільні книжки вже спроваджено з Галичини.

Потім ще є в Шенандорі й руська друкарня, для котрої черенок достатчила друкарня ім. Шевченка ві Львові, і в котрій мають друкувати ся всякі книжки й письма для потреб американських Русинів, а то щоби піднести їх просвіту й руське народне почуте. Доси надруковано для їх практичного вжитку англійсько-руську граматику, а від 15-ого серпня 1886 р. виходить у Шенандорі двотижневник руський під назвою Америка, котрої редактором і наборщиком (зецером) був спершу о. Волянський, а потім д. Сіменович. „Зараз спочатку, — повідає редакція в відозві до своїх краян (1887, ч. 7), — дав ся чути великий брак видавництва руської газети, котра би численних тут в Америці пробуваючих Русинів, широко і далеко розкинутих, лучила в одну громаду, в одну спільну руську родину“... Таким чином „Америка“ сповнити має до решти те, чого сповнити не чула ся в силах сама церков.

При нагоді словечко про газету. З технічного боку „Америка“ досить плоха: бліда краска, нерівність та нерегулярність шпальт (очевидно нема фахового зецера), множество помилок правописних, тим більше, що прийнято нещасну т. зв. етімологічну руську правопись, що тільки замазує настоящий звук русько-української мови і навіть для інтелігенції руської робить чималі труднощі. Не розуміємо, чому би й тут американській руській інтелігенції не бути радикальною та не завести фонетичної правописі, котра особливо для дітей та мужиків тамошних була би справді добродій-

ством? Не розуміємо також, по що „Америка“ держить ся дат нашого старого календаря, коли публично й приватно ніхто вже після него не числить навіть у Галичині, не то в Америці?! Вже коли бути зовсім гідними вільного й поштуового краю, то треба-ж обтрясати з себе до-чиста всякі більші і менші первородні гріхи галицько-руської інтелігенції!... Натомість що до змісту, то „Америка“ подекуди навіть цікавіша, ніж галицько руські газети, хоть і тут очевидна недостача фахового літерата. Та сі похибки конечні в початкуючім видавництві, і вони колись певне будуть усторонені. А буде се найскорше тоді, коли галицько-руська інтелігенція ще більше зацікавить ся тим рухом. По нашому напр. „Америка“ повинна бути як найбільше розширена в австро-угорській Русі, що при низькій передплаті (2 долари, себ то 4 зр на рік) зовсім легка штука, тим більше, що напр. попи руські можуть ййй дістати за відправу 2 служб тихих на рік (передплата онлачувала би ся в такім разі очевидно з тих грошей, котрі в Америці наші люде давали би на служби). Притім „Америка“ потребує тільки пильно нотувати факти руського життя в Америці, а також тамошних обстанов у загалі. Натомісць для американських читателів треба би лінше вести хроніку руху руського в Австро-Угорщині, та подавати й вісти з України. Початок до того зробила вже стрийська руська молодіж, переславши до „Америки“ гарну посмертну згадку про Федьковича, надруковану в 3 ч. 1888 р. В тім же числі надрукована й допись д. Ю. К. з Коломиїщини від Яблонова, про тамошні поступові заходи серед руських селян.

„Америка“, звісно хвалить американські обстанови супротив обстанов на цілині Русі-України, і пильно дбає про те, щоби читателів своїх втягнути в культурний рух американський. Так заохочує вона ййх до як найчисленнішої участі в музикально-деклямаційних вечерках, призначених на ціли гуманітарні, як напр. на закладанє при шпиталях для ранених бібліотек — „ціль, як каже редакція, дуже красну, з котрої і наші люде можуть користати“ (1887, ч. 7).

Затим „Америка“ знакомить робітників руських з американськими стосунками робітницькими і до-разу стала ййх перти, щоби вступали до величезного робітницького това-

риства під назвою Рицарі праці (Knights of labor), вказуючи їм у статі п. з. Громада великий чоловік (1887, ч. 7) на користі з належности до того товариства. Воно бо має в загалі помагати робітникам і находити для своїх членів роботу та опікувати ся ними. Напр. коли пан, що наймає робітників, скривдить хоть одного, то всі перестануть робити, чи то роблять стрейк, доки не дібють ся свого. Підчас стрейку кожний робітник дістає заемогу з каси товариства, так само й у слабости, потім на погріб, а жінка або свояки небіщика дістають 500 долярів одноразової заемоги. Платить ся 1 доляр вписового і по 25 центів місячно. Товариство домагає ся від тих, що дають роботу, щоби відправляли тих робітників, котрі не належать до того товариства, і напр. одна фабрика в Пітсбургу відправила вже була через те 60 зайнятих у ній Русинів угорських. „Америка“ витолкувала Русинам, що як не будуть тримати ся купи з робітниками американськими. то не матимуть що робити в Америці. З другого боку й сама практика показала їм, що се суцця правда, і вже від тогид вони також стрейкували скрізь там, де стрейкували й американські робітники. Певна була річ, що Русини будуть мусіли вступити до того американського робітницького товариства, та вже в другій половині 1887 р. Русини перше заложили в Шенандорі своє власне товариство „Рицарів Праці“, котре, звісно, вступило й до спілки з іншими рицарськими товариствами, що всі держать ся купи протів капіталістичних компаній.

Коло нового року застрейкували робітники майже в цілій Пенсільванії. З того поводу редакція ось-як відзиває ся до Русинів американських: „Прийшла черга і на наш нарід показати перед цілим світом, перед цілою Америкою, що в нашім народі живе дух сильний, дух рицарський. Єдність, братья, добра мисль і надія на Бога повинні нас одушевляти і додавати нам сили до витревалости. Братья „Рицарі Праці“ приняли нас до свого товариства в тій надії, що знайдуть в нашім народі підпору; стараймось отже не зганьбити нашу честь, а противно словом і ділом додаваймо собі відваги, а мусить чи скорше чи пізнійше прийти час, коли слушність і правда поборе несправедливість“ (1887, ч. 20). Серед такого стрейку в Шенандорі прийшло до великих забурень.

Коли раз на вулиці поліція арештувала одного Русина, інші робітники его духом відбили; так само за одного Литвина навіть напали на суд, так що судія мусів утікати і всіх увільнити. Американські капіталістичні газети звалили всю вину тих заворушень на Поляків, Литвинів, Русинів і Словаків. Супротив сего редакція „Америки“ спільно з редактором литовської газети д. Шлюпасом скликала в другій половині лютого 1888 р. віче з тих чотирох народностей, на котрім було поверх 2000 народу. Найперше промовив до Англичан по англійськи діректор шкіл у Шенандорі, д. Галігер, толкуючи їм, пощо зібрано віче. Відтак промовляли ще в усіх чотирох мовах, а іменно д. Сіменович говорив до Русинів по руськи, редактор литовський до Литвинів по литовськи, один Поляк до Поляків по польськи, а д. Віслоцький до Словаків по словацьки. Відтак в такім самім порядку відчитано на всіх тих чотирох мовах і резолюцію, в котрій сказано, що всі ті народности не похваляють заворушень, що протестують, буцім то вони дали до тих заворушень приклучку або брали в них виключну участь, а вкінці жадають, щоби з міста забрано вуглеву поліцію, бо інакше можуть бути нові заворушення.*) „З того всего, — каже редакція „Америки“, — можуть наші Вп. читателі бачити, як ми Русини жиємо на чужині в згоді з Поляками; коли противно в краю між Русинами а Поляками панує великий розділ. Тут нас лучить одна біда, там обходять ся з Русинами Поляки, як тут компанія з робітниками“ (1888, ч. 3). Нагадаємо, що руські радикали ще в 1877—78 сказали, що згода між Поляками а Русинами може бути тільки на ґрунті суспільної справедливости, на ґрунті мужицько-робітницьких інтересів, та що про таку згоду загал руської інтелігенції, особливо попівської, і доси не думає.

Головними членами основателями руського товариства „Рицарів Праці“ були, звісно, о. Волянський та о. Ляхович. із котрих перший був вибраний головою, а другий заступником голови. Отже ж наші попи стоять там на переді робітницького товариства, котре має бороти ся з капіталістами

*) Підчеркуємо також і те, що й д. Сіменович, у Галичині звичайний мирний народовець, в Америці виступає на зборах робітницьких так, що у нас певно самі народовці назвали б его радикалом та соціалістом.

о своїй права, нераз навіть оружно. У нас, де протів стрейкуючих робітників виступають власти, навіть мало хто й з світських Русинів відважив би ся на щось такого, не то з понів; а там се роблять і найзвичайніші попи, яким напр. був у Галичині о. Ляхович. Ба, навіть митрополит Сембратович, котрому підлежить американська гр. к. церков, вислав напр. о. Волянському почетну грамоту з особливою похвалою і признанем за ті всі его заходи, і позволив ему за те носити ся по крилошанськи. (Грамота з датою 26 грудня 1887 р. надрукована в 3 ч. „Америки“ з 1888 р.). Роблять же так і наші попи в Америці, звісно, як для того, що інакше йїх вірні стали би з часом ворожо супротів церкви, так і для того, що там у загалі інакше робити годі, бо там зовсім інакші обстанови. „У нас, в старім світі, як каже „Америка“ „вся благодать, все добро на землю і на нарід має силувати з гори“ а там як раз противно, все йде з долини, там кождий мусить сам собі помагати. „Коли вглянемо в жите тутешного народу, — каже „Америка“, — то побачимо, що ціла людність Сполучених держав повязана в менші або більші, явні або тайні товариства, котрих головна ціль самопоміч. Тож кождий нарід, чи поодинокий чоловік, сли хоче добра заживати на заморській землі, мусить переняти ся духом американським, духом самопомочи“. А там се й можна всякому робити, і через те там „почуте самопомочи, просвіта, свобода діла, письма і слова довели Американіна до того, що ему в границях можливих смертельникови нема нич неможливого“ („Америка“, 1887, ч. 16).

Та при сім „Америка“ не забуває й за свій старий край і за те, що в нїм доброго робить ся. Світлі американські Русини навіть організують Русинів робітних зовсім на взір Галичини, тількиж кличуть йїх, щоби ті рамки заповняли ще й американською культурою, щоби користали з побуту в свободній та просвіченій Америці. „Чесні громадяне Русини в Америці, — каже редакція, — беріть собі до серця наші щирі слова; наuczайте ся, просвіщайте ся, щоби не остати по-заду ваших батьків (що в галицько-руських читальнях). Яка би то ганьба була, який сором для вас самих, і для нас, наколи б ви вернувши до краю такими самими непросвіченими, нерозумними, яким неоден з вас вийшов

в далеку чужину, — а застали в дома батьків, матерей, братів, сестер або і власних дітей щирими Русинами, як ви є, (тільки) більше просвіченими і розумнішими від вас" (1887, ч. 6). Через те редакція і кличе своїх земляків, щоби замісто ходити до сальонів та тратити там час і гроші, котрих Русинам в Америці не хибує — купували собі або хоть зичили в Шенандорі книжки руські.

„Америка“ мимохить може порушує й справу жіночу, бо бачить на свої очі, що там жінки мають рівне право з мущинами: вони там учать ся і вчать і в найвисших школах, бувають бібліотекарками, докторами, адвокатами, послами, а декуди, як напр. в Канзасі навіть орудують державою й громадами. бувають судцями і т. і. Розуміє ся, що задля того у жінок там находить ся і талант і відвага, як і в мущин. Так напр., коли отсе недавно підчас великого робітницького стрейку в Дерінґер-П-а, якісь незнакомі люде хотіли у фабрикантів робити за менчу плату, а тим самим пошкодити всім стрейкуючим робітникам, то протів них виступили жінки. Урядник Кундлік, котрого „Америка“ має за найбільшого ворога робітників у Пенсільванії, вихопив з кишені револьвер, націлив ся до жінок і загрозив їм, та вони не злякали ся і відповіли, що й вони вміють стріляти з револьверів так як і мущини, і Кундлік мусів револьвер сховати. Треба-ж знати, що й американські робітниці мають власні товариства також під назвою Рицарів Праці. Порушує „Америка“ й справу громадську. Так напр. в ч. 3 з 1887 р. в статі п. з. Церкова політика вона викладає теорію Генр. Джорджа про причини народної бідности та про способи зарадити їй тим, щоби земля належала до всего народу чи держави, а при тім стойіть на боці пароха костела св. Стефана в Нью-Йорку о. Міґліна, котрого за визнаванє тих засад католицький архієпископ Горріґан усунув був з посади. В загалі „Америка“ стойіть завше на боці робітників протів капіталістів, котрі й там старають ся уривати робітникам.

Таке рішуче поступованє купки світлих Русинів в Америці робить своє: навіть у місцях дуже далеких від Шенандори мужики руські зачинають спроваджувати собі з Галичини руські книжки й газети. В загалі ті світлі Русини

стараються всяко, щоби скупити й піднести просвіту робітних Русинів в Америці. Так напр. ще сам о. Волянський заложив був у Шенандорі й аматорський руський театр, для котрого постарався в Галичині о відписи штук драматичних із життя австро-угорських та українських Русинів. В половині-ж 1887 р. повстало там руське драматичне товариство „Little-Russian Dramatic Comp.“, котре від 2-ого серпня 1887 р. дає публичні вистави драматичні в руській мові в Шенандорі, а потім думає вандрувати й по інших колоніях руських у Америці. За д. Сіменовича „Америка“, іменно від нового року перейшла на власність акційної спілки, до котрої, крім о. Волянського та д. Сіменовича належать і інші Русини, а також і другі видніші Шенандорські обивателі. За ту саму ціну, „Америка“ має виходити вже чотири рази на місяць і в більшому обемі. Ціль її — „нарід руський просвіщати, єго заступати і вести дорогою правди до добра“ (ч. 20, 1887). Спілка замовила собі у Львові фахового зецера, котрий уже недавно поїхав туди. Питають також спосібного русько-українського писателя, та доси ще ніхто такий не найшовся. Задля того поки що „Америка“ не виходить, тим більше, що д. Сіменович мусів узятися до іншої роботи, а другому займатися видавництвом нікому. Іменно занявся д. Сіменович „Нар. Торговлею“, котру під кінець 1887 р. заклали в Шенандорі Русини, зложивши на се щось 25 тисяч доларів. Шенандорська „Народна Торговля“ була зразу тільки гросерня (корінний склеп), але потім мали до неї спровадити все, чого нашим людям в Америці треба.

Як гарно розвиваєся шенандорська „Народна Торговля“, видно найкрасше з того, що вже по півчетверта місяця показалося з рахунку, що акціонери її дістануть дивіденди по $12\frac{1}{2}$ проценту від 100, а ті, котрі купували в торгівлі, дістануть 6 процент. Під кінець лютого 1888 р. о. Волянський і д. Сіменович поїхали до Оліфанту й Джермен, щоби й там заложити руські „Народні Торговлі“ („Америка“ 1888, ч. 3). І в інших місцях думають Русини закладати такі громадські склепи, а навіть власні фабрики („Америка“, 1887, ч. 16).

З Шенандори беруть уже собі взір і другі руські ко-

лонії. Так напр. при руській церкві в Кінгстон, де парохом був о. Ляхович, założено ще тої осени товариство для общільної помочи, чи то братство церковне. Такеж товариство założено під кінець 1887 р. і при руській церкві в Джерзі Сіті. Далі в Оліфант д. М. Тилявський założив руську читальню, до котрої тоді записано було до 100 членів („Америка“, 1888 ч. 3). На лихо, зараз після основаня братства в Кінгстон, іменно 6-ого листопада 1887 р. умер місцевий провідник Русинів — о. Ляхович, побувши парохом ледви 3 тижні. В „Америці“ сказано, що при секції лікарі ствердили удар крови, здає ся, що о. Ляхович упав жертвою того, що був нежонатий — він, кажуть, був дуже здоровий мущина. Через те, а також з інших, моральних причин, котрі на чужині дають ся ще більше чути, ніж у Галичині, ми зовсім не радили би йїхати тудя нежонатим попам. За трупом поїїхали зараз о. Волянський і дд. Янович та Сіменович, і повезли до Шенандору. Домовині товаришило й руське братство з Кінгстон. Такого похорону, як пишуть самі американські газети, як Шенандор Шенандором не було. Все, що тільки було в тім місті, всякі народности поспішили віддати покійникови послїдну прислугу, думаючи так запевне показати прихильність для проживаючих в Америці Русинів, чим усі ми повинні гордити ся. При похоронах насамперед ішли „Руські Рицарі Праці“ і товариство ім. Шевченка, перед котрим несено хоругов американську перевязану чорною лентою. На йїх переді ішла в повній уніформі „гранд банда“. За Рицарями слїдувала банда литовська, за нею руське братство шенандорське, потім кінгстонське. О. Ляховича першого поховано на гр. к. цвинтарі, в мурованім гробі, на котрім має небавом стати або хороший памятник або каплиця („Америка“, 1887, ч. 16). По смерті о. Ляховича о. Волянський попросив телеграфічно митрополита Сембратовича, щоби скоро прислав туди двох руських попів і іїслав до консисторії львівської дві корабельні карти. Як би йїхали туди попи жонаті, то вільні карти дістане й йїх родина („Америка“, 1887, ч. 17).

Похорон о. Ляховича був, можна сказати, перший парадний похорон руський в Америці. Всі ж іїнші сам о. Волянський описує в „Дїлї“ ось-як: „Священникови дають „ке-

рідж" т. є. однокінний візок на одну особу, і я собі йду в капелюсі наперед і сам повожу; за мною йде караван і цілий ряд таких візників з родиною і знакомими. Похорон йде так без хреста, без хоругв, бо би висміяли — і то ще йде ся трабом; о фелоні нема й бесіди" (1887, ч. 74).

Придивім же ся тепер ближе тим колоніям руським в Америці. Американські Русини розкинені на величезнім просторі від Нового Йорку до Сан-Франціско і від Мейна до Орегону. Разом можна їх тепер лічити до 3 тисячі душ. Се по найбільшій частині малі купки, а то й одиниці. Трохи більшу купу чинить хліборобська колонія в Міхігані, по дорозі з Нового Йорку до Сан-Франціско. Щоби мати понятє про ширину одної первісно руської парафії в Америці, завважаємо, що о. Волянський за самий білет йїзди з Шенандори до тої рілничої колонії заплатив 500 зр., а треба знати, що там на залізниці платить ся тільки по 2 центи за милю англійську, або по 8 $\frac{1}{2}$ цента за милю німецьку.

Далі кілька сот Русинів є в місті Мінеаполіс. Тут працюють одні коло глини, і ті заробляють на день по 1 доларі 50 центів або по 3 зр. 75 кр. денно; інші працюють при пилах (тартаках), заробляють поперх 1 долара; нарешті треті працюють при фабриках боднарських. До 10-ого червня 1887 р. сі остатні брали по 1 доларі 37 центів, та того дня зробили й Русини стрейк, домагаючи ся підвищення денної плати на 1 долара 50 центів. „Робота йде тут дуже добре, — пише в 10 ч. „Америки“ з 1887 р. д. В. Сарич, перед тим робітник при руській друкарні в Шенандорі, з дописи котрого беремо дані про Русинів у Мінеаполіс. „Нема майже жадного дня, котрий би був без праці. Старші, дорослі люде, денно заробляють більше як талара; хлопці талара. Я працюю при малій пилі і обіцяно мені по талару, але робота тяжка.“

Поверх 100 Русинів є на далекім заході, в Мінесоті. О. Волянський, що був там на місії в початках 1887 р., пише про них ось-що: „Русини тамтейші роблять по більшій часті при пилах в літі, і заробляють тоді найменше по 1 талару 50 центів на день; через зиму декотрі з них мають роботу по 1 талару денно, а другі не шукають роботи, лем ставлять собі доми, шиють чоботи і другі ремесла роблять

для себе. Більша половина жонатих Русинів має там свої доми, і в загалі жите тамтейше пригадує більше старий край (Галичину) і робить приємніше вражене як в наших (шенандорських) угляних сторонах“ („Америка“, 1887, ч. 6). В загалі Русини в Сполучених державах живуть переважно в Пенсільванії. Працюють головню коло вугля камінного, а також при будовах і мулярках, деякі-ж заняті в околиці коло хліборобства, заробляючи при тім пересічно по 1 дол. 50 центів. Тільки якась частина їх жонаті, і вони наймають собі доми та приймають на квартиру самотних. Сі остатні годують ся спільно, за що платять місячно до склену по рівній пайці від голови, і тільки за квартиру, пране й мило до митя після праці коло вугля платять господареві по 2 до 3½ дол. місячно. Ще що до зарібку, то завважаємо, що в Америці є й такі сторони, як напр. в Анаконді Мон. Тр, де робітники наші заробляють найменше по 2 долари, а звичайно 3 і 4 долари денно, мулярі ж та ковалі у тій стороні заробляють денно по 7 доларів, т. є. по верх 15 зр. („Америка“, 1887, ч. 17). Д. Іван Сегин, що про се звіщає „Америку“, додає, що сам працював у фабриці срібла і заробляв денно по 3½ долара.

Всі руські робітні люде в Америці мають ся не зле, ходять гарно убрані, в ціліндрах, манкетах і при годиннику, хоть чимало ложать на вдержане церков і всіх тих закладів руських, про котрі говорено висше. Маєтку ніякого звичайно не мають, бо все, що ощадыть із зароблених грошей, посилають до дому — до старого краю. Передними роками відсилано так через банковий дім д. Райса в Шенандорі по 100 тисяч доларів (т. є. по верх 200 тисяч зр.) на рік. Се ж такі гроші, яких перед тим певно не бачили всі Лемки на купу. 1886 р. д. Райс переслав уже о ¼ менше через те, що деякі Русини, не гадаючи вже вертати до Галичини, закупили в Шенандорі доми на сплату місячними ратами та беруть ся до торгівлі („Дѣло“, 1887, ч. 35). Тут мусимо завважати, що й через банк посилані гроші пропадають на дотичних менших почтах у західній Галичині. Так напр. пропали дві посилки, післані через банк у Празі чеській (900 і 600 зр.) на почтах Горлиці і Щавне. Крім того, по словам

„Америка“ пани пошмістри торгують грішми бідних родин руських по кілька місяців, і доручують їх врешті адресатам аж тоді, коли дістануть від них курку або гульдена („Дѣло“, 1887, ч. 39).

Тут дотикаємо характерної ціхи руської еміграції, що різнить її від мазурської. Бо коли Мазури продають у Галичині свої господарства та оселяють ся в Америці стало, зриваючи всякі стосунки з „старим краєм“, Русини противно йдуть до Америки тільки на те, щоби там заробити грошей а потім вернути до рідних сторін і або купити тут собі господарство або й поправити старе, у кого воно було. З родин лемківських, що мають яку власність у Галичині, йдуть до Америки майже виключно лишні робітники, відки зараз же й посилають гроші для поратования родини й піднесеня старого господарства. В загалі, підчас цілого свого побуту в Америці, Лемко раз-у-раз зносить ся з рідним закутком то через письма, то через тих, що раз-у-раз вертають назад до Галичини, уступаючи місце іншим, новопрійїжджаючим крайнам. А „Америка“ стверджує (ч. 19, 1887), що „нарід так з Галичини, а ще більше з Угор пливе тисячами до Америки“.

Таким чином той кут руської Галичини раз-у-раз стикає ся з Америкою, а се для русько-української справи річ дуже важна, а то найперше з огляду економічного. „Вже тепер у сторонах, де панує рух еміграційний, — повідає д. Франко, дотикаючи сеї справи.*) — маємо чимало заміжних господарів, що перед кількома роками жили з поденного зарібку або служби, а після трьох-чотирох років життя американського вернули „богачами“, а до того ще й досвідченими й загартованими в школі життя“. Через те люд руський дуже високо цінить крайнина, що був в Америці. „Розказувано мені, — повідає тамже д. Франко, — сцени повороту емігрантів. Приходить такий вертаючий з Америки до першої хати в своїм селі і тут задержує ся, а тимчасом дає знати своїй родині, що прийїхав. Всі свояки й знакомі виходять ему на стрічу з осідланим і стрічками пристроєним конем. Сідає він на того коня, убраний по американськи....

*) Przegląd Społeczny, 1887, ч. III, ст. 270—273.

закурює сигаро, батько або хто старший з рідні бере коня за поводи і веде селом. Майже що ступінь задержує ся похід. Гість витає ся з кожним знакомим, котрого здибає на дорозі, честує всіх горівкою й сигарами, і так в триумфальнім поході доїздить аж до батьківської хати. Тут зараз же скидає з себе одіж американську і бере ся до звичайної мужицької праці* (ст. 273).

Мимо перешкод, які й руським емігрантам до Америки ставлять староства та жандармерія, еміграція та певне розшириться і в інших сторонах Галичини, де, як звісно, нема такого зарібку і де, як то недавно виказав д. Щепановський в своїй славній книжці „*Nędza Galicyi w cyfrach*“, що року вмирає з голоду 50 тисяч людей. В Галичині бідні а численні робітники сільські заробляють денно 10 до 15 раз менше, ніж їх крайне в Америці, так що тут такий сільський робітник не заробить і за тиждень або й за місяць того, що там заробляють наші люде за один день. Ніщо й згадувати, що австрійсько-руські робітники вертають і зі сходу з нічим. Той величезний, як на наші обстанови заробок в Америці, а також обміна думок між тутешніми а тамошними Русинами, піддержувана як самими заробітчанами так і руськими газетами, окажуть напевне спасенний вплив на піднесенє матеріальних і моральних вимогів цілини Руси-України, а тим самим і на справедливіше уладженє суспільних відносин у нас. Еміграція-ж Русинів до Америки мусить розширити ся й на Буковині, а мабуть і на Україні, відки парід мимо страшенних перепон тисячами емігрує в південно-східні окраїни Росії, де не то що не має ся ліпше, а попросту гине з голоду та пошести*).

*) Завважаємо, що з російської Польщі вже давно селяне емігрують до Америки, хоть вони й менше відважні, ніж наші Українці. Ось напр., що про них пише в „*Głosie*“ (ч. 24, 1888) д. Люціян Девойно з Нового Йорку 16 мая 1888 р.: „*Polaków... z daleka poznać po strzępach licej odzieży, po czapkowaniu i kłanianiu się na wsze strony... Emigrant z Polski ma najtrudniejsze przeszkody do zwalczenia po przyjeździe swoim do Ameryki: nie zna on żadnego języka, rzemiosła, jest ciemnym i bojaźliwym — każdego gotów zaraz w rękę całować. Nie dziw przeto, że ludność tutejsza z pogardą patrzy na biednych naszych wieśniaków (o nich bowiem mowa)*“. Цікаво було би прочитати в „Америці“, як заховують ся Лемки, коли перший раз приїздять до Америки, та як їх приймають?

Щоби бачити, як дивлять ся тепер американські Галичане на Галичину, даємо тут майже дословно характерну статейку, поміщену в 10 ч. „Америки“ з 30-ого червня 1887 р. н. з. Подорож п. Райса до старого краю. Д. Кароль Райс — Поляк із східної Галичини є тепер властителем інтересу банково-комісового в Шенандорі і великим приятелем Русинів. Виїмігрував він перед 20-ма роками і в марті 1887 р. був у Галичині, де між іншими вступив також до редакції „Дѣла“. „Трудно, — каже д. Райс, вернувши до Америки, — „призвичаїти ся до положення народу робочого в старім краю, особливо в околицях Кракова. Шапка в руці не тільки перед кождим паном, але і підпанком. Залпата за роботу хлопську 25, женську 15 кр. Дивно то видає ся Американини, сли перерахує на свої гроші, т. є. 10 і 6 центів. Противно пани живють там так збитковно, що не тільки не мають ніякої користи з так таної праці, але звичайно і свої маєтки позадовжували. На що ми особливо були цікаві, — повідає редакція „Америки“, — то були вісти о тій подорожі, які появили ся може перед місяцем в двох газетах з Галичини, а котрі були подані в цілком противнім дусі одна від другої. В польській газеті краківській „Nowa Reforma“ довідав ся репортер від п. Райса, що в Америці страшенна нужда для нашого народу, і що для того треба всіми силами нарід від Америки повстримувати. В руській газеті „Дѣло“ противно читаємо, що нашим людям тут не зле веде ся.. Вернувши до Шенандору, обяснив нам п. Райс ті дві дониси в противнім дусі поміщені в галицьких газетах в такий спосіб: Поляки в загалі і їх журналістика, з засади суть противні еміграції Поляків а взглядно Мазурів до Америки. Се після мого мнінія каже п. Райс, дасть ся тим витолковати, що Поляки суть посідателями більших маєтків і їм ходить о робітника. Коли противно, Русини і руські газети дивлять ся на еміграцію селян без упередження. Я, каже дальше п. Райс, не силувавем ся переконувати польських газетярів, бо се була би дарма робота. Через те поміщено о доли емігрантів в Америці що іншого в польських газетах, а що іншого в руських. О Галичині виражає ся п. Райс так: Чоловікови, котрий має досить гроша і хотів би з приятністюю уживати відпочинку по трудах,

тому мож порадити, щоби осів в Галичині. Противно, слиби хто виходив з засади, щоби з своїх грошей і користь мати і приянности ужити. того в Галичині він не знайде. Руху промислового там цілком нема, купецький в порівняно до американського — ледви дише, господарка майже на найнижшій щаблі розвою. Одним словом, Галичина до Америки цілком не дасть ся порівнати а від других країв європейських. Принаймі о півтора сотки літ лишила ся позаді. Купивем, каже п. Райс, маєток в Галичині, но освоїти ся з тою мислею, покинути Америку на все і осісти в Галичині не могу в жаден спосіб. Найбільше мене застановляє доля робочого люду. Тяжко дивити ся на жите тих людей, однак помочи їм хотяйби в своїм селі не може чоловік, бо не вийшов би на своє. Дивує мене однак, що нарід... єсть веселий і на позір задоволений“.

Вкінці вкажемо ще на один характерний бік руської еміграції: всі світлі тамошні Русини, що до одного, держать ся напрямку українського. Австрійсько-угорські москальофіли не дуже інтересують ся тим рухом, та й не можуть ним інтересувати ся через те, що в Америці нема місця для їх шляхотських забаганок, ані в загалі для їх політичних а то й язових думок, а підпираючи той рух, вони могли би втратити ласку у своїх російських приятелів. За те „Америка“ горячо згадує про закріпощену російським правительством українську волю, і звісно, горячо бажає Україні нової волі. Нічого простішого, як і потомкам українських рицарів фізичної й духової праці подати руку своїм американським братам-рицарям, а то й самим емігрувати потрохи до Америки, для вправи в добрій справі: там же в загалі вже тепер дуже треба інтелігентних сил. Тим інтелігентним людім на Україні, що серед теперішніх обстанів у Росії мусять нераз марне тратити сили й енергію, слід би зрозуміти, що в Америці, між своїми, вони можуть показати все, до чого тільки спосібні, та що американській Руси мабуть чи не судить ся відограти важну політично-соціальну ролю й на Україні...

14 червня 1888.

М. Павлик.

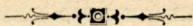

* * *

Не зривай квітки, що у ніг твоїх
 Рoste і запахом дише,
 Смерти не ждучи ніжно до сонця
 Утлу билинку колише —
 Зірвана в твоїй долоні зів'яне,
 Квітки не стане й запаху не стане.

Не рвись до щастя, що перед тобою
 Неткнуте з острахом криєсь,
 Пожди ще хвильку, нехай те серце
 Довше бажає, надієсь!
 Чим ближше тебе той привид милий,
 То тим він ближше й могили.

Кліментія Попович.

„НАША ПУБЛІКА“.

(Замість фейлетона).

— „Що нам там займати ся науковими питаннями, філософією, економією, науками природними! Наша публіка того не любить!“

— „Годі нам вдавати ся в ostrу критику нових появ літературних. Одно те, що познеохочуємо молодих писателів, а друге те, що й наша публіка кривить ся на такі річі“.

— „Алеж бійте ся Бога! що се ви говорите о якихсь общеукраїнських справах, о конечности вироблення одностайної галицько-української мови літературної! Наша публіка має інші, місцеві діла перед собою — куди їй ще й тим займати ся.“

— Познакомлювати ся з житєм, літературами і об-
становами других племен словянських? Та воно б то
теж... ми й не від того, але годі знов заповняти цілу
газету самою словянологією. Наша публіка не дуже то
в ній смакує.

— Мужик... хлоп... его інтереси, его освіта, его
організація... ну так, ми хіба против того? Адже-ж наша
„Просвіта“, „Народна Торговля“ з філіями, „Гуцульська
спілка“, „Гуцульська Крамниця“, читальні... хіба ми не
робимо що можемо? Хіба не пишемо? Ми-ж демократи!
Але в літературі... як би то вам сказати... ми й ту не
противні хлопиви... „Капраль Тимко“, „Убога Марта“,
„Лихий день“, „Сини“ — нехай і так. Тільки все таки
за много тої хлопістики в літературі, то не добре. Що
то за література тоді буде? „Нужда і біда“ — „біда
і нужда“, „хомут“ і „верета“ — „верета“ і „хомут“.
А ще як почнете малювати того хлопа по своєму, з „за-
пахом“, з цінізмами і трівіялізмами — ну, то нехай
радше чорти поберуть і вас і літературу! Такої літе-
ратури наша публіка певно не прийме.

— „Бо то треба вам знати нашу публіку, треба
знати, чого їй потрібно, що їй подобаєсь“....

Оттакі, на тисячу ладів повторювані оклики, ради,
наріканя та упізнання почувте ви з уст кожного русь-
кого редактора і газетяря в Галичині. „Наша публіка“
— се послідній, неоспоримий доказ у всякім спорі про
напря́м і зміст усякої галицько-руської газети. Що ре-
дактор сам занедбав, чого не доглянув і не розкусив,
чого не розуміє або не хоче — усе то так і повинно
бути, бо, бачите, наша публіка так хоче. І мовчанка
о важних та життєвих річах, і безконечне мливо на
тему „у городі лобода, а в Києві дядько“, і ніякою ло-
гікою непостижимо скаканє від „нашого демократизму“

під булаву „єго Високопреосвященства“ і від програмового „ми поступовці і федералісти“ до „мира витікаючого з мощів святого Николая“, і дрібна полеміка о дрібні особисті урази — і все, все те, що становить букет нинішнього нашого газетярства всіх „парафій“ і всіх відтінків, усе те, коли розколупати ближше людей заправляючих ділом, пливе з одного жерела: наша публіка того домагає ся. Вона домагає ся і „такту“ і „темпераменту“, і мовчанки, і „дзявканя“, і леду і огню. Для єї догоди ми раз чорніємо, раз біліємо. Для єї ласки ми сьогодні плюємо, а завтра лижемо.

Боже мій! Та хто-ж ви такі, і хто той ваш тиран, мучитель і деморалізатор, ота ваша публіка?

В переписці одної з наших газет вичитав я не-недавно ось що: „Слухи, розпущені нашим підлим і обску́рним противником з другої парафії, немов то наша газета чим раз більше тратить довіре у публики — не мають ніякої підстави. Чорний клеветник може переко-нати ся о тім з наших книг касових“. Урадуваний таким чистосердечним признанєм, стрічаю редактора тої газети і щиро стискаю єму руку.

— Ну, — кажу, — слава Богу, слава Богу! Прецінь раз і ми Русини починаємо виходити на зелену пашу!

— На яку зелену пашу? — питає той здивований.

— Як то — на яку? Ви-ж самі се найліпше знаєте. Говорю про вашу газету.

— Так — протягнув редактор ущипливо, — спасибі вам за ласку, що називаєте нашу газету зеленою пашею.

— Але-ж бійте ся Бога! — скрикнув я, покмітивши непорозуміє, — я говорю про слова в вашій переписці.

— Які слова?

— А про загальне довіре публіки. Хіба сего мало?

— Е, чорт би побрав довіре! Воліла б публіка менше довіряти, а більше пренумерувати і точнійше платити, то ліпше було-б!

Я очи витріщив і ó-світі забув ся.

— Та хіба-ж у вас довіре не значить сего всего разом? Як же публіка довіряє вам, коли вас мало читає і неточно платить?...

Редактор жалісливо похитав головою, сказав, „наївний чоловіче!“ і пішов своєю дорогою.

Швидко опісля мав я другу розмову з другим редактором. Було се в більшому товаристві. Пан редактор сидів серед кружка людей і удавав вільнодумця.

— А я вам кажу, що той союз з чорними рясами не доведе нас до доброго кінця! — говорив він поважно.

— Чого-ж се ви в своїм органі так горячо за ними вступаєтесь? — спитав я, — так завзято порождаєте всіх їх ворогів дійсних і мнених?

— Е, не забувайте, що публіка, котра читає мою газету — —

— Ага, ага, — перебив я, — знаю, знаю! Значить, на ділі ви —

— Щож то, хіба мене не знаєте? На ділі я такий самий ліберал як і ви, а може ще й більший!

— Он що! Так се ви для того в однім з попередніх своїх номерів так терпко виражали ся о „нетолеранції лібералізму“?

— Е, то знов, бачите, була інша штука!

— Яка? Запевно також публіка?

— Ви смієтесь, а діло зовсім не смішне. Я лібералізм розумію так: leben und leben lassen. Мужик

хоче жити — добре, най жиє. Піп хоче жити — щож, хіба нам його нівечити? По мойому лібералізм, то загальна толеранція, і тільки до такого лібералізму я признаюсь.

— Ага! Розумію. Значить: я брешу — ви толеруєте, ви брешете — я ані слова, третій прийде і обідре нас обох, а ми: „милости просимо, будьте ласкаві!“ Чудесний лібералізм!

— Простак! Грубіян! — сказав півголосом редактор і відвернув ся.

А в другім кутку оден старенький молодий чоловік (молодий літами, але старий досвідом) з неуданим патосом поучав кількох „молодих“:

— І що ви міні говорите: науки природничі! економія суспільна! Мої господинове, не думайте, що я такий дурень! Говорім з собою отверто! Адже-ж науки природничі — се атеїзм, а економія суспільна — се соціалізм! Чому не скажете явно: нам треба атеїзму й соціалізму? Тоді-б кождий від разу знав, чого ви хочете і з ким має діло. А я вам кажу: все се лико. Нам треба навязувати до того, що у нас є, що наша публіка думає й знає, а не вносити нічого нового, не втовкмачувати їй в голову своїйх думок. А то ви подумайте, до чого ви дійдете своєю пропагандою атеїзму й соціалізму! Чи тим що кому поможете? Чи дасть се мужикови хоч кусник хліба? Чи визве хоч одну нову силу? Ага, як раз! Тільки тюрми поначиняєте молодими людьми, жебраків і пролетаріїв духових намножите, тай годі. На нашім ґрунті то тільки може рости, що з того ґрунту виросло. Правда є тільки одна для всіх. Як я скажу: листє зелене, то о тім прецінь ніхто спорити не буде. Так само й ту. Не напихайте голову публіки теоріями і абстрактами, а ставте діло практично, щоб

кожний вислухавши вас знав, що має зараз взяти й робити. Будьте певні, що й уся публіка так само думає, як я!

От тут стань тай будь мудрий! Публіка довіряє одній часописі, котру мало читає і ще менше пренумерує. Публіка заставляє другого редактора кривити душею і визнавати публічно як раз противне тому, що визнає приватно. Публіка думає на певно, що науки природничі — атеїзм, а економія суспільна — соціалізм. Та що-ж се за публіка така? Чи стоїть же їй служити, для неї розпинати ся і душу свою на-руби вивертати, як випрану сорочку?

Що се таке — публіка? Тьфу до чорта! Адже-ж не вовк в лісі і не апокаліпсічна бестія, а всі ми. Кожний з нас — часть публіки. І ви, пане господарю Хомо Наконечний, і ви, пане писарю Тимофію Зацерковний, і ви, панотче Хрізостоме Всякдарсовершенський, і ви, пане арендарю і бурміstre Лейбо Цвібель, і ви, пане судіє Безсторонський, і ви, панно Маню, і ви, шановна пані Богатковська, і ти Касуню — одним словом, усі ми, молоді й старі, вчені й невчені. І всі ми поодинокі кождий для себе, — так собі, люде як люде, а разом взяті мали-б бути таким тираном, такою бестією апокаліпсічною? Ми мали б жадати, щоб наші редактори, писателі, учені, наші духові світила перед нами брехали, кривили ся і пускали нам дим у очі замість світла? І по що нам диму? І яка нам користь з брехні? І не вже-ж ми такі діти, такі тумани, такі сектярі, що не можемо знести щирого, острого, правдивого слова? Не вже-ж у нас ключе замість серця і кісіль замість крові, так що нас не порушить те, що порушує других, нормальних людей?

Кожда частина публіки має право жадати від часописі, щоб там звернена була увага на єї інтереси —

економічні, громадські чи духові — як до часописі. І певна річ, що кожда часопись робить се по своєму. Діло в тім тільки — як. Он „Rolnik“ розпинає ся за тим, щоб панам дідичам сільським було як найліпше, і більш ні про що не дбає. А он „Gazeta gorzelnicza i szynkarska“ дбає про горальні, пропінатию й шинки — а по за тим світом Траллеса, алембіка й літри хоч трава не рости. Ті звертають ся до міщанства, ті до панства, ті до жидів, як кого єго воли тягнуть. Значить, у них є своя публіка. У тої публіки є свої часткові інтереси. Як годять ся ті інтереси з інтересами загалу, про се їх органам діла мало, а коли часом і зайде річ про „гармонію суспільну“, то вони для догоди своїм інтересам так гарненько на-руби вивернуть логіку й факти і справедливість, що тільки стань тай дивись.

Але інтереси економічні, клясові — не наше діло. Там ведесь війна, homo homini lupus. Часопись літературно-наукова має на меті інтереси духові, розвій думок, світогляду, чутя чисто-людського та гуманного. До кого-ж з тим звернути ся?

Очевидна річ — до такого розвою кождий має право. Тут ми відразу вийшли з сфери боротьби і вовчих апетитів. На полі економічним один збогачує ся звичайно коштом другого; на полі суспільнім один підносить ся на руках та на головах других, так що широка програма одного з моїх товаришів: „я хочу, щоб усім було добре“ — тут дуже легко може вийти на той самий все толеруючий лібералізм, яким відзначає ся згаданий висше редактор. Бо справді трудненьке діло, щоб рівночасно добре було вовкови, баранови й траві. Або вовк буде траву пасти, тоді буде баранови добре, але траві й вовкови лихо; або баран буде вовка йїсти, тоді траві й баранови буде добре, але вовкови погано —

а ні, то буде так як нині, що їїсть баран траву, а вовк барана, а чоловік вовка бє. Але на полі духового розвою, на полі думки, науки нема війни. „Пийте от нея вси!“ І хто більше має, той другим більше дає, хто в більшу силу вбив ся, той більший громаді більшу прислугу робить. А кривди нікому, хіба що навмисне хоче, або заріє свій талант у землю.

І тут, на такім полі мала б наша публіка ставити нам, писателям і газетярям, які небудь перепони? Мала-б домагати ся: те нам давайте, а того не смійте? Мала-б ставити нашій дискусії границі ще тіснійші від тих, які ставить поліція й прокураторія? Ні, не можу тому вірити!

Бо подумайте лишень! Що ми, писателі й газетярі, можемо дати тій публіці? Слова, думки, ради, сказівки — і більш нічого. Ані крапельночки більше! Не вже-ж ми, писателі, газетярі та прочі світила, на тільки наївні, що думаємо, що публіка буде бояти ся слів, як ті московські купці у Островського боять ся „жупела“? Адже-ж коли се факт, то ми не можемо видумати нічого більш оскорбляючого і унижуючого ту ниву, на котрій сіємо своє слово. Бо що таке слова? „Револуція“, „соціалізм“, „нігілізм“, „анархізм“, „дарвінізм“, „натуралізм“ — що се таке? Взявши кожде слово віддільно, механічно — воно нічого не значить, нічого не говорить — жупел, тай годі. Лякати ся слів, се забобон і нічого більш. А писателі, котрі знають про істноване того забобону, а не старають ся його розсіяти, але противно, визискують його, і замість вияснювати річ річевими доказами, замилюють очи публіці такими словами — се шарлятани, а не світила. А коли замість зупиняти ся на слові, звернемо увагу на саму річ, на котру таким словом натякає ся, і вияснимо її генично, в звязку з обставинами, причинами й наслідками,

то покаже ся, що та сама публіка, котра (бодай по думці писателів-шарлятанів) від грімкого слова трохи що по мишачих норах не ховала ся, ту почне потакувати головами а то й прямо скаже: ну, се-ж діло очевидне, я й сам не раз так думаю.

Ну, а що таке — думки? Передомною лежить камінь. Дивлюсь на него і думаю: а відки, бре, він узав ся? а як він виглядає в середині? чи тяжкий, чи твердий, з чого зложений і яка в ньому сила? І шукаю відповіді на всі ті питання. Що-ж ту страшного? Так само поступаю з усяким явищем фізичним, історичним, моральним. Он Москалі до Самарканду залізницю довели — давай подумаємо, що воно за значінє може мати? Чого їм там треба? Кому з того користь, а кому шкода? А он у Бельгії робітники до Карно адреси републіканські пишуть — обдумаймо й се, пошукаймо фактів, котрі-б нам се вияснявали, стараймось поставити себе в положінє тих робітників і запитаймо себе, що би ми в такім разі зробили? Ну, і щож ту буде лихого або страшного? Се-ж звичайно всі так робимо. Або от убив чоловік другого, обікрав, обрабував — що-ж, факти страшні, але ми думаємо о них спокійно, розбираємо причини й наслідки, оцінюємо моральні й другі сили, які при тім факті появили ся. І що ж з того? Чи думка про найстрашнійші, найнеморальнійші факти убила, здеморалізувала нас? Противно, передумавши такий факт добре, розваживши его причини й подробиці, ми обогатили запас свого житевого досвіду, розширили своє знанє світа й людей, стали ся розумнійшими і сильнішими на той случай, колиб і самі ми найшли ся серед подібних обставин. Нема думок страшних, неморальних або шкідливих. Усяка думка стоїть того, щоб їйї передумати, розібрати і справдити.

— А отже-ж є шкідливі, неморальні, заказані теорії! — скажете може. Які такі? — питаю вас. Вкажіть хоч одну, я жадної заказаної теорії не знаю. Знаю більш або менш основні, котрі більш або менш відповідають фактам і пояснюють їх — і більш нічого. Шкідливі, неморальні теорії! Се, — простіть за слово, — се ті самі „бездсердечні ідеали“, про котрі співав колись п. Масляк в „Зеркалі“. Що може бути неморального напр. в теорії Дарвіна, або в теорії Ньютона, або Коперніка або хоч би і в теорії Маркса про історичний розвій капіталізму, або в теоріях неомальтузіянців про занадто швидке розмножуванє роду людського? Що тут страшного або неморального? Беріть факти, на котрі вказують ті мислителі, придивіть ся їм добре, оцініть, чи мають вони таку силу, яку їм ті мислителі приписують, порівняйте, зведіть до купи, пошукайте нових, а опісля й судіть. І тоді суд ваш зовсім не буде говорити о моральности ані о страхах, а скаже по просту: ся теорія вповні вірна, а ся недокладна, а ся зовсім фантастична й безпідставна — тай по всему.

— Е — скажете ви, — як би то на таких теоріях і кінчило ся, то ще б нічого. Коли-ж бо ті панове мислителі захопують і душу й серце, натякають й вказують чоловікови: оттак треба робити, так треба жити, туди треба йти!

І добре. Так і треба. Тільки все таки не забуваймо, що їх теорії, їх думки, їх сказівки — не більше, як ради. Вони збуджують нашу власну думку, нашу власну совість, нашу власну волю, але все таки заким ми від того розбудженого стану перейдемо до діла, розважимо попередю добре, що се за діло, чи слід нам його робити і як ми його зробимо. Нехай би ту перед нами стояв який небудь Катон і говорив і дока-

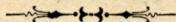
Albo ty go struć, trzeba go nam szczuć
 choć by krwią miał pluć,
 Tak jak szydłem kłuć, tak jak żywcem zżuć
 i bebecchu pruć. i т. д.

Навів я ту сей вірш не як взір красоти поетичної, ані як приклад справедливого і гуманного відношення до противників політичних, а тільки як різкий показ на те, що слово газетярське, навіть в безумних своїх скоках (ак повисний) все таки ще не таке страшне, як страшним буває напр. перший ліпший едікт ліцитаційний або маніфест виповідаючий війну. Бо і щож стало ся після повисшого, справді канібальського вірша? Чи подумав хто справді терти Авдиковського на мак а потім одягати в фрак, троїти, жвати живого, колоти шилом і випорювати з него нутро? Нічогісінько подібного не стало ся. Люде посміяли ся з безумних віршів і їх автора, а Авдиковському хіба може який уличник глупим словом докучив.

Певна річ — і того ми не заперечимо, що накидаючи ся на особи, беручи на себе роль судді, шпіона, обвинителя й ката в одній особі газетар може багато лиха наробити. Та тільки ту хоронять кожного з нас закони від розбою друкованого так само, як і від усякого другого, а навіть далеко більше. Але доки публіцист є публіцистом, писателем, учителем, а не розбійником, не ошуканцем і деморалізатором, доти має повне право на те, щоб публіка без упередження, спокійно і тверезо розважала его думки, коли вони видають ся їм цікавими й важними. Лякати ся слів і задля них відкидати річ, — лякати ся обговорювання певних думок і питань для того, що ті питання десь колись когось довели або можуть довести до дразливих консеквенцій, се значить, вовка боявши ся в ліс не йти. Обговорюймо

всяку річ явно і отверто — „только бы безъ ругательства и образы маестату королевского“ — як писав в Гацяцкому договорі Немирич, і без образи ще вишного маестату — гідности людської, додамо ми. Вискажім щиро, що в кого на думці, всі маючи на увазі одно — добро загальне без нічиєї кривди, толкуймо, доказуймо, критикуймо і контролюймо себе взаємно, а ціль наша, ціль публіцистична буде осягнена. Але рівночасно осягнено буде далеко більше, бо така щира обміна думок, доказів, критик і поправок — се й є наукове житє інтелігенції, се й є та кузня, в котрій виковують ся добрі, великі і тривкі діла громадські.

Ів. Франко.

НА САМОТІ.

Надо мною листє скрізь зелене,
Сонце тиснєсь в тїнь лісну лучами,
Дерева розлогі вколо мене
Долом густо вмаєні корчами.

Легіт теплий ледви чутно дише,
В тїни квітка в низ головку клонить,
Пташка пирхне, листєм заколише,
Деь далеко жайворонок звонить.

Між корчами в тїни при ручаю,
Що помалу ве ся між травою,
На мураві я сиджу, думаю
І люблюсь довго самотою.

Як незамітно минають хвилі
 Серед твоїї зелени, діброво!
 Чую, як мій дух росте на силі,
 Як він відживає ту на ново!

Сторони рідимі, величаві,
 Не замінить чужина вас жадна!
 Світ манить мене на тій мураві,
 Ту й будущина мені принадна.

Дух мій в двоє до життя охочий,
 Ним я звеселю тяжкі години, —
 Як брилянт, що світить серед ночі
 Світлом сонця набраним за днини.

Черчик 19 липня 1887 р.

О. Маковей.

Сміх і горе.

Хто, скільки небудь привичний до наукового методу, логіки й людського достоїнства, почне слідити за нашим письменством та публичною працею, той майже що дня надібає на таке, що не знатиме, чи сміятись чи плакати? Ми постановили отворити в нашім виданю особну рубрику для показу таких фактів. *Ред.*

І. В ч. 128 „Дѣла“ з с. р. читаємо між інчим „що по угодѣ переяславскѣй 1654 року гетьманови Богданови Хмельницькому московскій царь запрясѣгъ автономію украинско-рускихъ земель“. Слова ці, звісно, написані з найліпшим заміром, — та тільки, на горе, показують, що автор їх (а він говорить од цілого гурту!) і в руках не держав ніодні книжки, в котрих описана Переяслівська Рада 1654 р. Почати з того, що на тій раді, як

і в загалі в усіх трактаціях гетьманів з царями, ніколи не було мови про автономію українсько-руських земель, а тільки про козацьку Україну, котра й тоді ледви рівналась третій частині всіх українських земель, так що теперішнім українським народовцям зовсім не вигодно покликуватись на такі умови. Потім — тепер з критичного порівняння документів виходить, що власне в Переяславі в 1654 р. ніякої умови не було підписано. А в усякім разі не тільки цар московський, — котрого в Переяславі не було, — а навіть його послы зовсім не присягали ні на чому. В цьому редакція „Дѣла“ може впевнитись, прочитавши в Бантиша Каменського (Історія Малої Россіи, 1842, I, 311 — 312), котрий писав по певним джерелам, а також у Костомарова (Богданъ Хмельницькій, 1884, III, 131 — 132), котрий слідував Бантишу, подрібний опис розмов старшини козацької з боярами царськими в Переяславі 1654 р. Ось що стоить у Бантиша: „Гетьманъ Хмельницькій обратился къ посламъ съ требованіємъ, чтобъ они присягнули напередъ за царя Алексѣя Михайловича въ томъ, что Его Величество не выдастъ ихъ польскому королю, не нарушитъ ихъ вольностей и даруетъ имъ на ихъ маетности свои грамоты“*). На це послы обявили: „что никогда не присягнутъ за Государя, что Гетману и говорить о томъ непристойно, что подданные повинны вѣру дать своему Государю, который не оставитъ ихъ своимъ жалованьемъ, оборонитъ противъ недруговъ, не лишитъ вольностей, маетностей, ими владѣемых“.

Порадившись з своїми, гетьман подався, — сам з козаками і народом присягнув, а „московскіе послы уперлись“, як каже Костомаров навіть в своїй популярній „Русской Исторіи“ (1874, V, 276), котрої українська частина переложена й у Галичині д. Ал. Барвінським і мусить бути в редакції „Дѣла“.

Можна б погорювати й об тім, що наші діди ко-

*) Костомаров зовсім безосновно розширя змисл остатніх слов так: „не нарушитъ нашихъ правъ, даруетъ намъ на наши права и имущества грамоты“.

заки так мало показали твердості, а в усякім разі гірко, що тепер наші національні публіцисти так слабо знають історію, на котру вони люблять покликуватись більше ніж на права людські.

II. А ось після історії — географія! В ч. 125 того ж „Дѣла“ читаємо в голові „Вѣсти зъ украинско-рускихъ земель“, про „чумный бунтъ“ в — Самарі!!! Це так, як би хто Буду-Пешт, а то й Інсбрук в Русь-Україну помістив. Не вже ні в одному львівському освітньому закладі не ма етнографічної карти Росії Ріттиха, або географії Реклю, VII-го тому Трудів експедиції Чубінського, або хоч німецького атласа Andree?

III. В ч. 25 „Батьківщини“ з с. р. напечатана стаття „Провінціальний синодъ церковный а народна мова въ церквѣ“. Стаття написана в цілі преблагородній, — „заведеня живої народньої мови в богослуженю“. Ми не думаємо, щоб автор статті був такий наївний, щоб сподівався, що будущий галицький уніятський синод церковний згодить ся на його думку. Розваживши трохи, він безпреміно прийде до того, що жива народня мова прийде в богослуженє в Галичині хіба з протестантством, бо з усіх старих католицьких церков щось подібне до народньої мови мають одні Румини, та й то через те, що їм прийшлося випирати з своїх церков зовсім вже чужі мови: грецьку та церковно-славянську. — А он і в Росії живу народню мову мають в церквах тільки новохрещені Татаре, Буряти й т. і., а господствующому народу. Москалям — зась! Та не об тім власне річ. А погляньмо, як аргументує автор статті в „Батьківщинѣ“ за своє добре діло? Аргументує він найбільше тим, що як у нас (в галицьких уніятів) буде в церкві жива народня мова, то „наші незвані прихильники и опѣкуны перестануть пѣдозрѣвати насъ о нахиль до шизмы“ й т. і.

Справді лакейська аргументація! З неї можна б тільки посміятись, коли б їй не надібував майже в усіх маніфестаціях наших людей певної барви: і в програмах „Народнои Ради“, і в недавніх рефератах про потребу фонетичної правописі (те ж святе діло, псоване лакейською аргументацією). Дивно, як люде, котрі таке го-

ворять, не роздумають хоч над фізіологією підозріння. Перш усього в усіх громадах звісного строю єсть спеціальні органи, котрі підозрівають всіх і вся, так що не то зміни мову, а хоч і зовсім язика поврізуй, то вони не перестануть підозрівати тебе в чому небудь, і по закону річей (*l'appetit vient en mangeant*) чим більше ти будеш потурати їх підозріванням, тим більше будуть вони підозрівати. А далі єсть в людській натурі щось такого, що змальовано в прислів'ї: „дивиться, як теля на нові ворота“. Не знаємо допевно, що дума теля, коли дивить ся на нові ворота, — може що небудь і не так то глупе, для теляти, — а люде, котрі вражають ся новими ворітьми, майже завше підозрівають: а що, як за тими ворітьми, та пушка? І стоїть собі чоловік божий, стоїть та підозріва! Можна його впевнити, що пушки тут нема, так він стане підозрівати дінаміт, або що.

Русини в Австрії, як Українці в Росії, єсть такі нові ворота, і навіть галицька народовська преса розказала про того Німця-урядника, котрий ще перед 1848 р. сказав „крилате слово“: „ми й з Поляками маємо чимало клопоту, а тут ще Русини являються!“ Ну, влагодьтеся з таким чоловіком, щоб він вас не підозрівав!

На решті наші „нові ворота“ не можуть не зачіпати й дійсних готових інтересів тих, котрі збудували свої старі тини, ворота, дороги й т. і. Ці вже не підозрівають, а просто лютують і, звісно, не пропусकाють пригоди направити на нас підозрівателів всякого роду: сьогодні одно видумають, завтра друге, — „не шизму“, так „анархію“.

А ми що ж? будемо все крутитись, та скакати з ноги на ногу та кричати: а, помилуйте! а, пожалуйте! їй богу, не винен! їй богу, не думаю — не гадаю!

Пфу! мерзота!

Проти підозріння нема іншого способу, як працювати коло свого діла просто, чесно, — не скажу навіть сміливо (сміливість річ не так то повсягдашня між людьми!) а хоч обережно, по малу, та чисто. *Gutta cavat lapidem*. Щоденною чистою працею піднімуться наші ворота, дім, садок, — тоді і телята привикнуть до них, і спеціалісти підозріння на щось інше очі перевер-

дуть, і сусіди побачать, що ми вміємо боронити свій двір, пошукають в іншому місці шляхів та перелазів, а то й привикнуть вдовольтись тільки своїми дворами та отвертою для всіх вулицею.

IV. На решті подамо дрібницю не так може сумну, як попередні, але все таки не веселу. Traduttore - traditore, кажуть Італіяни. Переклад завше досадить тому, хто знає оригінал. А хибами перекладів на нашу мову завше користуються противники зросту нашої літератури, щоб доказувати, що мова наша не спосібна передати класичні твори цивілізованих народів. Через те нашим перекладчикам треба ще більше, ніж інчим пильнувати, щоб не статись traditori як перед авторами, котрих вони перекладають, так і перед справою своєї літератури.

На горе, у нас власне трапляють ся перекладчики то недотепні, то з фантазіями, котрі показують брак елементарного літературного виховання. Так не дуже давно в російській Україні появилсь переклад Тараса Бульби, в котрім перекладчик, в другому пошани достойний чоловік і великий знавець народньої мови, дозволив собі прибавляти до тексту Гоголя цілі уступи, трохи не сторониці. І коли проти такого перекладу замітив один з прихильників нашої літератури, то знайшлись люде, навіть авторитетні, котрі побачили вь такій замітці напад на вольність писательську, а в цілому гурті приятелів перекладчика на знайшлося нікого, хто б пояснив йому неслухність такого перекладання в загалі, а з такого писателя, як Гоголь почастино. Треба було, щоб „Кієвлянинъ“ підняв на сміх перекладчика, а з ним і увесь український рух, та ще й одшукав у додатках перекладчика, що він хоче поставити царя на Україні (особного, казав „Кієвлянинъ“, спільного з Москвою, казали пріятелі перекладчика, оборонці вольности літературної), — щоб перекладчик і його пріятелі побачили неслухність такого поступовання. Перекладчик за „свого царя“ стратив посаду й навіть право бути вчителем, — а найгірше, що перекладу його й доси не забули в Росії й показують на його, як на примір того, що „українофіли псують Гоголя“.

Тепер в Галичині робить ся таке ж саме на інший

лад, та мабуть ще чи не гірше. В „Бібліотецъ найзнаменитшихъ писателѣвъ“ (додатку до „Дѣла“) друкуєся тепер переклад роману Гончарова „Обломовъ“. Роман цей, переложений вже на чотирі важніші європейські мови, причисляє ся коли не до класичних, то справді знаменитших творів не тільки славянських, а й європейських. Отже галицький перекладчик мало того, що не розуміє добре російської мови (він напр. перекладає свѣтъ в змислу *le monde*, *gute Gesellschaft*, словом свѣтло) а при тому не розуміє характеру персонажів роману (напр. переклада: какой ты ядовитый человекъ, Захаръ! — якій ты непотрѣбъ! а „жалкія слова“ — „прикрї слова“, — не розуміючи, що лайка, як непотрїб, зовсім би не здивувала і не дошкулила б старого московського крепака, котрий би й бійку приняв, як діло звичайне від „барина“, а слова нежданні й мудерні для його доводять його до сліз, через те він і зве їх „жалкими“ — жалісними, а зовсім не прикрими словами). Але це ще з пів-біді! Наш перекладчик вкорочує й викида цілі уступи, напр. характернішу сцену, як Захар будить пана. в кінці I-ої частини і навіть викинув цілу голову: Сонъ Обломова. А це один з перлів літературних! Тут мало того, що чудесно змальована власне обломовщина, тіпична картина життя панського в Московщині в часи крѣпацтва, а розказано дитинство героя роману, котре поясняє й увесь його характер. Без цієї картини пропадає ефект і дитячих років і батька Штольца (німецького бюргера) а через те вслабляєть ся ефект усього роману, котрий, як всі романи Гончарова. збудований на контрасті. Ми певнісінькі, що всякий літературно образований чоловік може навіть зомліти, коли йому скажуть, що знайшовсь перекладчик „Обломова“, котрий викинув з роману „Сонъ Обломова“.

Що ж це таке? Може це „естетика“, котра поступає в критичних судах певного нашого кружка літературних Арістархів? Так нехай би вони вже прикладали свою „естетику“ до своїх власних творів, котрі все рівно не вийдуть за хатні кути, а не калічили творів

звісних всьому світові талантів і не підводили на сміх людям цілий наш народно-літературний рух!

М. Драгоманов.

ДАВНІЙШІ ФОРМИ СІМЬІ.

(Після Люїса Моргана).

Пересуд, що одноженство первісна й „натуральна“ форма подружжя й сім'ї, захитали вже від давна праці етнологічні, між іншими Бахофена і Мак-Леннана, та рішучий удар пішов аж із руки Люїса Моргана. Твори сего вченого, що совістю та холодом справді вченим а також далекосягlostю своїх гіпотез нагадує великого творця десценденції — до-слова товплять ся фактами та таблицями, котрі між іншими мають доказати, що одноженну сімю випередили напевне три інші форми, і мабуть ще одно первісне безладє. Дотичні досліди зложив Люїс Морган найперше в книжці п. з. *Systems of Consanguinity and Affinity of the human Family*“, подає їх зміст пізнійше в „Первісній суспільності“ (*Ancient Society*) в особнім розділі п. з. „Розвій ідеї сім'ї.“ „Системи покровности та свояцтва“, се богата збірка таблиць, до котрих доданий текст поясняючий, де Морган у-перше ядерно висказав свою гіпотезу о походженю сім'ї. „Первісна суспільність“ закроєна на далеко ширші розміри, посвячує тільки частину своїх сторін справі родинній. В отсій статі, що має бути справозданєм з відкрить та догадів Моргана, послугуємо ся сим остатнім твором, що вийшов 1887 р. в перекладі польським (єдиний досі європейський). Беремо при тім на увагу уступи „Подружжя й покровність“ (І. 3) та „Розвій понять про покровність“ (ІІ. 1) із книги Леббока „Початки цивілізації“ — оперті в значній частині на Морганових „Системах покровности та свояцтва“. Читателям, котрі бажали би хоч побіжно познакомити ся з поглядом Люїса Моргана (не тільки що до сім'ї), рекомендуємо брошулку Фрідріха Енгельса п. з. „*Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums u. des Staats*“, з котрою нераз будемо мусіти спорити.

На початку — не „світа“, бо про такий початок нинішня наука не знає нічого, а побиту людського, істнування чоловіка вже яко чоловіка добачає Люїс Морган в стосунках подружних „безлад“. Тодішній чоловік гіпотетичний, жив, по думці Моргана, дуже нужденно, живився овочами та корінням, лазив по деревах, держався клімату горячого, як і його найблизші своячки — малпи; не диво, що про яку-небудь „організацію“ сім'ї не було й бесіди. Морган на ст. 8. виразно запевнює, що ні-одно плем'я в такому низькому стані (нижчий стан дикости після нашого автора, котрий історію поділив на I. дикість (3 стани), II. варварство (3 стани), III. цивілізацію (2 стани), — не дотривало до порога пори історичної, і недовірливо приймає в Леббока „Початках цивілізації“ уступ про первісних мешканців острова Борнео, що свідчить протилежно (т. I, ст. 15). Виймаю ось-ті слова: „блукають лісами, як дикі звірі, мушкетер хапає жінчину і сходяться з собою. Коли дитина досить велика і спосібна пошукати собі поживи, родичі йдуть від неї, не думаючи вже ніколи про неї“. Оттакий „нелад“ подружний, такий „гетеризм“, як хотять Бахофен та Мак-Леннан, се у Моргана вихідна точка людскости по дорозі „розвою ідеї про сім'ю“, другим кінчиком котрої було би одноженство по любові, при зрівнанню прав обох полів. Думку свою вважає він за чисту догадку, викликану логікою фактів, що показують чим раз тісніші обмеження; відорвані спостереження старинних писателів відкидає, яко непорозуміння форми сім'ї пуналуанської, котра несвідущому на перший погляд може показатися „безладом“ та „неморальністю“.

Не розводячись далі над тою справою, що тільки полягає для самовільних догадок, зазначу, що поступ ішов безперечно в напрямку обмежування життя між двома поколіннями, так, що найперше родичі з власними дітьми, згодом ближчі, далі що раз дальші кривні між собою тратили *connubium*. З хвилиною, коли подружжя замкнуто серед однієї генерації племені, так що всі чоловіки були *de jure* жонаті з усіма ровесницями жінками, тільки з ні-одною з покоління старшого, — сотворена була сім'я кровосумішна.

Сімя кровосумішна сьогодні вже не існує нігде, та доховали ся значні єї сліди в споминках многих народів, і в многих сістемах покровности. Американський місіонар Бінгам, що апостолував на островах сандвічських около 1820 р., подирав там сильно розширену кровосумішку (супружє між найблизшою ріднею). „Сполученє брата з сестрою, — каже він, — у верствах висших ввійшло в звичай і трівало аж доти, доки не познакомлено йїх з обявленою божою волею“.

В мітологіях многих народів (Зевс і Гера, допотопні люде біблій) подружє між братами а сестрами приписано богам або власним предкам. Та найбільше рішучих доказів достатчили Морганови сістєми покровности та свояцтва. Що ж треба під ними розуміти? Моїх крєвних, після ступня йїх покровности, після того чи вони вступні чи зіступні (так напр. внук і дід однакї крєвні, та один зіступний, другий вступний) і з інших причин, зву усяко. Всі ті назви і відповідаючі їм понятя звуть ся сістємом покровности або свояцтва. В такїм сістємі панує якийсь лад, якась думка, що все вяже, або ж думок може бути кілька суперечних, що свідчить про повстанє нової форми сімйї, нових стосунків між крєвними, боротьби старої засади з новою. Сістєм такий, річ на око марна й щоденна. Але власне через те, що щоденна, а у диких тим більше, що єго дуже часто промовляючи до себе вживають яко конечних епітетів — се для етнолога найціннійший документ людський, найцікавійша скаменілість. З неї. — повідає Енгельс, — можна відновити цілу живу сімйю, як Кювіє (Cuvier) по одній кості пізнав вигибшу животину. З сістємів покровности взяв Морган свою першу велику етнологічну тезу, в них вичитав сімю кровосумішну й пуналюа.

Який же сістєм покровности відповідав би сімйї кровосумішній? За особу, від котрої в сістємі виходимо, підставмо себе. На означенє матери я міг би мати інший вираз, ніж на означенє решти женщин покоління старшого від мене, та так само, як і нині ще мачоху звуть матірю, мабуть не відріжню матери від інших „матерей“. Батьків матиму тільки, кілько мушин покоління старшого від мене в племені, бо ніхто не знає, з чийого власне

насіня я повстав (через те в тім системі рід завше числить ся по матери, а не по батькови). Коли є ще старше покоління, то се будуть мої діди й баби. Зіступаючи вниз, матиму ціле покоління синів та доньок і ціле покоління внуків та внучок. Ровесниці мої зватиму жінками і сестрами разом, одним виразом, бо поняття жінки я не відріжнив ще від поняття сестри. Мої ровесники будуть міні братами.

Такий систем свояцтва спливе в одно з системою покровности. Систем так простий і консеквентний не доховав ся нігде. Ті, що доховали ся, підпали по части зіпсутю, та не на тільки, щоби первісна думка затерла ся. Один із них — ротуманський. Покоління старші від мене о два ступені, або више — се мої мапігафа і мапігагоні, діди й бабки. Покоління о ступінь старше то сіфа і сігоні, батько й мати, о ступінь молодше ліфа і лігоні. Внуки звуть ся так само як діди й баби — свідоцтво, що назва ся значить власне: кривний чи кривна о два покоління від мене віддалені. Сестру повинен би я звати так само, як жінку. Та тут очевидний вплив пізніших часів. Сестра по ротуманськи саігоні, жінка гоіена або ген. Подібно брат значить саівевені (коли говорить жінчина), муж — вевені. Значить, засада, що ціле покоління заможне з собою, вишла з ужиття. За сим пішла зміна систему покровности, доси консеквентно не переведена. Бо й батька напр. і брата маминого, котрі матір мою звуть ріжно, один жінкою, другий сестрою, зву завше сіфа. Щось такого є й на островах сандвічських. Тут дід купуна вже відріжнений від внука моопуна-кана. Батьки — макуакана, матері — макуавага, сини каікікана, доньки — каікі-вагіна. Сестра відріжнена від жінки і ся остатна зве ся вагіна, жінчина, як я для неї кана, мущина. Зроблено крок далі. Тесть в Ротумі ще завше сіфа, тут уже макуа гунааі. Противно і зять уже не ліфа, а гунона-кана, синова — гунона-вагіна. Свояцтво дуже попсоване, одно з них навіть, пуналюа, дало назву дальшій формі сім'ї, про котру дальше буде розказано.

Біля Гавайців та Ротуманців, таким же системою

послугують ся й жителі з островів King's Mill, як то доказує таблиця I ч. 3 в книзі Леббока „Початки цивілізації“, відписана з „Systems of Consanguinity and Affinity“ Моргана. Такий самий сістем панує й на островах Маркезас і в Маорів на Новій Зеландії, а панував у давнім Китаю. Був він трохи обширніший, ніж згадані повисше, бо обіймав 9 поколінь. Ось дотичний цитат (Перв. сусп. 435): „Всі люде на світі мають 9 ступнів покровности. Моє власне покоління — ступінь один, батька мого — один, діда мого — один, батька діда мого — один, діда ж діда мого — один, так що надімною 4 ступні. Покоління сина мого — один, внука мого — один, сина внука мого — один і внука внука мого — один, так що підімною 4 ступні; коли ж включу себе до числа, то буде загалом 9“

Відгомін сім'ї кровосумішної дочуває врешті Морган в Тімею Плятона. В республіці ідеальній мала панувати спільність жінок, значить і спільність дітей. Сократ повідає між іншими: „Стараємось також, щоби ніхто не міг відрізнити індивідуально власних дітей, а щоби всі мали всіх за сукревних, вважаючи особи різного віку і в зараню житя яко братів і сестер, старших від себе і ще старших яко родичів і дідів своїх, а молодших від себе яко дітей і внуків своїх“. Аже ж се сістем покровности ротуманський чи гавайський! „Плятон, — пояснює наш автор, — безперечно був свідомий переказів еллінських та целязгійських, незвісних нам“... Дивно, як то nihil novi sub sole.

З хвилию, коли подружжє між братами а сестрами, найперше рідними, затим дальшими кревними було заборонене, настає сім'я пуналюа. Нову засаду різно можна ввести в жите; то й бачимо різні організації, що силують ся опертись на тім виключеню кровної сумішки. Одна з них, се „кляси“ племен говорячих мовою Каміляруа, що живуть над берегами ріки Даслінг в Австралії. Тих кляс 8, 4 мужеські, 4 жіночі, точнійше кажучи 4 групи братів і сестер різко від себе відділені. Ні одному Австральцеві не вільно женитись у власній групі, натомище він муж цілої другої кляси женщин. Сей уклад сталий, так що кожда кляса мушчин має визначену для

себе одну клясу женщин. Діти входять до інших братніх кляс, кожде до своєї. Сю організацію випихає тепер рід, gens, після Моргана кровосумішці ще більше ворожий, бо кляси хоть і відділяли докладно рідню від себе, то все ж таки дозволяли мішатись тій самій крові в дальших поколіннях. Рід пізнаємо пізнійше, тепер же пізнаймо гавайську форму сім'ї пуналюа, в точнім розуміню того слова сімю своїїсту, як йійі зве перекладчик польський.

В формі пуналюа гавайське плем'я розпадає ся на значне число груп подружних, що живуть в великих домах, з погляду господарського комуністичних. Такі „їніси“ складають 1. брата та — жінки їх, котрі не є ані сестрами своїх мужів, ані не мусять бути сестрами між собою; або 2. сестри заможні многим мужам нараз, не своїм братам, і не братам між собою. — Тільки така думка й пояснює свояцтво гавайське і кількадесять системів свояцтв Індіїців американських.

Назву має ціла форма сім'ї від свояцтва гавайського пуналюа¹⁾. Пуналюа — то мій спільник, коли я мущина, і моя спільницка, коли я жінчина — товариш чи товаришка сердечна, в дословнім перекладі. Назви ті мають застосоване лиш тоді, коли спільник мій чи моя спільницка в групі подружній, міні ні брат ні сестра. В противнім разі, як слушно завважує Морган, покровність іде перед свояцтвом, і зватиму їх братом чи сестрою. Ми всі пуналюа женимо ся з групою сестер, і через те сестрин муж по гавайськи зве ся по просту мужем, кана. Коли ж група складає ся з пуналюа жінчин і якогось числа братів, то жінчини мужевих братів, як і мужів, звати муть також кана. І тепер так діє ся, хоть „після познакомлення з об'явленою божою волею“ панують на островах сандвіцьких зовсім інші обичаї супружні.

Натомісць через те, що брат моєї жінки не може бути мужем, значить, для мене пуналюа, то я зову його „каїкоака“, так само як моя жінка мою сестру. Вже

¹⁾ В теперішню пору означає „мужа жінчиної сестри“ і „жінку мужевого брата“.

сі свояцтва мають на собі слід оригінальної групової організації подружної, та далеко більше посвідчать про те покровности й свояцтва Тамілів (з Декану) та Індіїців американських, де нова засада пробилася на полі номенклатури далеко поза ровесне покоління і вигубила майже зовсім знамя кровосумішки. У Тамілів батько таккапан, батьків брат старший перійя (т. є. великий) таккапан, в противнім разі серійя таккапан; мати тай, мамин брат маман. Значить, відріжнено вуйка від стрія; стрій ще належить до родини, вуйко ні, бо між ними а матірню соппубіум не можливе. То само справджує ся на жінчинах. Материна сестра перійя або серійя-тай, як повисше, батькова сестра аттаї. Мій син макау, мого брата син макау, але син моєї сестри онарумакау (сестрінець), бо з сестрою в мене нема соппубіум. В третім поколінню сі відріжнення щезають, і то не через убожество покровности Тамілів, бо мають вони назви, так само як Китайці, для 9 поколінь, 4 вступних від мене, 4 зіступних. Тамільські свояцтва стратили вже характер „своїстости“. Інекези з племені Сенеків так само як Гавайці, розрізняють 5 поколінь. Вплив сім'ї пуналюа змінив номенклатуру тільки в поколінню родичів і поколінню дітей, — виходжу завсігди від себе, значить, моїх; ровесне ж покоління застосувалось уже до вимогів родини по-парної (сістем в засаді такий, як наш). Батьків брат, так само як батько — гані, батькова сестра агагук, а не нойе — мати; противно ж материна сестра нойе, материн брат гок нойе, т. є. вуйко. Не буду довше нудити читателів вичислюванем назв, зрештою нехай розглянуть ся в таблицях, по крайній мірі тих, які подає „Первісна суспільність“ (ст. 458—463, 489—496, 538—543) або Леббок (Початки цивілізації, табл. I. і II).

Сім'я пуналюа полишила дуже багато слідів та споминів, як в переказах різних народів, так і в їх звичаях і в справозданнях, які нам про них полишили давніші писателі. Морган усі „гетерізми“ т. є. безладя полові, про які говорять старинні писателі, вважає за організацію пуналюа. Цезар, повідаючи про Бритів, каже прямо, що „мужі, а особливо брати з братами або родичі з дітьми (т. є. батько й син) мають спільно по 10

і 12 жінок“. Сі „брати“ очевидно не були в нашім розуміню рідними, бо годі допустити, щоби одна мати мала 10—12 синів майже ровесних, спосібних рівночасно до подружжя. Се були брати пуналюанські, т. є. сини напр. Ініси — сестер. Судья Lorin Andrews в листі писанім до нашого автора з Гонолюлю 1866 р., пояснюючи сіستم покровности гавайський так пише: „Покровність пуналюа (мужів брат, жінчина сестра) трохи двозначна. Повстала з факту, що два чи більше братів з жінками своїми, або дві чи більше сестер з мужами своїми схильні були посідати себе спільно“. Значить, ще й сьогодні остала ся „схильність“ і останки подружжя пуналюа, а що ж було перед пів-віком?

Перші моряки, котрі навіщали побережжя Венецуелі, зазначають, що тужильці „не держать ся ніякого права чи припису в подружжю, а беруть кілька схотять жінок, а ті — мужів; покидають ся до схочу і не вважають сего за кривду... Доми, котрі замешкували, були спільні для всіх, і такі обширні, що містили 160 осіб, були міцно будовані, хоть криті листем дерев пальмових і ставлені в формі двора“. Народи Америки південної не дійшли ще тоді були й до подружжя по-парного. В многих племенах Америки північної дотривав і доси звичай, що муж найстаршої сестри, як хоче, то може забрати з собою решту сестер. „У племені Сіу, каже Леббок (Перв. Ців. 89), мущина як купує старшу доньку провідника, то всі інші до него належать, і може їх брати за жінок, коли схоче“. Завважати треба, що многоженство допущено в Америці північній (у Індіан) тільки в верстві висшій, серед аристократії.

Побіч організації клясової опертої на ріжниці полу, сотворила сімня пуналюа ще іншу сталу, політичну й господарську організацію, безмірно розширену, властиву всім кліматам, всім народам на досвідках історичних, організацію названу родом, gens, γένος, відкрите котрої — друга (біля висліду первісних форм сімні) заслуга Моргана. Не будемо тепер розводити ся над нею, бо небавом посвятимо їй особну статю, завважаємо тільки, що та організація до кореня вигубила кровосумішність. Рід обіймав всіх кривних, найперше по матери, опісля,

в другу й остатню пору свого істнованя — по батькови — всіх до-слова, значить не тільки два, три найблизші ступені, а шістьдесят, може й сто. Члени роду чинили разом одну цілість господарську, спілку правлену на засаді комунізму (т. є. розділ після потреб), пізнійше по крайній мірі властительку ґрунтів. Подружжє в роді було строго заборонене, жінки набувало ся то пориваючи їх, то женячи ся в другім роді. Коли рід надто зріс, коли вже не міг удержати ся вкупі, то розбивав ся на два, три, чотири роди, і від тоді ставав супротів них братством. Найкрасший доказ сего в тім, що дуже часто соппібіум в братстві не існує або не існувало до остатного часу¹⁾. Така обширна а разом спільна організація мусіла мати величезний вплив на людське житє. Разом з нею сістем покровности, котрий ще в Гавайї сильно заносив кровосумішкою, в Америці північній перероджує ся в чисто пуналюанський. Подружні ограниченя чим раз більше вменшують число осіб в племені правно спосібних женити ся з собою. Се пояснює майже загальний звичай пориваня жінок, звичай, котрий Мак-Леннанови дав повід укувати поверховну теорійку про дві епохи побуту первісної сімїї, ендогамію і ексогамію. Той звичай неслухно минає Морган майже повною мовчанкою. Читатель, котрий хотів би переконати ся про те, як звичай той був загальний і важний в житю племен, нехай загляне до Леббока (I, 97), де дочитає ся з обрядів (символів) пізнійших споминки про давню нечистість. Отже все складало ся на те, щоби форму сімїї пуналюа заступити часовою парою. Мущина, котрий з нараженем житя добув собі бранку, нерадо ділив ся єї власністю з співбратами. В остатній порі істнованя сімїї пуналюа бачимо вже на єї чорніючім тлі „головних мужів“ і „головні жінки“. З часом „головний муж“ стане єдиним і складе ся звязок двох, лехко розривний, тільки ж *de jure* виключаючий полові сходи́ни по за собою [по

¹⁾ Інакше повстане фратрій (братств), філь і народів розуміє Fustel de Coulanges (*Cité antique*, ст. 143), а іменно яко скупленє втє існуючих родів (*gens*). Думку сю бодай по части потверджує найдавніша історія Риму й Греції.

крайній мірі для жінчин). Під одним дахом домівки роду (gens) живе тепер не товпа обоцільних мужів та жінок, а певне число осібних сімей. Чим більший добробут, чим ліпші способи продукції дають в руки мушчини всякі винаходи, тим незалежніша буде пара супротів роду, пара, котрої голова він, а не сахем родовий, т. є. свояки єго жінки. В сій порі, важкій великими послідками для людскости, відбуває ся ряд переворотів, може й не кривавих, не голосних, та все таки до самого споду переміняючих будову суспільну. Змістити їх можна в однім слові: се перехід булави домашної в руки мушчини. Доля жінчини й давнійше не скрізь була завидна. Жінчина дика і варварська, жінчина сімїї кровосумішної, пуалюа та по-парної була найперше пильною робітницею, на котру звалювано весь тягар праць, ціле домашнє господарство, тоді велику частину продукції, при невидосконалених знарядях позадомової продукції. Любви дикарі не знають (яко загал, виімки дивить хоть у Мانتенрацци *Anthropologisch-kulturhistorische Studien über die Geschlechtsverhältnisse der Menschen*, розд. VI); навіть подружє по-парне не складалося по любові Морган повідає, що „мушчина не шукав жінок... з привязаня, бо чувство любви, що вимагає висшого ступня розвою, ніж вони мали, було серед них незвісне. То й подружє не стояло на чувстві, а на пригідности й потребі. Справді полишувано матерям складати подружє дітей, вони й договорювали ся звичайно без відомости сторін, що мали женити ся, і не питаючи передом, чи на те пристануть. Случало ся часом, що зовсім чужі особи вводжувано таким чином у подружє“. Розділяла їх обопільна відраза. (То само повторяє Енгельс на ст. 25) значить „пару“ вязав що найбільше потяг чисто змисловий, після чого в обичаях іти мусіла жорстокість та рівнодушність. Позаяк мушчина був завше фізично сильнійший, то лехко догадати ся, хто падав єго жертвою. В кождім разі треба признати, що доки покровність у роду числила ся по жінці, доки, значить, не жінка до мужа, а муж ішов до родинного дому жінки, жінчина була безпечна від насильства й брутальности, чуючи ся серед своїх, окружена братами й іншими свояками. Ось на сім тлі ви-

росла т. зв. гінайкократія (перевага женщин) чи то право матерне, відкрите котрого вславило Бахофена. Годі нам не навести тут слів Артура Врайта про пожиті подружжя у Інекезів-Сенеків: „що до їх сістему сімейного, коли займали старі довгі дома, то мабуть якийсь клян (рід) тут мав перевагу; тільки ж женщины вибирали мужів з інших клянів, а денеколи для новини деякі з синів спроваджували тут свої молоді жінки, поки не почули ся досить сильні для того, щоби покинути свої матері. Звичайно женщины правили домом і запевне вистарчали, щоби в нім чинити клян. Запаси бували спільні, та горе нещасному мужеві чи любовникові, що був за надто непорядний в достарчуваню свої частини запасів. Не вважаючи на те, кілько мав дітей або маєтку дома, він кожної хвили міг дістати розказ забрати свою постіль і шкіру, а такого розказу було небезпечно не слухати. Дім був би для него неприязний, хиба що ратувало єго вставленє якої тітки або бабки; мусів вертати до свого кляну, або, як бувало часто, увійти на-ново в подружжя з якимсь іншим клянком. Женщины мали велику власть як серед клянів, так і скрізь інде. Не вагались, при нагоді, „струтити роги“, як технічно говорено, з голови провідника і скинути єго в ряди войівників. Первісне іменованє провідників також залежало від них“ (Морган „Перв сусп.“ ст. 499). Та не скрізь гінайкократія була така виразна, противно, деколи первісну женщину давлено та визискувано, по мимі єї працьовитости та продуктивности єї праці. Так читаємо у Леббока: „молоді люде оцінюють женщину головно задля єї услуг яко невільницю; коли питаємо їх, пощо хотять женити ся, відповідають звичайно: „бо жінка буде старатись о дрова, воду, поживу, носити мій добуток“ — що далі „бють їйї, пробивають їйї члени списом за найменшу провину“, як читаємо про Австральців у Леббока (Поч. ців. I, 73). Ейр повідає тамже: „Осмотрюючи жінки тутешних мешканців найдемо мало таких, що не мали би страшних шрамів на голові, або слідів удареня списа по цілому тілі. Я бачив одну молоду женщину, що дословно була покрита шрамами.“ Бєсїда тут про Австральців, котрі мабуть найдалші що

від моногамії і доховали ще родовід по жінкам (тамже, I, 145, в.) Та можна би завважати, що Австральці ближші другого кінця, за надто первісні, у них не скрізь існує рід, а й там, де існує, він змішаний з чужими елементами (як у племен, що говорять мовою Каміляруа). Перед тим і після того доля жінчини була гірша, ніж тоді, коли панував рід, і то рід, в котрім покревність числено по матери.

Великим ударом для жінчини було перенесенє родоводу з лінії женської на мужеську. Від тоді жінчина мешкає в домі мужа, від тоді вона сама й безоборонна. Другим таким ударом, ще може більшим, було пориванє жінчин, про котре наш автор майже зовсім промовчує. Що склало ся на признанє переваги меча в родоводі, найліпше покажуть факти. „Один Хокта заявив раз бажанє др-ови Бінтонови, що стане обивателем Сполучених держав, щоби єго діти могли наслідити єго власність замість крєвних родових, як се діє ся при старім праві родовім. По звичаям Хоктів, після смерті розділено би єго власність між єго братів та сестер і дітей сестриних. Міг би виправді віддати власність своїм дітям за життя, і тоді би вони мали йїї поминувши членів роду. Богато індійських племен має тепер значний масток в домашніх звірях, домах та ґрунтах, що належать до одиниць і між ними звичай передачі йїх дітям ще за життя став ся загальним, щоби обійти унасліджуванє родове. В міру того, як змагала ся заможність, то наслідє полишувано власним дітям з виключенєм роду; у деяких племен, між іншими у Хоктів, від кількох літ скасовано старий звичай і право дідиченя надано виключно дітям властителя“ (ст. 1—5 Перв. сусп.) Тут, значить, мотивом до зломаня права родового на полі господарськім була любов потомства.

Завважаймо ж, що спадок той був зароблений в більшій частині батьком, бо мати занята була працею домашною. Продукція поза домом, найважнійша в ту пору, була завше в руках мушчини (ст. 182). У Шавнів та інших племен індійських дає ся дитині імя, до котрого має право рід батька. Таким чином сини провідника (сахем) можуть дідичити власть по батькови. Коли один

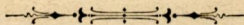
з сахемів хотів мати наслідником свого сестрінця, то змінено ім'я сего остатного на ім'я роду, з котрого походив старий сахем; аж після сего приступлено до вибору (ст. 184). Індієць з племені Меномінів ось-як виложив авторови право ділчності, котрому підлягав: „Як би я вмер, то брати й вуйки обдерли би мою жінку і дітей з моєї власности. Тепер сподіваємося, що діти наші унаслідять наші річи, та се не певно. Старе право признає мою власність моїм найблизшим своякам, не моїм дітям, а братам, сестрам, вуйкам“. Отак же й Морган толкує зміну походження, справжню революцію в організації роду. На ст. 379 повідає, що змагане до нового права наслідства, в котрім брали участь і батьки і діти, могло бути досить сильним товчком до викликання зміни. Така зміна могла полишити наслідуванє в роду, як перше, та помістити діти в роді батьківськїм і на передї крєвних агнатів. Коли перенесемо ся в середчїй стан варварства, т. є. до старих Арійців над Океус і Яксартес та Семітів над Евфрат і Тигр, в пору коли вже освоїли худобу і стали сіяти збіжє, спершу мабуть для худоби, опісля для себе, то побачим, повисші поводи ще значно скріплені. Отже тут по-парна сімї з ростучою перевагою батька перероджує ся в моногамію¹⁾, і то єї першу, для жєнщини найєкориснїйшу форму, патріархалїзм. Рїд грецький і римськїй числїть уже покрєвнїсть по батькови, так само племя єврейське. Щоби допевнитись, що діти, тепер наслідники батька, справді праві, перестерїгає ся строго невинности. у жєнщин. Дїялось се ще за сімїї по-парної (Енгельс, 24), тепер угроза подвійна. Коли давнїйше мущина не хотїв тїлько за житя давати йїсти байстрятам, то тепер ані до роду не мїг би йїх припустити, ані вважав би за річ справедливу давати йїм в спадку яке своє майно. Характеристику патріархалїзму, назначене в нїм становиска, — в римськїй та єврейськїй сімїї — жінці й дітям миваю, яко справи знанї. Се одним словом — неволя.

Моногамію слушно зве Енгельс першою штучною

¹⁾ Морган між моногамією а парою бачить найперше ту ріжницю, що пара до часу.

формою сім'ї, „заложеною на підставі суспільній“ (ст. 36). Доси добір натуральний (так виразно думає Морган) перемінював сім'ю з кровосумішної въ свойісту, з неї в пару, ограничуючи чим раз більше супружя між кривними. Зразу відтято ріжні генерації від себе, потім рідні заборонено женити ся, далі рід аж до найдалших кривних довів ту заборону. Сімя по-парна була найздоровша. Той звичай ішов до того, щоби витворити племя сильнійше фізично й духово. Відти користь з приплодку через зільляне ріжних племен; вона мала великий вплив на розвій людскости. Коли два поступові племена, з сильно розвистими прикметами духовими й фізичними через події життя варварського стикають ся і мішають ся в один народ, то чашки й мозки обох розширяють ся й побільшують ся аж до суми спосібности обох“ (ст. 503—504). Такі племена мають перевагу в боротьбі за істнуванє з іншими, то й не дивниця, що противників або винищують, або огнем і мечем навчають, що слід прийняти спасенну реформу, або врешті сі остатні самі їм уступають ся, вигибаючи через те, що менше плодять ся. Се остатне діє ся в Австралії.

З. Северин.

Родина Бухгольцѣвъ, образки зъ життя родинного Нѣмцѣвъ, Юлія Стиндого. (Бібліотека найзнам. повѣстей).

В літературнім додатку до „Дѣла“ з р. 1888. побачили ми переведену „Родину Бухгольців, образки з життя родинного Німців, Юлія Штінде“. Позаяк родинне жате у Німців чи у інших народів все буде мати загальні черти одні і ті самі, то-ж цікаво може буде нам жінкам ближше їм придивитись і подрібнійше розібрати. Наш інтерес заострює ся тим еще, що одна з Галичанок відозвала ся вже була в „Дѣлѣ“ про „Родину Бухгольців“ з похвалою, бажаючи своїм землячкам,

щоби прочитали ту повість з такою приємністю по руськи, як вона читала їйї по німецьки. Цікаво зати́м знати, що в тій повісти зробило їйї таку приємність?

Після слів автора „Родина Бухгольців з ляндеберської ули́ці міста Берліна“ належала би до тих тисячів родин міщанських, котрі від колиски до могили ідуть незамітно через середину великого міста, коли б оден случай в житю п. Бухгольцевої не був єї спонукав вилити прилюдно свої чувства і подати ї́х до відомости загалу. Перше письмо, котре вислала вона до редакції одного берлі́нського тижневника, поставило тую родину перед очі загалу; за тим першим послідували мно́гі дальші, а кожде з них відкривало самі характеристичні події приватного житя і родинних відносин єї кружка“.

Ми би однак дуже помиля́ли ся, коли б думали, що письма пані Бухгольцевої дійсно відкриють нам оті характеристичні події приватного, родинного житя. Ми ці́лком не найдемо тамтого, чого по закрою могли б надіяти ся, того ніби тихого спокійного житя, в котрого глибини ненастанно кипить і клекоче, тої боротьби, яку не́раз така сі́мья провадити му́сить з окружаючими обставинами. Противно, є́ то собі мі́лкий поті́чок, на котрого дні видко лиш дрі́бні ка́мінчики, дрі́бні ри́бки і пу́голо́виці. Ми лиш бачимо там наро́дини, свата́ня, ве́сі́ля, за́правле́ні наро́дними німе́цькими звича́ями, та ці́лу купу сплете́нь. По не́чемно́стях, які собі там говорять вони, по сварках героїні Бухгольцевої з сусі́дками можна би не́раз думати: от! лю́де розі́йшли ся на ві́ки! та аж жа́ль зби́рає, що за-д́ля таких пу́стакі́в то стало ся. Аж ту диви́сь, а вони знов до́брі, ві́зіту́ють ся, ба наві́ть свата́ють ся. Бє́ли то ма́є бу́ти характеристико́ю німе́цьких ро́дин, то — не зави́дуємо! Д́ля нас опові́данє п. Ю. Шті́нде характе́ризує хи́ба те, в який спосі́б не́раз дивля́ть ся му́щини на жі́нок і на житє ро́динне.

Ві́дмінне ви́хованє обо́х по́лів, котре з малку способить ї́х до ін́ших ці́лей і за́нятъ, родить взаі́мне не́дорозу́міне з не́малою шко́дою д́ля ці́лої лю́дскости. Нам ча́сто тра́фляє ся бачити в житю щоденні́м, як лю́де, що жи́ють на одні́м пни, не розу́міють одні́ одних: ба́тьки

не знають і не розуміють чуття своїх доньок, брата ліпше розуміють своїх товаришів, ніж рідних сестер, чоловіки учать ся пізнавати своїх жінок аж „ради домашнього спокою“, женихи бачуть в своїх суджених такі прикмети, котрих в них нема, видять добрі сторони, котрих нема, або знов хиби, котрі в дійсности нераз не є жадними хибами, а цінними задатками самотійного характеру або ознаками незіпсованого серця.

Найгірше однак не раз виходять жінки на пажах володіючих пером. Великий талант тих людей часто надає вигляд правди таким річам, з котрими вони лиш побіжно познакомлені. До оцінки жінки приступають вони звичайно з поглядами виробленими школою життя, в котру рідко попадала жінка, або приймають *en bloc* мнія усталені традицією. У менше талантових авторів те незнане виднійше і наївнійше. У Ю. Штінде воно аж надто ясно виступило. Штінде що хотів добачити в життю родиннім, те й добачив: прехорошу іділлію прислонену лиш хмарками конечних в життю прикростей, без котрих картина була б як страва без соли.

А мораль із усього виходить така, що хоть в життю родиннім бувають всілякі пригоди, то все таки воно повинно устояти ся ненарушене в теперішнім устрою, на котрого сторожи поставлено жінку. Жінка у п. Штінде — сторож традицій життя родинного. Не хоче він її ідеалізувати, борони Боже! Признає у неї примхи, нересуди, вузкоглядність, але все те немов так і повинно бути для сотворення тої конечної гармонії, о котрій більш патетично ніж правдиво сказав Шіллер:

Denn wo das Strenge mit dem Zarten,
Wo Hartes sich und Mildes paarten,
Da gibt es einen guten Klang.

П. Бухгольцева й справді намальована з такою інтенцією. Ох, якими живими розмальована вона красками! Грунт добрий, розум здоровий, серце золоте. Оборотна, працювата, щира мати, освічена на тільки, що єї листи поміщують ся в берлінських тижневниках, вона погоджує в собі навіть такі „суперечности“ як перо і чищене моркви, ощадність і певний артистичний смак. А все таки яку масу дурниць наробила би тота ідеальна

жінка, якби не вищий розум мушнина! По думці п. Штінде жінка, хоть би й найрозумніша. мусить губити ся в дрібницях, бути троха дитинною, забобонною, а вже конечно не предвиджувати випадків, бо інакше затерлась би гармонія життя родинного і уменшила повага мушнина, а тим уже затратило ся щастє на землі. Най Бог боронить від такої жінки, що захотіла би стояти о своїх силах і розумі, що в чоловіці виділа би лиш щирого друга і порадника такого самого для себе, яким вона може бути для него, а не учителя! Сохрани Боже, щоби була рівного з нимобразо вая і не губила ся в дрібницях, пересудах і т. п!

Звичайно щó автори в роді п. Штінде уривають жіночому розумови, те приписують жіночому чутю. То ж і п. Бухгольцева бере переважно своїм широким материнським чутєм. „Отець любить свої діти, а все не так як мати“. П Бухгольцева плаче над кожним штихом в сукні слюбній молодшої доньки, видумує якогось мітичного „Малюха“, що в виді жениха пориває своїми страшними лапами дорогу доню, і так губить ся в тих сентиментах, що цілком забуває про старшу доньку і рідко коли о ній згадує.

Нам здає ся, що для великої любви материнської мусить бути найприкрійше дивити ся на щастє одної дитини, коли друга в смутку і журі.

Бог його знає впрочім, як погодити з горячим темпераментом п. Бухгольцевої, котра задля простих сплетень дістає жовтачку і сварить ся де попало, хоч би такий факт, що вона зносить образу доньки надзвичайно стоїчно і вдоволяє ся короткими, пустими погрозами. Мимоволі подумаєш, що й те чутє материнське у неї так само не глибоке, як єї розум. По нашій думці воно й не може бути інакше.

Розум квочки, що водить курчата, не буде ж іти в парі з глибиною і силою чутя Антігони або Орлеанської дівчини, а автор, котрий в такій жінці. як Бухгольцева, не добачив нічого більше понад той розум ніби то практичний, а на ділі повний неконсеквенцій та суперечностей, не добачить вічого кращого ані глибокого в єї чутях.

Наталія Кобринська.

Із жидівської поезії жаргонової.

Думка, самосвідомість, бажанє освіти й поліпшеня відносин людських є і будуть для нас сімпатичні все і всюди, де тільки появлять ся, без огляду на форму. От тим то ми й приписуємо немалу вагу й жидівській поезії жаргоновій в Галичині (особливож жаргоновій драмі), котра помимо середньовікової а нераз і просто варварської форми, все таки звертаючи ся прямо до темних і з погляду загально людської освіти крайне занедбаних мас жидівських, вносить в цих зароди здорової думки, обрядового скептізму й почутя загально людського, нераз вибігаючи далеко по за рамки правовірного „хуситства“. Всіх, що бажали би близше познакомити ся з обсягом і розвитком сеї літератури у нас і в Росії, відсилаємо до гарної статі д. Бернфельда „Жидівська література гебрійська й жаргонова“, що була надрукована 1886 р. в „Зорь“, а з свого боку поміщувати будемо в „Товариші“ час від часу переклади поодиноких характерніших творів тої літератури. На перший раз подаємо „Пісню капцана“ (т. є. вбогого жида, пролетарія), незвісного автора, записану 1882 р. в Дрогобичі від д. Зінгера і маючу контраст суспільний між убогими жидами-капцанами і богачами ойшерами.

Ред.

Богач собі, наче король той жиє,
А журить ся, хоч і багатий;
Я бідний, за те ж і спокій міні є —
Не хочу я з ним ся міняти.

Гуляй же, капцане, гуляй,
Жури та гризоти не знай!

Богацькая жінка щодень за новим
Кавалером біга-вертить ся;
А от на мою й не оглянесь ніхто,
То й вірно мене вна держить ся.

Гуляй же і т. д.

Богач у сальонах високих сидить,
Жите ему бідне й незнане;

А я в закамарках вохких мушу жить —
Катар же — він скорше дістане.

Гуляй же і т. д.

При дітях богацьких прислуга тупцює,
Їдять що захочуть і пють;
Мойіх голопупят ніхто не пильнує —
За те вони здорові ростуть.

Гуляй же і т. д.

Ну ж разом держім ся усі капцани,
То й світ весь обернем без муки,
Най з нас не кепкують багаті пани,
Не граблять весь гріш в свої руки!

Гуляй же, капцане, гуляй,
Жури та гризоти не знай!

Записав і переклав Ів. Франко.

Рух науковий в студентських товариствах львівських.

При львівським університеті й політехніці є кілька студентських товариств та кружків руських, польських і мішаних, що займають ся або грошевою замогою членів, або доставчуванем для них книжок, або в кінці дають привід до власної освіти. По більшій часті буває так, що в рямці одного більшого товариства творять ся кружки спеціальні — наукові, літературні, музикальні і т. і. Особливо рух науковий в тих кружках в останніх роках починає значно оживлюватись і рішучо стає на шлях новітніх європейських напрямів, не зважаючи на невдоволене, підозріня а навіть не раз лайки й перепони з боку різних „консервативних“, а властиво заскорузлих або й виразно ретроградних елементів в самім університеті й поза його стінами. Бажаючи нашим вишланем по змозі служити справі поступу й свободної, кри-

тичної думки, без огляду на те, де вони проявляють ся, ми подаємо отсе на картках „Товариша“ справоздання з руху наукового в тих кружках, з яких дотичні члени були ласкаві нам їх понадесилати. В дальших пр-ах нашого письма бажали б ми подавати такі справоздання детальнійше, з коротким змістом кожного відчиту і переведеної над ним дискусії, а надто бажали б ми, щоб справоздання були комплетні, т. є. обнимали б усі львівські товариства студентські, що займають ся питаннями науковими й літературними, а також такі самі руські та польські товариства в Чернівцях, Кракові й Відні. Надіємось, що шановні товариші й самі признають важність таких систематичних справоздань і поспішать ся пересилати нам їх для публікації. *Ред.*

І. „Академічне Братство“. Се найважнійше з усіх руських товариств студентських у Львові, хоча до него не вільно належати слухачам теології (так як і до жадного світського товариства), ані політехнікам, і хоча значна часть руської молодіжи групує ся в другім студ. товаристві „Академічеській Кружок“. „Акад. Братство“ чисило в минувшій році шкільнім (1887/88) 65 членів, посідає бібліотеку зложену з 1000 діл в 1200 томах і 15 часописів та журналів, видало своїм накладом кілька важних книжок („Руська Антологія“, „Руська бібліотека“, т. ІІІ, „Твори Навроцького“ т. І і переклад Шілерового Вільгельма Телля, dokonаний членом „Братства“ В Кміцікевичем. „Братство“ получає, хоч не що року, невеличку заемогу з Сойму краєвого (в сумі 100—200 зр.) і посідає свого фонду поверх 1200 зр. в грошах в квітах.

Від давна вже існували при „Братстві“ наукові кружки спеціальні, котрі в міру приливу членів то розвивали ся, то знов пиділи. Старші товариші памятають ще про діяльність „Кружка історичного“, веденого пок. Корнилом Заклинським; пізнійше розвив ся був гарно „Кружок правників“, головню заходом др-а Костя Левицького; кружок той придбав гарну фахову бібліотеку, котра й доси є оздобою бібліотеки „Братства“ і становить в ній осібну цілість. Від року 1884 існував при „Акад. Братстві“ „Кружок етнографічно статистичний“, котрий з разу розвивав ся дуже гарно і також зібрав досить богату і добірну бібліотеку по етнографії, статистиці й історії України. В минувшій році шкільнім, головню за

радою і приводом д. Коцовського кружок сей перетворено на „Кружок науковий“, на котрім читали ся реферати з історії, літератури, етнографії й статистики й вели ся оживлені дискусії. Ось спис тих відчитів: „Русини в Добруджі“, тов. Франчук; „Про В. Барвінського“, д. Коцовського; справоздане з книжки Щербіни „О южнорусскихъ артелях“, тов. Величко; „Про релігійний світогляд Шевченка“, т. Ганкевич; „Про чужі народи на руській землі“, т. Величко; „Про правописне питанє“, праця М. Драгоманова, читав д. Коцовський; „Про змагання літературні Русинів галицьких 1842 до 1852 рр.“, д. Т.; „Про жите та діяльність В. Навроцького“, др. Олесницький; „Про релігію й науку“ після Спенсера, т. Трильовський; „Про Федьковича“, д. Ф.; „Про чотирох сучасних ліриків галицьких“ (Франка, Коцовського, Грабовича й Масляка), т. Козакевич; „Про епічні твори Куліша“, т. Маковей. Реферати про Федьковича й епічні твори Куліша тяглись кождий через два засідання. На відчит про Навроцького загостили до нашого товариства також Внов. пані Навроцька (мати) і Ісідора з Навроцьких Палієва, сестра пок. писателя. Крім того „Академ. Братство“ брало участь в устроєнню вечериць в 50-ті роковини відродження руської народної літератури в Галичині — В.

II. „*Kółko filozoficzne*“. Під твердою рукою львівської „Czytelnia Akademickiej“ завязало ся ще в грудні того року „*Kółko filozoficzne*“, що має улекшувати львівським студентам загальне образование через відчити та розмови. В кружку тим перед вів З. Северин, секретарював спершу тов. Стшелецкий, тепер секретарює тов. Гуржицкий, а через те, що бібліотека збільшила ся, утворено новий уряд бібліотекаря, котрий повірено тов. Якимови Френкльови. Кружок відбув 25. зібрань, при менше або більше численній участі членів і гостей. Сі остатні — русько-українська та технічна молодіж, — навіщали нас головню в другім курсі, коли вже ми мали гарнійший льокаль, так що не сором нам було запросити й товаришів. Відчити виголошували з історії філософії (тов. Подкович — Боротьба віри з наукою, Дренера), з метафізики (др. Раціборський — Як треба ставити справу про істнованє божества), з філософії (тов. Френкель — Про гіпнотизм після Cullere), з психології (тов. Зигадлович — Про віддичність психічну, після Рібо), з соціології (тов. Северин —

Про суспільности звирячі після Есхінаса), з естетики (він же — Про школу детерміністів в критиці літературній), з життя суспільного (тов. Цесельський — Про податки посередні та Робітничий програм Ляссала, він же Про антисемітизм) — і кілька дрібніших. Сими днями йде ряд відчитів тов. Туржицкого — Про початки цивілізації, за Енгельсом. Богато з повисших відчитів було радше рядами відчитів, котрі читано через 3—4 засідання. Оцінюючи розібрані праці, всі читачі послуговувалися методом досвідним, і темати до справоздань вишукували головню позитівістичні. Справа про антисемітизм та виклад д-ра Раціборського викликали горячу дискусію, що першим разом трівала через два зібрання. Число присутніх вагалося між 6 до 30, звичайно ж бувало 10—15. Жаль, що слухачів було мало і що нераз навіть рядам відчитів, звязаних з собою одною думкою, не додержувано поля. — Коли бібліотека Czytelni за визначені їй 30 злр. закупила майже самі повісті, а зачитаний о те бібліотекар, тов. Л. запевнив, що творів наукових купувати не буде, бо й так студенти їх не читають, то при сім убожестві Czytelni кружок з крейцарових складок став купувати новини, дешеві брошури, популярізації, річч актуальні. В тій невидній бібліотеці є вже „Początki cywilizacji“ Engelsa. Шефле „Kwintesencja socjalizmu“, „Czy człowiek ma wolną wolę?“ Ренара, „Moralność niezależna“ Куанье, „Ländliche Arbeiterfrage“ Каблукова, „Choroby woli“ Рібо, і т. п. Се однісінька поступова бібліотека на університеті, бібліотека маленька, та початок незлий, коли на будуще не буде занедбана. Остатніми часами найбільше тягли до „kółka“ вечерниці гіпнотичні тов. Шафнера, що дуже вдатно показував нам на нас самих всі фази сну гіпнотичного і властивости гіпнози.

3. С.

III. „Bratnia Pomoc słuchaczów Politechniki“ у Львові та існуюче в ній „Kółko zachęty naukowej“. Молодіж — техніки, будучі робітники на ниві більшого промислу, а через то вже по своїй природі заступники поступу, скупляють своє життя академічне в „Towarzystwie Bratniej Pomocy słuch. Polit.“ Там дістають вони підмогу матеріальну до дальших студій в формі позичок без процентів, і підмогу духову через читане книжок та часописей з бібліотеки, заповненої подостатком добірними річч, мають вкінці поміч мо-

ральну через жите товариське. Проте радо заходить туди техник по трудах своєї фахової праці і думає тут про ширший світ. Місце, де молодіж-техніки можуть свої думки висказувати в науковій формі, се „Kółko zachęty naukowej“, що існує від р. 1882. Передовсім кладено вагу на те, щоб поповнити недостаток сих наук, що їх не мож було набути на політехніці, а що для чоловіка-громадянина є доконечно потрібні, значить, привчитись дечого з філософії та економії. Ось головнічі відчити, держані в тім „Kółku“: „Нарис історії філософії“, „Що таке матеріялізм?“, „Матеріялізм в старину“. З економії читано: „Вступ до економії політичної“, „Важність економії в життю суспільнім“, „Предмет економії політичної“, „Історія ек. сусп. до А. Сміта“, „А. Сміт“, „Про Мальтуса“, „Rodbertus v. Jagetzow“ та друга часть его твору „Zur Beleuchtung d. socialen Frage“. „Нарис історії соціалізму“, „Про вільну конкуренцію“, „Нова теорія зарібків“. Попри те тикано всіляких біжучих галузей знаня і уважно сліджено за рухом науковим Європи та Америки, подаючи справозданя з творів знаменитших загального значіння. Вкінці, щоб оглянути краєвий промисл, заходом „Kółka“ відбулись прогульки до Сасова, Дороговижа, до Вигоди недалеко Долини, до Болехова, Скольного, просліджено нову лінію залізниці Стрий-Мункач аж до стації Волоч на Угорщині і т. і.

В теперішнім шкільнім році рух не то що не притих, а противно, ще піднявся више; збільшилось число членів кружка до 40 і збільшилось число відчитів, котрих заголовки ми й подаємо:

Тов. Арцішевський: Питанє ірляндське, Про національність, Справозданє з праці „Nędza Galicyi“ Ст. Щепановського; тов. Богуцький: Місяць яко небесне тіло; т. Длуський: Найновіші погляди на теорію унасліджування; тов. Филимонович: Теорія Дарвіна в відношеню до науки і життя, Справозд. з праці дра Янжула „Przemysł fabryczny w królestwie Polskiem“. Справозд. з праці Задори „Na zaraniu“; т. Грунтович: Унія Польщі з Русєю; т. Якубський: Лінивий пиріжок, комедія сценічна в 1 дії; т. Корман: Про Volapük; т. Корнеля: Соціяльні змаганя по 1830 р., Церков в відносінах до науки Коперніка; тов. Козловський: Конституція 3. мая; т. Кріґер: Розвиток думок про кулистість землі; тов. Кульський: Історія розвитку залізниць та пароходів; тов.

Опольський: Засада заховання енергії в системі сонішній. Живий інтерес і дискусію викликало питання, порушене на кружку: „Що таке люд?“ Обговоривши се питання з теоретичного становища, зложено „комісією етнографічну“, щоб дібрати книжочок відповідних для люду та уложити відповідний квестіонар. Квестіонар сей по більшій часті вже уложений виїде з літографії в листину. Заходом кружка має виїти в осени с. р. в польськїм перекладі праця Кавцкого п. з. „*Nauki ekonomiczne Karola Marksa*“. Передне слово згодивсь написати д. Крживіцький, щоб пояснити, в чім лежить наука Маркса та єї велике значінє. — *Екс-напріом.*

IV. Kółko Słowiańskie. З кінцем лютого б. р. зав'язав ся при „*Czytelni Akademickiej*“ за почином і під проводом д. Радована Кошутіча, Серба, що для студій над Слов'янщиною був у Львові, „Кружок слов'янський“ з молодіжи польської й руської. Ціль того кружка — знаходити своїх членів з культурним житєм, літературою й наукою Слов'янщини. Для досягненя тої цілі кружок збирав ся майже правильно щотижня, зразу в локалію „*Czytelni*“, а опісля в одній з сал університету. На тих зібраннях читали ся реферати і велись оживлені дискусії. На першій загальній зібранню вибрав кружок своїм протектором проф. дра А. Каліну, котрий приходив на кожне засіданє, брав уділ в дискусіях, повагою своєю боронив кружок від усяких підозрінь і інсинуацій і дуже багато причинив ся до розвою кружка між іншим і тим, що виведнав для него салю університетську, де крім членів могли збиратись і гості, що інтересують ся справами слов'янськими. В числі тих гостей були між іншими: кс. Семенський, проф. Пташицький з Петербурга, др. Прохаска, др. Кл. Ганкевич і др. Крім рефератів устроював кружок також курси поодиноких язиків слов'янських для своїх членів (русько-українського для Поляків, і сербського). До виділу були вибрані: Р. Кошутіч головою, т. Л. Барський (Русин) секретарем, т. А. Сеніцький (Поляк) скарбником.

До кінця шкільного року читались в кружку отсі реферати: „О покровности язиків слов'янських“, т. Сеніцький; „Пісні сербські про Косове поле“, т. Барський; „Гайдук Велько Петрович, герой повстання сербського 1804—1813“, т. Кошутіч; „Упадок і відродженє Чехів“, тов. Кошутіч; „Уступи з історії лужицьких Сербів“, т. Барський; „Ян

Гундуліч, поет дубровницький“, т. Кошутіч; „Теперішній стан культури в Болгарії, по книзі Гончевича „Bulgarien und Ostrumelien“, т. Сеніцький; „Справозданє з праці Чинського про розселенє людности польської, т. Сеніцький; „Упадок держав словянських на Балкані“, т. Гуржицький; „О найстаршій культурі Словян“ за Креком, т. Сеніцький; „О відродженю Словаків“, т. Кошутіч; „Жите професорів краківських в XV. стол“, т. Сеніцький; „Ескізи з України“. тов. Мецівоевский; „Поселенє Словян на Балкані“, т. Ношков (Болгарин); „Погляди Зоріяна Д. Ходаковського на Словянщину і праці про него Россіян“ т. Лашовський; „Початки великого княжества московського“, т. Гуржицький; „Жите Ходаковського“, т. Лашовський, і „Погляд на літературу російську XIX. в. до смерти Пушкіна“, Ів. Франко.

День іменин свого протектора дра Каліни почтив „Кружок“ вручаючи ему скромний адрес з підписами членів. „Кружок“ має також свою бібліотеку, хоч доси доволі маленьку. — *Рад. Кошутіч.*

Академічна Громада в Кракові. (З листу товариша). Ми тут в Кракові маємо вже від місяця свою „Громаду“. Вписалось нас (т. є Русинів) 40 членів, крім того два Поляки яко надзвичайні. Хату маємо невеличку, та як на початок досить вигідну. Часописів 15, із котрих половину одержуємо за пів ціни. Товариші займають ся добром „Громади“, платять по змозі вкладки (1 зр місячно), зачинають дещо читати, ну, і, розуміє ся, діспутують без кінця на темат правописі, поступу і т. і Було в червні й пару відчитів (про що і хто читав? *Ред.*). Від часу до часу приймаєм і гостей у „Громаді“, прим. були Гринеveckий, медік із Відня, др. Северин Данилович, Радован Кошутіч, о. Ільницький, діректор, і др.

Перших півтора місяця перед феріями ми посвятили на внутрішнє zorganizованє і уладженє нашого товариства, а торжественнє отворенє й перше прилюднє виступленє відбудесь аж в осени. Задумуємо в день загальних зборів осінніх устроїти більші вечерниці, та про се в своїм часі оголосить ся в часописах обширнійше. — *І. К.*

St. Szczepanowski „Nędza Galicyi w cyfrach“ i т. д.
Львів, 1888.

Праця д. Щепановського — се брошура агітаційна з обсягу економії суспільної — ріжнить ся однак від многих інчих праць в сім роді, що говорять „de omnibus rebus et quibusdam aliis“, як пр. від творів поетично-економічних дд. Меруновича і Ясенського тим, що спонукує читача логічно думати, переконує, що услівя економічно-суспільні суть товчком усіх справ та порукою розвитку суспільности під кожним зглядом. Оттим то і визначаєсь частина перша праці д. Щ., що розсліджує наше положенє. — Не мож однак сего сказати про другу частину, де автор виводить заключеня та ставить програму діяльности. Тут вже якісь субективні бажаня, віра в надприродну силу галицької суспільности, а по при теощадність (при такій нужді!) являють ся якимєсь провидінєм способом усе перетворити на добре, хотяйби услівя були й як неприхильні. От в тім то й лежить уся суперечність з матеріялістичним поглядом на історію, о котрий годі підозрівати нашого автора там, де він оповідає казки з літератури та історичних змагань у нас і в інших краях, і де являє ся критиком сторонництв політичних та економічних.

Що до фактів мусимо зазначити, що д. Щ. їх не видумує, а лиш прибільшує, і тому, коли доси говорено про біду, автор підносить тон о цілу октаву та говорять про „нужду.“ Цифри також мусимо вважати за правдиві, з сею лише заміткою, що там, де річ іде про визначенє нашого незавидного положеня, наводить цифри, що відносять ся до теперішного часу, обчислені рахунком правдоподібности; для інших же країв подані цифри давнійші. Далше минає автор додатки і побічні чинники доходу; розхід відносно обробив стараннійше, а так і положенє Галичини виходить ще трагічнійше..

Приступаємо за д. Щ. до змальованя галицької „нужди.“ Однак не підємо в порядку визначенім автором, бо вважаємо його хаотичним і невідповідним. Зобразимо попереду краєву продукцію, значить, услівя життя, від-

так доберемось до інвентаря в людях, а в кінці до поглядів економічних автора та до його програми.

Продукція нашого *par excellence* хліборобного краю така, що Королівство Польське з людністю, що в 1873 р. рівнялась теперішній галицькій людності, де не тільки рук було зайнятих роботою на рілі, випродукувало значно більше, чим Галичина, іменно: 25 міл. сотнарів збіжя і 37 міл. сотнарів картоплі, коли тимчасом у нас пересічна (середня) продукція виносить лише 16 $\frac{1}{2}$ міл. сотнарів збіжя і 30 міл. сотнарів картоплі. Число худоби, що припадає на кожду голову нашої хліборобської людності, є три рази менше, а ніж в Англії. Але і сего мало. З виказів залізниць виходить, що галицька худоба найгірше годувана і найменше важить. Теж саме треба сказати про продукцію молока коров'ячого; хлібороб в Англії продукує що найменше шість разів тільки мяса і молока, як хлібороб галицький. Огородництво, промисл та ремесла приносять в Галичині 48, а в Королівстві П. 200 міл. З цілої краввої продукції в Галичині приходить на голову більше-менше 53 зл., а в Королівстві 91 зл. Коли попри те візьмемо в рахунок господарство молочає, огородництво та садівництво, що в Королівстві при більшім числі фабрик дає більший дохід, ніж у нас, то сміло можемо сказати, що середня вартість продукції в Королівстві виносить два рази тільки, що в Галичині. Те саме скажемо про продукцію угорську та румунську. В Англії ж приходить на голову 300 зл., значить 6 разів тільки, що в Галичині.

Але є ще інші доходи галицькі; маємо ще інституції фінансові, банки, каси щадничі, товариства завдаткові з 78 міл. капіталу, значить, 28 зл. на голову. Нічого казати, се гарна сума, та тільки в „бідній“ Ірландії числять на голову 115 зл., а в Англії 1300 зл.! На сих нікчемних доходах лежать чи-малі довги гіпотечні, іменно 60 зл. на голову. В інших краях є безспорно більші довги; алеж де значний дохід, там і сплата приходить легко, передовсім як зважимо, що там довги роблять ся по більшій частині в цілях продукційних, де і наклад вертає ся з лихвою, а не так як у нас на ціли споживчі, де живемо, спродаючи нерухоме добро. Крім

того у нас ті довги лежать в чужих руках за границею, а завсїгди більше пожитку для краю з вірителя краєвого ніж з чужого, тому, що перший є вкупі і консументом продуктів краєвих.

На ті довги маємо однако ще один капітал, вартість власности недвижної, т. є. землі управної, будинків сільських та міських і готовий капітал, що вкупі виносить 1452 міл. або 235 зр. на голову. Тим часом в Австрії, виймаючи Галичину, приходить по 500 зр., в Америці по 1000 зр., в Англії 1200 зр., в Франції 1600 зр. на голову.

До доходів зачислити можемо залізницї; се одна рубрика, в котрій Галичина займає не таке низьке становище, як під кождим іншим зглядом. Відносно до простору, має Галичина трохи більше залізниць, ніж Угорщина, хоч відносно до людности Мадяри вже більше збудували. Під іншими однако зглядами находимо ся що до залізниць побіч Угрів в некористнім положенню. Тамошний уряд при помочи залізниць державних здобув собі повну контролю над правами таріфовими, коли ми аж до часу отвореня залізницї трансверзальної находили ся на ласці-неласці товариств залізничих і ще й тепер не маємо ані в части того впливу на справи таріфові, який в Угорщині показуєсь доконечно потрібним для належного розвитку сил економічних. Яка користь виходить з обниження таріф, видно з того факту, що через обнижене о 60 кр. на сотнарі залізниця стратилаби вправді 1,200.000, але хлібороби зискалиб 4,800.000, значить більше ніж виносить цілий податок ґрунтовий. Все таки мусимо почасті числити залізницї до тягарів Галичини. Скарб державний доплачує річно 8 міл. зл. щоб сплатити процент від виложених капіталів. Алеж сей тягар щедро й виплачуєсь Галичині Будова залізниць, влекшучи збуток продукту, підняла вартість землі і то о суму значно більшу, чим 250 міл. капіталу виложеного на залізницї, бо о цілих 400 міл.

До тягарів, які зносить Галичина, мусимо вчислити словутні податки. Щоб розглянутись, о скільки вони тяготять на нас відносно до інших держав, наводимо слїдуючій огляд:

В Франції	приходить	на голову	48 зр.
" Англії	"	"	46 зр.
" Угорщині	"	"	19 зр.
" Сербії	"	"	11·6 зр.
" Росії	"	"	10 8 зр.
" Румунії	"	"	9 зр.
" Галичині	"	"	9 зр.

Результат зовсім несподіваний. Галичина платить зглядно найменше податків. Дивно се виглядає, що така Сербія й Болгарія, на пів варварська, платить 11·6 зл. податку на голову, а кождий Англичанин та Француз платить майже тільки в самих податках, кільки у нас виносить цілий середний дохід на голову. Зовсім інакше річ виглядає, як візьмемо податки в відношеню до цілковитої краєвої продукції. Податки становлять в Англії $\frac{1}{26}$ часть доходу краєвого, в Румунії $\frac{1}{10}$, в Франції $\frac{1}{8}$, в Угорщині $\frac{1}{5}$ в Галичині $\frac{1}{5}$. Зваживши, що лекше на Угорщині заплатити 19 зр. податку, маючи 100 зр. доходу, ніж в Галичині 9 зр. маючи 50 зр. доходу, то побачимо, що Галичина є край найбільше обтяжений податками. Причина лежить не в високости податків, бо адміністрації європейського краю, більш чим в міліонного, не мож вести за меншу суму, чим та, яка тепер видає ся, але в нужді краю, найбільнйшого з усіх цивілізованих і на пів цивілізованих країв на цілій землі.

Саме плаченє високих податків не є зовсім злом прінціпіяльним; противно, воно свідчить про розвиті потреби народу, а посередно про висоту цивілізації. Вся штука в розумнім розкладі податків, щоб не обкладати ними інституцій продукційних або щоб не видумувати просто кривдячих податків, що дають ся в знаки найбільше верствам найбільнйшим, як пр. податок від соли, посередно лотерія і т. і.

Розглянувшись таким робом в головнйшій зарисі в усліях житя в Галичині, можемо перейти до людей живучих в тих усліях. Людей в Галичині є $6\frac{1}{2}$ міл., пересічно приходить 80 на кілом. квадрат; як бачимо, край дуже добре заселений а що до людности хліборобної перворядний в Європі. Найбільша людність хліборобна в інших краях виносить 49 на кіл. квадрат. а в нас 64.

Немов на іронію кооперації та логічним виводам та маса хліборобська провадить як найгірше господарство хліборобське, що веде до недобору в життю, т. є. до голодної смерті та до фізичної дегенерації. Те лихо в лікарській мові зве ся делікатніше грецькими словами: тиф, шкарлатина, діфтерія і т. і. Причина — брак відповідної поживи, а через те й менша відпорність на хвороби всілякого рода — звичайно не йде в рахунок. Обчислене виказує, що примусова дієта галичанина є того рода, що йість він за пів чоловіка, коли середнього англичанина схочемо вважати за такого, що йість по людськи. До сеї консумції вчислені як найдокладніше тютюн за $8\frac{3}{4}$ міл., $7\frac{1}{4}$ літра чистого алькоголю, що приходить на 1 галицьку голову; проте й не дивно, що середний час життя виносить в Галичині 27 років для мушчин а $28\frac{1}{2}$ для жінок, коли вже в сусідніх Чехах живуть мушчини 33 років а жінки 37, в Англії мушчини 40 а жінки 42, а в сусідній Конгресівці вмирає річно о 50.000 людей менше, ніж у нас. Крім того показують нам цифри, що смертність в Галичині збільшає ся рівнобіжно з поменшенням числа народин. Якжеж пояснити сю загадку, як не услів'ями економічними? Людність побільшилась, продукція не піднялась в рівній мірі, харч вже перше недостаточний не міг вистарчити на збільшене число. О скільки трохи збільшений простір під управу не придбав харчу, о скільки пересічний харч і так вже нужденний не вменшив ся, о стільки не стало харчу для нових ротів — і лікарі записують нову смерть на епідемію. Безсильність економічна коштує нас 50000 злишних сконів, а до якого доводить знидія та висилена породи, сего рахунку ще важнішого ніхто не в силі доконати. Наслідки сего споживання борщу з картоплями на сніданє, картоплів з борщем на обід а на відміну борщу з картоплями на вечерю відбивають ся крім того найяснійше на роботі. Фраза, котру хлібодавці охрестили іменем пословиці „яка праця, така платня“, дасть ся тут цілковито пристосувати, але в відворотнім порядку. Видатність праці мешканця Галичини, що йість за пів чоловіка, виносить ледви четверту частину праці цивілізованого чоловіка. Се дасть ся легко пояснити. Ся

половина харчу вистарчає (а іноді й не вистарчає. як се ми бачили) до захованя життя, а на витворенє сили до праці вже мало що лишаєсь. В сім важнім та яснім питаню голосить д. Щ. з дивно високим настроєм думку, що не важить ся вияснити гллубших причин сеї сумної появи. Не дивниця! Д. Щ. мусить обережно числитись з інтересами кляси, до котрої сам належить. Йому не годить ся працювати коло підвищення платні. Як неширо автор висказує повисшу думку, пізнати з іншого місця, з котрого видно, що автор знає дійсну причину, але їйї не виказує, а лиш згадує між іншим дещо про „моральну лїнь“, про некорисний вплив землі та клімату“, хоч і на се не хоче — як каже — класти за велику вагу. Дотепне пристосованє впливу землі та клімату як чинника некорисного з боку автора, що подивляє сусідну Конгресівку, тим тільки можна пояснити, що автор бачив конечну потребу звалити на когось відвічальність, а так і найлучше скинути усе на клімат, а трохи на лїнь робітників. Сьому мож би й повірити, як би не те, що автор забув ся та на іншій місці хоч потрохи змалював, як сі лїнюхи моральні на чужині при більшій трохи платні та лїпшій харчу, працюють лучче подекуди від інших. Він вичисляє, як робітників польських пошукують в Америці так дуже, що в копальнях вугля в Пенсільванії вони (а головнo наші Русини. Ред) ізза карности та цильности виперли майже всіх робітників інших пород. Те саме бачимо в Німеччині, в північній Угорщині. На іншій ще місці виразно каже автор: Минаю питанє, чи такий стан (упослідженє мужика) відповідає слушности та достоїнству громадянсьькому, до котрого покликані тепер усі верстви людности зарівно, чи відповідає завданю або вимогам освіченої суспільности, але дивлячись на річ з найнижшого становиска, дивлячись на людей лише як на інвентар робучий, треба сказати, що ні один край на кулі земній не має інвентаря людсьького так нужденно удержуваного і разом з тим так кепсьько працюючого, як Галичина.

Тим людям, про котрих ми говорили, як вони харчують ся та яка видатність їйїх праці, мусимо приглянутись, хто з них і яку становить силу в житю су-

спільнім. Се важний показчик майбутнього розвитку а зглядно застою, передовсім в автономічнім краю. Сила суспільна краю лежить в громаді освічених, свідомих свого інтересу та незалежних горожан. В першій лінії мусимо їх шукати в більшім промислі, але ту прочитавши історію розвитку промислу в Галичині, написану д-ром Рутовським, легко мож сих світлих та незалежних горожан почислити на пальцях. Деякі галузи промислу як пр. будівництво, інженерія, механіка, не зле заповідають ся, але мають одну хибу в тім, що за недостатком відповідної діяльності більше живуть надією майбутнього розвитку, ніж дійсністю. Що до ремесел то з виїмкою Львова і Кракова стан їх незavidний. Конкуренція „тандити“ заграничної. недостаток власної організації, недостаточне образование фахове, з рештою убожество мужиків і брак покупу — усе разом зливаєсь щоб витворити щораз то більше безнадійну позицію для нашого маломіського ремісника.

Біда краєва найменше відносно відбиваєсь на класі торговій. Сей факт легко порозуміти. Чим менше ремісників та промисловців, чим менше вимог зможемо заспокоїти в власнім краю, тим більше треба спроваджувати, тим більше треба рівночасно плодів за границю висилати, тим більший оборот торговий. Найлучший доказ зисковности операцій торговельних та фінансових се, що від 30 років кляса купців та торговців викупила кілька соток маєтків ґрунтових. Далеко ж більша кляса промислова ледви-не-ледви придбала їх кількадесять, вчисляючи в те яких двадцять маєтків, закуплених нафтярями. Але чи в повнім розвитку торгівлі лежить великий зиск для керми справ краєвих та думки публичної, се питанє. Торговля, що стоїть найдальше від властивої продукції, що іноді переходить прямо в спекуляцію та факторство, не віддає продукції дійсної прислуги, а вимагає менше образования ніж продукція, не в силі достарчити того рода інтелігентних людей, як би се міг промисл. Дивну появу мож добачити у д. Щ-ого, що відбиває заразом погляди суспільні автора і заповідає з гори, яка буде его програма. Автор зупиняєсь іменно аж на десяти сторонах над станом шляхотським, а зглядно над вер-

ствою більших властивців земель, коли з іншими станами обійшов ся далеко лекше і коротше. Сей стан має, по думці автора, достарчити світлич та незалежних горожан, котрих вплив на керму справ публичних має числитись в рубрику „habet“. Якби шляхта була в нас лише заступницею капіталу, то можнаб поставити сю тезу, бо капітал відограв і відиграє ще багато разів ролю піонера поступу. Але треба памятати, що наше „czło narodu“ — се останок середних віків з привілеїями презенти, пропінації, з привілеїями при виборах і т. д., котрі капітал деінде зміг розбити. На щастє автор начислив лише 300 до 400 таких „незалежних“ горожан; решта задовжена жие коштом своїх вірителів, а так по думці автора й не має жадного впливу. Намісць сего є один стан в нашій суспільности, що розвиваєсь від многих літ, безупину змагаєсь і стає головною єї ціхою; се бюрократія. Коли автор не зглянув ся поперед, то міг ту сам признати, що вплив шляхти не мож числити в „habet“ суспільности. Таж преці ся бюрократія, що на неї жалкуєсь д Щ, се невідродне дитя нашого „czło narodu“. Шляхта йїї породила, на ній опираєсь та розледашуєсь. Ся машина бюрократична числять в Галичині понад 43000 осіб і коштує понад 24 міл зр. річно. Крім того є офіцерів та жовнірів 35000 з платнею около 10 міл. зр., значить, з військом маємо в службі державній, краєзій, повітовій, міській та залізничій до 80.000 осіб з платнею около 34 міл. зр. річно. Виходить, що бюрократія з військом становить понад 3% людности і дістає понад 11% доходу краєвого так, що стоїть що до маєтку на чолі усіх інших верстов. Треба сумніватися, чи найдєсь другий край, щоб в нїм така значна частина цілого доходу краєвого приходила в руки бюрократії. Також і що до числа тут відбиваєсь принцип австрійський — утримувати велике число зле оплачуваних урядників замісць меншого числа добре плачених. Се разом наслідок системи, що вигороджує особисту відвічальність а заступає йїї усюди параграфами, процедурою письменною та сложними механічними контролями, котрі вправді не доходять до мети, але вимагають безгранично багато непотрібної роботи і лише служать

до того, щоби можна було сказати, що усе відбуло ся по правилам, хочби адміністрація як найменше відповідала своєму завданню, та щоб нікого не робити відвічальним за лихий стан.

В наслідок великого числа кар'єра австрійського урядника ставсь тісною та бідною; кар'єра, що вигороджує приватну ініціативу, не дає незалежності, не забезпечує навіть доходу на житє відповідне для освіченого чоловіка. І така то кар'єра є вершком амбіції молодого покоління!

Бюрократичний характер Галичини є тим більшим лихолітем для краю, що в нас попри безсильности інших верстов суспільних бюрократія становить більшу часть інтелігенції і в великій части сама надає тон думці публичній, коли між тим ві всіх інших краях бюрократія становить лише дрібну частину класи освіченої і майже не має впливу на думку публичну. Ізза того впливу автономія галицька є не що інше, як фарса автономічна. Тепер по дорозі автономії переходить автократізм, а сила політична цілого краю вичерпується на здобування дрібних ласк та концессійок, що не варті заходу та майже зовсім без впливу на найважніше питанє—піднесення добробиту краю. Усе нидіє та вменшаєсь до міри розговорів про кілька пенсій урядницьких або крейцарових пільг в податках. Біляне суспільний зовсім не виходить користнійше для Галичини, як біляне економічний.

В. Арцішевський.

Die ländliche Arbeiterfrage nach dem russischen des Kablukow. Stuttgart 1887.

В книжці тій подає нам автор образ розвою господарки рільної в періоді капіталістично-товарової продукції через поясненє взаємин між сільским хозяйством а людською силою робучою в Англії, тім „зеркалі нашої будучности“, як казав Маркс, де поділ суспільности довершив ся найострійше і де упадок рільництва занепокоїв найширші круги. Ріжниця між англійськими від-

носинами аграрними, а континентальними лежить в тім, що знищений в боротьбі конкуренційній стан мужицький там не існує, а оставші властивці лятіфундій віднаймають землю в відповідних частях арендаторам за чинш, котрий називають рентою.

Що до об'єму аренд, то переважають в Англії аренди від 100—300 акрів, з тим додатком, що менших аренд числить ся більше, ніж великих. З того виходить, що англійське рільництво в загалі не є продукцією на великий розмір, продукцією, так сказати, фабричною, котрій Америка, поминувши інші прихильні обставини, завдячує так незвичайно великі успіхи. Число аренд усе побільшує ся, бо при незвичайно високій ренті в інтересі ляндлорда лежить ділити посілість на як найбільше дрібних шматків і виарендовувати їх на як найкоротші речинці. Процес той після Штайна доведе до того, що арендоване стане ся неможливе, аренди знесуть, а заведуть лятіфундії. Таке господароване, як і дорожня робітника, спровадили вменшене продукції, переміну рілі в пасовиска, а це знов викликало ввіз чужого збіжя, (переважно з Сполучених держав), а не противно, як інші думають. Третя причина упадку рільництва, коли зачислити сюди конкуренцію, лежить в зменченій видатності рілі. Через брак іменно навозу стаєнного а надмірне і нераціональне уживане штучного навозу, земля так висилила ся, що вменшила ся не тільки скількість плоду, але також погіршила ся його якість.

Такий стан рільництва відбиває ся на всіх верствах занятих при продукції рільній. Найменше тратять ляндлорди, котрих рента (без праці набувана) поменшає ся. Гірше виходять арендатори, котрі банкрутують і сходять потім до ряду робітників аграрних, котрим все лихо найбільше дає ся чути, а особливо підчас криз. 25-літня війна з Францією, великий і наглий зріст промислу фабричного, котрий потребував много рук, відкрите Каліфорнії, війна кримська, — всі ті події поліпшували на короткий час положенє робітників, та за кожним таким поліпшенєм наступала криза і спроваджувала велику нужду, іменно в околицях, де промисл слабо розвинений. При низьких цінах збіжя (котрі звичайно спроваджували

кризи) не оплачувало ся арендаторам рільництво. Для того вони, помимо що платня і так була дуже низька, старали ся всілякими, хоч би й найнегіднішими способами вменшувати видатки на робітників, а при тім мати й силу робучу всякий раз під рукою як до потреби. Звичайно старають ся ввести робітників в залежність від себе, даючи їм або помешканя, брак котрих давав ся робітникам найбільше відчувати, або страву. Інчий спосіб полягає на тім, що наймит мусить за річне винагороджене достарчити арендаторови одну жінку, котра одержує платню за той час, в котрім працює. Удержане сих робітників низше критики. Ще гіршим, бо в найвисшій степені деморалізуючим, є так званий ганг-систем. Вербують ся цілі купи дітей і дівчат і під проводом досвідного гангмайстра, що живе між ними мов баша з необмеженою властею і самоволею, обходять по черзі аренду за арендою, особливо в часі літних полевих праць. Систем той був іменно уживаний при таких працях, де треба було виконувати великі дороги, або де ходило о як найінтенсивніше визискане сили робітницької.

Таке нужденне положенє робітників аграрних довело до того, що держава і власти вмішались в сю справу. І так щоби охоронити людей від голоду, давали многі громади сильним і здоровим робітникам удержанє. За те мусіли вони за пєсі гроші працювати на ґрунтах громад. Щоб видержати конкуренцію сих робітників, знижували арендатори ще більше платню другим. По якімсь часі, коли се зачало громадам прибавляти клопоту, знесено той звичай. Тепер зачав уряд будувати дома робітницькі (Workhouse), котрі по словам Енгельса, не уступали Дантовому пеклу. По більшій часті приходили там старці, збідовані каліки, щоб вмерти і другим зробити місце. В році 1868 заказано устроюванє огидних „гангів“, а 1872 ограничено працю дітей і заведено примус шкільний, хотья єго потім, на крик піднесений арендаторами, трохи звільнено. — Активну часть в боротьбі о поліпшенє своєї долі брали робітники аграрні аж тоді, коли обудило ся в них почутє клясове, і вони пізнали свої інтереси. Сталось се пізнійше як у робітників фабричних, бо одиничне житє по селах і праця в розсипці утруднювали обмін

думок. Переміна в сільській продукції, перехід до інтенсивної господарки, одним словом новочасна промислова управа рілі мусіла збудити зі сну й спокійних, доси ледво дишучих робітників. Коли їм допекли машини й доми робітницькі, то вони не бачучи іншого виходу з свого положення, взяли ся до варварського, а звичайного по селах підпалювання, так що не минула ніч без кількох пожеж*). Тільки організація робітників зробила кінець пожежам. Товчок до того руху дав під Джірльстон; заслуга його лежить в тім, що зігнав по трохи сон з очей робітників і через те приготував ґрунт для агітації наймита Ерчера (Archer). Сему героєви удалось заложити 1872 унію аграрних робітників, котра вже по 2 літах числила над 100.000 членів. З одного боку устали пожежі і насильства, а з другого не допускано до дальшого спадання платні робітницької. Коли і се не принесло сподіваної пільги робітникам, стали великі маси їх мандрувати до Америки**). Цеж не повинно нас і дивувати. Продукент рільний нині так само як і фабрикант є капіталістом і так само підлягає всім законам капіталістичної продукції. Щоби не погибнути в лютій боротьбі конкуренційній, котра ціну продуктів все і все знижує, мусить старати ся, щоби кошти продукції були як найменчі. Чого не ошадить на однім, мусить відбити на другім. Машини, котрі більшу часть року лежать в шопі, не може так використати як фабрикант. Люта зима або непогода наражує його на великі страти. На чім жеж він се відібе, як не на робітнику? Мусить єму як найменче платити, а як найбільше експлюатовати єго силу. І тому то жадна агітація, жадна в світі сила не дасть робітникови того, чого він справедливо домагає ся, не дасть єму навіть напів людського удержання, бо вдоволяюче положенє арендаторів і разом робітників є немислиме. Добробит одного збудований на руїні другого. Так діє ся в Англії, а що важне для Англії, те важне також для інших країв, в котрих економічні обставини ідуть тою самою дорогою розвитку. На примірі Франції, Німеччини а на-

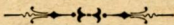
*) „Northern Star“ начислив 30 грудня 1843 р. 22 пожежі.

**) Від року 1876—1883 вийшло 1,075.561 людей, за ними потягло много й арендаторів.

віт Росії, котра недавно вступила в фазу капіталістичної продукції, показує автор, що англійські відносини, се вірний образ того, що жде всі краї, котрі вступили на сю стежку.

Такий оплаканий стан рільництва зродив чимало проєктів реформ. Декотрі з них тим цікаві, що від них віяло духом панщини, або мали нібито на меті добро робітників. Гідними уваги суть лише ті, котрі прийнявши за причину „тяжких часів“ суспільні відносини, шукають виходу в їх переміні. Один з них вбачає розв'язання узла гордійського в конфіскації ґрунтів на користь держави з полишенням нинішнього систему арендової і наємної праці. Алеж факти доказали, що іменно праця наємна є причиною нинішнього застою в рільництві, і для того мусимо вважати сю програму вузкоглядною, а розв'язання справи вбачати в усуненню праці наємної. До того переконання прийдуть робітники скорше чи пізнійше, і будуть боротись уже не о підвищення платні робітницької, але о усунення праці наємної.

В. Будзиновський.

Дрібні вісті і матеріали.

Листок Тараса Шевченка. У А. А. Герцена, професора Академії в Лозанні, сина славного російського писателя Ал. Ів. Герцена (Іскандера) між цінними автографами, в альбомі, знаходиться невеличкий листок Шевченка, котрий очевидно прийшов до А. І. Герцена разом з Кобзарем (вид. Самиренка, 1860 р.).

Переписую цей листок з дипломатичною буквальною.

М. Др.

Посилаю вамъ екземпляръ Кобзаря, на всякій случай безъ надписи. Передайте его А. И. съ моимъ благоговѣйнымъ поклономъ.

Во имя божіе найдить та пришлеть мени оти прокляти рушики (sic!), ато вони чортови дочки мени спать недають.

Чи будете ви сегодня въ четвертому часу дома.

Т. Шевченко.

До біографії О. Федьковича. І. Несподівана смерть славного буковинського поета і повістяря Осипа Федьковича викликала зовсім природне бажанє — пізнати ближше єго житє. Цінні причинки до біографії покійника подали дд. Т. Ревакович і о. Е. Цурковський в 1 і 8 н-рах сегорічної „Зорь“ *), де також (в н-рі 11) др. Ом. Огоновський в своїй Історії літератури руської почав друкувати троха обширнійшу житєпис і характеристику Федьковича. В тій старанно зложеній роботі наводить др. Огоновський важні автобіографічні уступи з листу Федьковича до о. Данила Танячкєвича, писаного буцімто в р. 1874. Лист сей по мойій думці справді важний документ для житєписі й характеристики покійного поета, томуто, посідаючи єго повну й докладну копію, я подаю його до прилюдної відомости. Та поперед усього вважаю потрібним сказати кілька слів про єго оригінал і про час єго написаня. Оригінал сего листу (два аркуші листового паперу) бачив я в р. 1884 в руках д. Омеляна Константиновича, тоді питомця духовної семінарії львівської, котрий найшов його мабуть між паперами свого покійного батьки, що свого часу товаришував в семінарії з о. Танячкєвичем. Д. Ом Константинович показував той лист також дру Огоновському. Лист був без дати і без коверти; котрі уступи навели дра Огоновського на догад, що лист писаний був в р. 1874 — не беруся догадуватись. З цілого змісту листу, а особливо з першого уступу видно, що лист писаний тоді, коли Федькович служив в війську, а з дати єго недуги, про котру пише, виходить зовсім ясно, що пише він з Семигороду, в перших місяцях 1863 року. Ось дословний текст сього листу, з задержанєм єго правописі. В дальших нумерах „Товариша“ подамо ще кілька листів Федьковича з пізнійшого троха часу, і деякі інші матеріали, що можуть пригодити ся єго біографови.

Ів. Франко.

*) В 2 н-рі „Зорь“ надрукована „непечатана“, як думає редакція, поезія Федьковича „Льорелій“. В поезії тій непечатаний справді оден тільки титул, котрий не походить від Федьковича. Ціла ж поезія, з автографу Федьковича, надрукована була в „Зорь“ 1886 р., ч. 17, стор. 233 п. з. „Сокільська книглиця“.

До Данка до Танячкевича, якъ до брата рідного.
Любчику!

На нашъ новий рікъ бувъ я дуже, дуже чось сумний, ни инакъ, але здавало мині ся, що якъ би земля мині ся проступила, то бихъ у ню пішовъ; ни тямлю, що би я бувъ ще коли такий смутний, якъ тої днини, — відай душа сама вже своє горе віщувала, бо у ночі, бачите, десъ коло 9-ї години, якъ мене ухопили кольки, то ні відки було тривати. Скочивъ мій служба заразъ до касарні дати знати, позбігали ся наші хлопці, але я вже їхъ и не пізнаю, такі мене страшні кольки пруть. Побігли по лікаре, ледви повідшукували їхъ по коршмахъ, але претці хотъ оденъ на моє щастє ся лучивъ, що мені зъ обохъ рукъ кровъ пустивъ; отъ и полекшало мині трошки, але все 4 дни бувемъ білше на тімъ якъ на сімъ світі, та коли ще Богъ дни давъ то ще и жию, и вставемъ сегодне трошки, аби вамъ на ваші любі прилюбезні листи хотъ попару слівъ повідписувати. Якже они мене у мої тяжкі слабости потішили!

Бодапрости брата, бодапрости! — а книжечки ваші любі, книжечки! — Читаючи їхъ, здоровя мині очивидячки прибувало — Та вай уже такому моему здоровю; дофтурі усе таки ще крутя головами, — кашлаю дуже, — бою ся, що бихъ у сухоти не впавъ, — та якъ уже тамъ и буде, то мого віку ни багато: нидію день за днемъ; та щожъ и робити! лікарі усе кажуть та наказують: ни журітця тільки, бо пропадете, — а Богъ ма чимъ ся радувати. Само серце ся журить. — А на щожъ ви ся, сокілку, ажъ на телеграмъ тратили? Боже милий, Боже! таже я вамъ ні братъ ані свать, щоби ви за мновъ такъ дбали. — Ни робіть того білше, серце ласкаве, — відкижъ и васъ стане, якъ ви ся схочите за кождимъ тільки убивати? — Ми и безъ того знаємо, яке красне серце у васъ бє! — висипалисте го у вашімъ листі на папіръ; — до смерти буду тотъ листъ собі ховати. И ще ся мушу зъ вами сварити: на віщо слали ви мині книжки? — таже то гроші коштує, а теперъ тяжко постало за грейцаръ, бігме тяжко, на що маєте ви ся длі мене кельтувати? Але и урадували мене ваші книжечки! а найдуще невільникъ тай україн-

скі співанки, — гий, гий! та вирісє вь наймахъ вь неволі, та ни знавъ я долі ніколи! Та гий же! Якємъ сі слова читавъ, то ажъ ми кровъ зъ серця потекла.

Хмельнищину я читавъ, — гарна, нима що казати! А чорну раду та єі ни відославъ я тогди (не) тиму, що они би ся мині може ни сподобали, але тиму, що ни витякало ми гроший. — Біда, кажуть, бідному безъ слуги. — А теперъ скажу вамъ, якої я гадки про українські книжки.

Нима вь насъ сонця, якъ Тарасъ, нима місяця якъ Квітка, и нима зіроньки якъ наша Марковичка. — Про Тараса та Квітку нима що білше и казати, а про Марковичку хіба тільки скажу, що звичайнішъ та красче ни годенъ уже ніхтє написати, — що до форми, то она перевершила ще Квітку, але одна вь неї хіба та и ни мала хіба: кожді зъ єі повістей бракує моральна підвалина (: eine moralische Grundlage :), — чоловікъ читає єі повісти, наче медомъ по серци го мастить, але дочитавше, питає ся, чиму? — нащо? — по що той або та такъ и такъ страждала? Марковичка має намъ у своїхъ повістєхъ вижші моральні ціли вказувати, а стане она тогди першовъ нашовъ писательковъ. In der moralischen — oder überhaupt in der Erzählung, wenn sie poetischen Wert haben soll, — каже оденъ славний німець (: забувъ уже котрий :) soll das ewige sittliche Gesetz durchschimmern, dass das Gute besteht und das Böse, Schlechte zu Schanden wird. Und wenn das Gute auch unterliegt, so muss wenigstens die Idee der höheren Weltordnung, der moralischen Macht, siegen.

За Куліша ни знаю що вамъ казати, — може бути, що я єго не можу ще такъ осіцувати, якъ вінъ варта, але — я єго ни можу читати. Яка причина вь тімъ є, ни знаю, — скоро зачну читати, то якось мині, гей бихъ підъ шрубами бувъ, — усе мині на гадку набиваєтця, що Кулішъ дуже учений, але ни знає ще серце свого народу. Форма єго творівъ дуже старанна, багато часу мусівъ вінъ десъ доложити, доки ся зъ народної бесіди и пісні віучивъ народної фрази, але та фраза такъ ни причкомъ, якъ красно убраний мертвець, що вь німъ серце уже не бє. Кулішъ и Марковичка, се дві противні

душі: Кулішъ кладе собі вижші ціли, а ни вміє їхъ совершити, Марковичка уміє якъ а ни знає що, чим у, на що.

Але васъ прошу, абисте мої сі бесіді ані разъ ся ни противили, бо я ни годенъ ще письменихъ сіцувати, — є се дуже велика річъ. Отъ я лишъ сказавъ, якої я гадки, але ци моя гадка справедлива, то велике питання.

Зъ повістевъ „люба згуба“ робіть такъ, якъ сами здоровеньки знаєте, — віршъ до Куліша такожемъ написавъ, коби лишъ удатний. — Зъ друкомъ поезій ни треба ся ще квапити, бо я бихъ радъ Циганку та Зрадзілля ще докінчити, — може я самъ налагожу манускриптъ, та го вамъ пришлю, але нічо би не шкодило, кобисте мині написали, котрі зъ моїхъ поезій вамъ ся подобають. — Борзо вамъ манускриптъ ни зможу ще прислати, бомъ дуже слабый, — страхъ богато зъ мене дофторі кърви виточили, та морочить ми ся богато въ голові.

Ци я Добуша дочикаю ще написати, ци ні, — ни знаю. Плянъ готовий, а якъ бихъ борше загибъ, то я вже ся о тоє постаравъ, аби го або ви або Шашкевичъ дістали. Хотівше Добуша писати, то мусівъ бихъ дома бути, безъ грижі, безъ туску, мижи своїми людьми, аби мині ся поезія нашого народу назадъ нагадала, бо вже богато дечого ся позабувало. — Або чиму, гадаєте, я ся такъ за домомъ убиваю? — тиму, — та нищастна моя долечко! — Цижъ нима таки ратунку? — Длі другихъ, що хотя ся учити на що нибудъ, є стипендії, а для того, котрий би ся радъ учити поезії свого народу, нима нічо. — Але я ни нарікаю; самъ смерти собі не заподію, бо Господь самъ, бачу, гадає мене спрятати зъ сего світа. Та и не жаль ми за нимъ, — лишъ тільки бихъ радъ у свої землі лежати, тай и на тото ни маю грайцаря, аби домівъ поїхати, бо пішки ни путеру юйти. Де ще ся який грішъ при души заважавъ, усє пішло теперъ на дофторі та на ліки, та ще мушу ся и удовжити. — А трєхъ лікарівъ платити, то не жертъ. — Але нічо тото, Богу дякую за все. За вашихъ вельможнихъ ни згадуйте мині сокілку ніколи

нічо, бо они ни варта, аби добрі люде їх и въ губи брали. — Отъ най ся западають. — Дуже я зъ рештовъ радъ, що мене ни пригорнули до Львова, — а яжби у Львові що робивъ? О ні, братику, мое щістя ни тамъ. — Мое щістя въ Буковині у горахъ а коли ни въ горахъ, то все таки у Буковині мижи дністромъ а прутомъ. — Ни знаєте ви, Любку мій, кільки тамъ краси та поезії! — Хто ни може на Україну, та тамъ ся народного духа учати, то най иде въ руску Буковину: до Кіцманя, у Заставну, у Чорний-потікъ, а якъ тамъ побуде якисъ часъ, най иде мижи Гуцули, у Довге-поле, у Ростокі, у Шишії, у Сторонецъ!

Ще спімну про мою „Любу-Згубу“.

Ни є це нибиліці, але кавалокъ мого житя. Такъ я дома тривавъ; а я ся зъ дому ни називаю Осипъ Федьковичъ, але Юрій Коссованъ, ци якъ мене дома звали: Коссованючокъ. — Федьковичемъ то мене лишъ въ рекрути вписали, бо мене, знаєте, безъ паса зъ Молдови видали. — Радъ би я вамъ и білше ще уповісти, та ще ни можу, але Костеві я дещо про себе напишу, аби якъ загину, хоть вінъ дещо вамъ знавъ про мене розказати.

Гий гий!

Та вирісъ въ наймахъ, въ неволи,

Та нимавъ я долі ніколи, —

Та гий же!

Простибігъ вамъ, пане мій. брате мій, за ваші книжечки! — Але є въ насъ на Буковині красні співанки, — буду вамъ по деколи їх присилати, та ни знаю ци мутьця подобати, бо дуже прості. А знаєте ви одну співанку:

Гий встанужъ бо я раненько,

Уберужъ я ся борзенько,

Тай займужъ бо я плужочокъ,

Виоружъ бо я шнурочокъ и т. д.

Та дуже она красний голосъ має. Коли їй ни знаєте, то мушу вамъ конче їй прислати. А може ви ся гніваєте, що вамъ за такі пусті річи говорю? Такъ и перестану.

Про те зновъ, що ви до мене, душко, такъ довго ни писали, то я ся ажъ тогди перестану гнівати, якъ

міні будете зъ частенька писати. Дотримуйтежъ слова, лебедику.

Оставъ ми ся зъ літа ще оденъ портретъ. — Коли ласка, то прийміть, голубчику. — Я васъ панкомъ не називаю, але паномъ, — радъ би я васъ ріднимъ братомъ назвати, та бою ся, що васъ оскорблю, бо я, звичайно, бідний жовнярь, а зъ роду простий мужикъ, та ни випадає міні брате вамъ казати, бо ви сьогодні завтра станете на попа, васъ муть люде величати та въ руки цюлювати, а я усе світомъ блукатиму безталанний, коли ни загину. — Та дужемъ ослабъ, брате, — коло мене цілу нічъ свічка горить, *и оденъ жовнярь пантрує. Але лікаря славного маю, тутейший физикусь, а називаєтця Сінковичъ — вінъ міні ни давъ погибати, та и теперъ у одно два рази на днину до мене ходить.

Будьтежъ міні здоровеньки, славний пане! — дякувать вамъ за ваше добре та ласкаве серце. Потішъ васъ Господи на кождімъ поступі такъ, якъ ви мене красно та любо порадували. А пишіть міні серце, кілько зможете, та кілько витякати мете. Ни забувайте мене, ни лишайте мене, ни давайте міні въ світі пропадати, та матимите великий простибігъ у Господа милосерного. Шашкевичъ най ся за тото ни гніває, що до него пишу, я отце зо широї душі писавъ, та и васъ прошу, сокілку, постарайте ся, аби бувъ у васъ, ци мижи вами старший парубокъ, се багато варта, уздрите сами здорови.

А якъ Тараса батька споминати мете, то ни смішитця братя, але чиніть такъ, якъ я вамъ раджу

Усімъ щиримъ та ревнимъ рускимъ парубкамъ низенький мій поклінъ! — Ни забувайте мене, браття moi, такъ якъ я за васъ ніколи ни забуду. А караскайте ся німецькихъ та ляцкихъ звичаївъ, караскайте ся, молоді мої братя, аби біда надъ нами гору ни узяла. На васъ уся наша надія: піддасте ви ся біді, то и ми пропадемо, бо ми — біля, а ви цвітъ, ви маєте вашъ нарідъ уквічати. — Караскайте ся братя чужоземщини, та набувайте рідного духа, — найчистішъ вінъ на Україні віє, вітакъ на Буковині, — ни забувайте, соколи мои ясні.

Якъ би я скоро загибъ, братчики мої, то скажіть

мині на Чорногорі красний хрестъ покласти. — А Д. бушову кирницю скажіть красно вицимбрувати, — ко-
дий Гуцуль зъ надъ черемошу покаже вамъ, де она

Ще разъ, Данку: бувай ми здоровъ, та пиши ми
зъ чиста, а за все прощу: ни гнівайте ся, можемъ п
и не трібного написавъ, але вірте мині, що зо мновь с
світъ крутить, такий емъ слабій.

Федьковичъ.

Померли: — Олена Доброграєва, укінчена слухачк
висших курсів жіночих у Кієві і щира робітниця н
полі освіти і літератури української — умерла на груд
ну слабість в Ментоні у Франції.

— Микола Зібер, звісний російський економіс
і прихильник українського діла — умер на мозкову хо
робу в Ялті в Криму.

— Л. Мечніков, орієнталіст, родом з Харків
ни, писав переважно по французки і знакомив Евр
також з Україною — умер в Кларані въ Швейцарії.

Про всіх трьох покійників ширші некрологи пода
мо аж у слідуєчому н-рі.

Від редакції.

Вважаємо потрібним замітити, що праця д. М.
Драгоманова „Науковий метод в етнографії“ зла-
джена була первісно для польського вченого видання
„Kwartalnik historyczny“, де однакж не могла бути
поміщена. Титул, під яким ми подали її в нашім ви-
даню, не походить від д. Драгоманова, але доданий
нами.

И П-22265

Ф $\frac{VIII}{T-502}$ 1888